

hna

szet tarsadalomtudomány irodalom művészet tarsadalomtudomány irodalom művésze: tarsadalomtudomány irodalom

77

IRODALMI, MŰVÉSZETI,
TÁRSADALOMTUDOMÁ-
NYI FOLYOIRAT / ALAPI-
TÁSI ÉV: 1934. XXV. ÉVF.
11. SZÁM. 1961.
N O V E M B E R
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VÉBEL LAJOS / VUKO-
VICS GÉZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR
NÁNDOR

Részletek a Naplóból

Josip Vidmar

MÉLYEBB ÉRTELEMBEN

„Némaság a sorsunk, nem jobbítjuk népünk, távoiról szemléljük, hogy új világ épül.”

Oton Zupančič

A bban a bírálóban, amit L. Adamič írt Jakac művéről, *A vörös föld visszhangjáról*, néhány gondolatot vetett fel, mintegy mellékesen, helyzetünkről a világban, annak értelméről, s létünk jelentőségéről a világ szempontjából. Ezek a gondolatok, nem valami szerencsés megfogalmazásban ugyan, olyan lényeges problémát érintettek, hogy képtelen voltam megjegyzés nélkül átsiklani felettük.

„Kedves nekem Szlovénia — írja Adamič —, mégis Amerika az én igazi hazám, mert Amerikában éltem le legszebb éveimet, s mert fő foglalkozásom tengelyében is az állt. Így hát ismerem Amerika jelentőségét. Bármi történjék is Szlovéniában, vagy Jugoszláviában, mindez aligha lehet kihatással Amerikára, vagy nem hathat ki mélyebb értelemben; Amerika ugyanakkor arra hivatott, hogy erőteljesen hasson ne csak Jugoszláviára, hanem egész Európára, mi több, az egész világra is.”

Nem kívánom érinteni Adamič szövegének első kizárólagosan személyi vonatkozású részét, a második részét sem, ha annak csupán az a rendeltetése, hogy kiegészítse és magyarázza az elsőt, a második részt azonban most úgy vizsgálom, mint olyan gondolatot, amely az egyes országok és országozskák jelentőségét, illetve azok eljövendő jelentőségét taglalja a kisebb s nagyobb országok fejlődésére és életére vonatkozóan. Adamič

számára magától értetődő, hogy Amerika kihatással lesz az egész világ jövőendő fejlődésére, míg ugyanakkor Jugoszlávia, vagy még inkább Szlovénia nem sokat jelenthet, vagy alig valamicskét Amerika és a többi országra nézve. Amennyiben Adamič ezzel az állításával, amit teljes lelki nyugalommal mond ki, gazdasági jelentőségre vagy általában valami hasonló kategóriára gondolt, abban az esetben, ami Amerikát vagy hazánkat illeti, azonnal igazat adnék neki. De ő „mélyebb értelemben” vett hatásról beszél. Ez pedig távolról sem olyan világos és magától értetődő, mint első pillanatban hinnénk.

Mielőtt kifejténém véleményemet Adamič gondolatáról, hangsúlyozom, nem hazabeszélek, hanem a kis országok és kis népek erkölcsi álláspontja alapján. Nem szólok hát sem Szlovéniáról, sem Jugoszláviáról, hanem a kis népekről általánosságban. Adamič véleményét illetően, azt nem egyéb döntötte el, mint Amerika földrajzi nagysága, kiterjedettsége. Szavatolhatja-e a kiterjedettség „mélyebb értelemben” vett jelentőséget? Vajon egyes népek földrajzi jelentéktelensége már eleve meghatározza a jelentőségüket a nagyvilágban is? Remélem és hiszem, mi több, a történelemből megtanultam, hogy nem egészen így igaz. Szükséges-e régi történelmi példákra hivatkoznom? Nem, akad belőlük elegendő, bárki könnyen utánajárhat, és meggyőződhet arról, hogy a nagyság és a mélyebb értelemben vett jelentőség korántsem feltételezik egymást.

Mégis megemlítek egy nagyon épületes példát: Róma és a világ Augustus idejében és az első császárok korában. Hatalmas társadalmi harcok és forrongások az óriási birodalomban, amelyek akkor lángoltak fel, amikor a Földközi-tenger vidékének gazdagsága a birodalomba özönlött, és amikor gazdag és sajátos berendezésű elő-ázsiai országok kapcsolódtak hozzá, s mindezek a harcok és forrongások Rómában dőlték el, és a társadalmi rétegződés új formái között nyertek megbékélést. A princípátusnak, az államhatalom új megtestesítőjének elegendő tekintélye és hatalma van, hogy megbízhatóan és tartósan rendezze az államot. Ha valaki az új időszámítás előtti másfél században, de még két évszázaddal később is feltette volna magában a kérdést, hogy hol és milyen módon dől el a világ sorsa néhány eljövendő évszázadra, úgy válaszolt volna, hogy Rómában és a római minta elvei szerint. S mégis, a jövő eszméje, az az eszme, amely csírájában magában foglalta az új világ képét és a jövő társadalmának arculatát is, a világtól elzárt, öntelt, kibírhatatlan, ismeretlen és egészen jelentéktelen Judeában fogamzott meg, s „mélyebb értelemben” jelentőssé és döntővé vált a világ központja számára is, magára az örök városra is, amely az ókorban minden tekintetben sorsdöntőbb és egyedülállóbb helyet foglalt el a világban, mint amit a mai világban Amerika betölt.

Ezzel az egybevetéssel nem kívánok semmiféle jóslásba bocsátkozni, különösen ami Jugoszláviát és Szlovéniát illeti. Ez a példa azonban meggyőző annak a lehetőségéről is, hogy az eljövendő társadalmi harcok és változások, amelyek minden valószínűség szerint ma már megindultak, eldöntik és megoldják majd az eszmét, amely talán nem a nagy háborús központokban fog megszületni, hanem, minden várakozás ellenére, lehet, megtörténhet, állítom, hogy valami elmaradott, jelentéktelen, a gazdasági és társadalmi harcokat illetően kevésbé jelentős, majdnem peremországban vagy peremországcskában, lehet, hogy Észtországban, Lettországban vagy Litvániában, Skandináviában, Írországban, nálunk, vagy még eldugottabb vidéken, talán a Kaukázusban, vagy Libériában, ha úgy tetszik. Mindez éppen úgy lehetséges, mint ahogyan feltűnhet Amerikában is.

Ennek a lehetőségében ösztönösen hisznek és hinniök is kell a kis népekhez tartozóknak, mert máskülönben értelmetlenné válna az élet. Aki nem kívánja életjogainkat kisebbiteni, beleértve az álmódzást is az emberiség sorsáról, az nem foszthat meg bennünket ettől a hittől, s különösen nem teheti azt ilyen baráti, jóakarató szándékkal. Mert minden népben, amely nincs arra kárhoztatva, hogy tengődjön, hanem hogy tartalmazmasan és lelkesen éljen, abban a népben élnie kell annak a tudatnak is, hogy erőfeszítései, amelyek eljövendő legjelesebb eredményeiben és ismereteiben jutnak majd kifejezésre, értékes tulajdonát képezhetik, segítséget jelenthetnek, sőt sorsdöntő felfedezései lehetnek az emberiségnek is. Ez a hit éppen annyira szükséges a közösség és az alkotómunka számára, mint amennyire az egyénnek is szüksége van arra a biztonságra, hogy a világon legyen legalább egyetlen emberi lény számára vigasz, boldogság és sors. Adamič állítása jelentéktelenségünkről a világban és annak jelentéktelenségéről, amit eddig tettünk, sőt még annak is, amit még teremthetünk, s Amerika kétségkívüli általános jelentőségéről, egy állítás, amely teljes felelősséggel hangozott el, nekünk, szlovéneknek és általában valamennyi délszláv népnek olyan szerepet szánt, hogy türelmesen és megadóan, ölbetett kezekkel várjuk ki, amíg a nagy Amerika megtalálja azt az új képletet, amely fenntarthatná az egyre széthulló életet, mert „bármilyen is történjék Szlovéniában, vagy Jugoszláviában, nem lesz hatással Amerikára, legalábbis nem mélyebb értelemben. Amerika ezzel szemben arra hivatott, hogy erős hatást gyakoroljon az... egész... világra.”

Nem kétséges, hogy ez a megállapítás életkedvünket és szellemi lendületünket sújtotta. Ha már ez a sorsunk politikai síkon a világban, nem kell feltétlenül ilyennek lennie a szellemi élet terén. Semmi szükségünk olyan életre, amely megalomániákus önteltséggel hiszi, hogy megmentheti a világot, de nem kívánunk ténykedni és élni e jelentőségbe vetett hit nélkül, pontosabban: életünk és ténykedésünk eljövendő lehetséges jelentősége nélkül, a nélkül a tudat nélkül, hogy egyenértékű résztvevők vagyunk, vagy hogy mi is hasznosan és „mélyebb értelemben” is hathatósan hozzájárulhatunk a jelen vizsgálatához és átalakításához.

A NAGY IGAZSÁGOKRÓL

„Lángolj, csalóka-igazság — lángolj hát!”

Oton Zupančič

Ezekben a napokban lefoglalt egy nálunk tartózkodó orosz tudós, E. Szpektorszkij művének, a *Társadalmi filozófia történetének* a fordítása, amelyben a szerző a társadalomtudomány elméleteivel foglalkozik, amit az európai ember gyűjtött egybe írott és élő történelme során az ókortól, a tizenkilencedik századig. Ezeket a jegyzeteket mégsem azzal a szándékkal írom, hogy értékelést adjak a műről, vagy felhívjam rá a figyelmet, hanem azért emlékezek meg róla, mert ez a mű egy másik művel kapcsolatban, véletlenül és más szemszögből, feltárta az eszme vagy az igazság problémáját, s annak jelentőségét az ember életében.

Amikor a *Társadalmi filozófia történetét* fordítva átvergődtem az előszón és az ókoron, s eljutottam a kereszténység feltűnéséig, majd meglepő és csodálatos elterjedéséig, abba kellett hagynom a munkát, hogy néhány

napot egy másik, sürgősebb fordításra, egy mai orosz író, Valentin Katajev *A kör négyyszögösítése* című könnyű, vidám komédiájára szánjak. Vidáman csapongó, könnyű fajsúlyú komédiáról van szó, amelynek, művészi értékétől eltekintve, egyik erénye, hogy az életet jó megfigyelőképességgel és gúnyorosan veszi szemügyre, s ábrázolásában rendkívül őszinte. Ez a két tény lepett meg leginkább; a szerző ugyanis a Szovjetszövetségben él, s kissé tán túlságosan is szabadon ír a mai orosz életről, amit olyan érzésközegek alapján tár fel, amelyekben az élet mindig és mindenütt egyformán nyilatkozik meg, s amelyekben az élet nem hajlandó meghunyászkodni semmiféle ideológia vagy világnézet kedvéért. Ez az érzésközeg, magától értetődően, problematikus minden világnézet, sőt minden vallás szempontjából. Természetesen problematikus a bolsevizmus számára is. És Katajev egy vidám és kedves történetet kerekít belőle, amelyet — pártfegyelem szempontjából nyilván kifogásolható — iróniával fűszerez.

Ezt a vidám színpadi művet fordítottam le a korai kereszténység csodálatos fellendüléséről szóló két fejezet között. De éppen ez a könnyű darab adta meg a kulcsát amannak a megértéséhez. Amikor szívemben valami különös érzéssel még mindig foglalkoztattak a szerző apró bolsevistái, akik a társadalmi és erkölcsi ideológia összefüggése és szigorúsága ellenére éppen olyan magatehetetlenek nem is túlságosan nagy szenvedélyeiket illetően, mint bármelyik más földi halandó, érdeklődésemet egyszerűen felkeltette az előttem álló anyag, a kereszténység első évszázadai. S a történelmi műben, amelynek a fordításán dolgoztam, rábukkantam Aranyaszájú Szent János meghökkentő mondatára, aki arról panaszkodik, hogy a sok ezer keresztény között alig akad száz igaz, akikről azt remélheti, hogy a mennyországba jutnak. Azután Sz. Ágoston jutott eszembe, aki egy helyen elmondja, hogyan igyekeztek őt ismerősei rávenni, hogy csak halálos ágyán keresztelkedjék meg, hogy annál biztosabban elnyerje az örök üdvösséget. A tárgy, ami sok vonatkozásában annyira fellelkesített, részleteiben eltérő képet mutatott. Valami hasonlóságot éreztem a két jelenség között, amely bennem most egyetlen képpé olvadt össze.

Embereket láttam, akiket fellelkesített az új, mindent betöltő eszme. Elismerik, teljes hévvel állnak ki mellette, abszolút igazságként, kinyilatkoztatásként fogadják. Meggyőződéssel hisznek, és lehet, hogy a fanatikus hívők közé tartoznak. S mégis, milyen ezeknek az embereknek a viszonyulása az igazsághoz? Az a hatás, amit a nagy eszme az emberben kivált, rendszerint úgy nyilatkozik meg, hogy az ilyen eszme teljesen és alapjában megváltoztatja, megneemesíti és megvilágosítja az ember egész életét és egyéniségét, amely ily módon szabadul meg számos fogyatékoságától, gyengeségeitől és hibáitól. Ez volt az én véleményem is a nagy vallási és erkölcsi eszmékről. De Katajev és tehetetlen ifjúkommunistái, azután különösen Sz. Ágoston és keresztény tanácsadói, akik számára a kereszténység lényege teljesen idegen maradt, másra tanított meg. Rájöttem, hogy mindig kevés szellemileg tehetséges ember volt, hogy nem akadt belőlük sok a kereszténység idején sem, s hogy ilyen jelentős eszmékhez intenzíven nem viszonyulhat bárki, hanem csak kivételes emberek, akik valamilyen módon képesek befogadni ezeket az eszméket.

Úgy tűnt fel, mintha verébsereggel megrakott cserjés szélén állnék: ez a gondolat számos kérdést vetett fel bennem, s valamennyi egyet kérdezett. Hogyan válhat az ember fanatikus hívőjévé olyan eszmének, amit nem értett meg, és ami lényegében idegen maradt számára? Mivel hatnak tulajdonképpen a nagy eszmék a kicsiny és felületes emberekre? Miben áll rájuk nézve ezeknek a jelentősége, s hogyan jut az eszme kifejezésre életükben, ha képtelen megvilágosítani és magasabb szintre emelni őket?

Hogyan keletkeznek, de még inkább: hogyan terjednek, mi módon és milyen eszközökkel hatnak azok a történelemformáló eszmék, amelyek minden magasztosságuk és elérhetetlenségük ellenére nemcsak a választottaknak vannak szánva, hanem a választottaknak is és az emberiség legszélesebb rétegeinek is, így alakítva a világot és tagolva nagy korszakokra a történelmet.

A nagy eszmék általános elterjedését az emberiség rétegei között, amelyeket azok képtelenek felfogni, a következőképpen magyarázom: Minden nagy eszmének megvannak a gyújtópontjai azokban a szellemi szférákban, amelyek magasztosan emelkednek a világ átlagos és az átlagosat meghaladó felfogása fölé. De az a fény, amit ez a gyújtópont magából kisugároz, lehatol a legmélyebb rétegekbe is, ahol, egyre gyengülve, a sötéttséggel vegyül, s ily módon mind zavarosabbá és mind homályosabbá válik. A tekintet, amely képtelen szembenézni a nappal, képes belenézni az elhomályosult fénybe. A lélek, amely képtelen felfogni a tiszta és tündöklő igazságot, fel tudja fogni az igazság valóságos tükröződéseit és visszfényeit, a féligazságokat és apró igazságokat, amiket a fény véletlenül gyújtópontjában teremt. Ha valaki megértette az egyik vagy másik féligazságot, kapcsolatba jutott azzal is, amit sohasem tudott teljesen megérteni. A nagy eszmék ilyen féligazságok formájában nyűgözik le a világot, s olyan formában hódítják meg, ahogyan azt Sz. Ágoston kijelentése tanúsítja, másrészt pedig Katajev komédiája, ha úgy tetszik. Nem kételkedem abban, hogy ilyen úton indulhatott el a kereszténység is, amely az első keresztények tudatában, rettenthetetlen bátorságuk ellenére, bizonyára nagyon kezdetleges és leegyszerűsített formában élt, s nagyon kevésbé hasonlított az igazi keresztény felfogásra, ha arra gondolok, hogy már az evangéliumban is szó esik az apostolok közötti veszekedésekről a mennyei birodalomban elfoglalt tisztségeket illetően.

Arra is gondoltam, hogy a féligazságok világában nincs jelentős különbség sem a világnézetek, sem a különböző vallási felfogások között; mégis a féligazságok nem jelentéktelenül hatnak azokra is, akik nem mélyedtek bele különösképpen. S újra feltettem magamban a kérdést: hogyan kell logikusan értelmezni ezeknek a világeszméknek a rendeltetését és jelentőségét, amik lényegében az emberiség legszélesebb rétegei számára készültek és valójában abban különböznek a nagy, de leggyakrabban kizárólagosan filozófiai igazságoktól, ez már a jelenségek természetéből adódik, hogy a széles tömegek képtelenek azokat megérteni, és ha az egyén, a tájékozódás új feltételei között is tulajdonképpen ugyanaz maradt, és ha eszmék hatására nem válik sem tökéletesebbé, sem felvilágosodottabbá.

Megkíséreltem felelni erre a kérdésre, de nem találtam megfelelő választ. Állandóan a kivételes hívőkre gondoltam, akiknek életében az eszme változást teremtett, ahogyan ezt a legendák és a szent történetek alapján hittem. És arra a meggyőződésre jutottam, hogy az élet és az egyén teljes megvilágosodása az egyetlen és lényeges értelme az eszmének, mind a rendkívüli, mind az egyszerű ember számára. Később beláttam tévedésemet, mert egy gondolat, amely a legkevésbé sem biztatott válasszal, más megoldást kínált.

Az eszmék életét kezdtem tanulmányozni. Úgy különböztek egymástól, akár az emberek. Akadt közöttük kicsiny, óriási, évszázados, évezredek. Eszembe sem jut analógiát vonni. Napóleon egy ízben kijelentette, hogy olyan ember, mint ő, egyszer születik egy évszázadban, míg olyan képességű egyén, mint ő és ilyen kedvező feltételek között — minden évezredben. Ezek az igénytelen szavak új ösvényt fedeztetek fel velem. Alkalmaztam a kereszténységre, amely a világ igazságai között ezredéves

múltra tekint vissza. Mivel magyarázhatjuk a kereszténység hatalmas sikerét? Aki nem hajlandó valami természetfeletti erők megnyilatkozásának vagy csodának tekinteni a kereszténységet, az a következő hasonlattal él: egy nagy jelentőségű eszme rendkívül kedvező körülmények között bekerül a köztudatba. Milyen rendkívüli kedvező körülményekről van szó? Mint az előbbi példában az anarchia volt, itt, eszmei szempontból a gondolati káosz, zűrzavar.

Amikor a kereszténység megszületett és gyökeret kezdett verni, a vallási és a szellemi világban a helyzet körülbelül ilyen volt: a pogányság kifáradt, azaz: a világ gondolkodóinak ezer éves élettapasztalata és ténykedése megingatta az istenekbe és az erkölcsi világba vetett hitet. Az emberiség ily módon elvesztette támaszát és fejlődési irányvonalát. Az eszme kikezdte az igazságot, minden, ami igaz volt, hamis lett, minden, ami törvényszerű volt, hazugsággá vált. Minden eszme előbb-utóbb ilyen sorsra jut. Ebben a kavargásban új ázsiai kultuszok és vallások háborogtak, de egyik sem tudta elárasztani az antik világot mindaddig, amíg fel nem tűnt a kereszténység. Hogyan terjedt el a kereszténység, és mit jelentett az egyén számára, arról már fentebb szoltam. Hogy mit jelentett a világ számára, az csak most világosodott meg előttem. Feltűnéseig is élt ugyan a világ, de az erők, szervezetlenül, egymást semmisítették meg, ahogyan egyik vagy másik kívánta, vagy ahogyan a véletlen eldöntötte. A világ nem tudott többé semmiféle célról — minek is az? — s nem tudott többé lelkesedni sem. És tekintettel arra, hogy nem létezett semmiféle szándék, semmifajta akarat, semmi lelkesedés, az élet erőtlenül, fáradtan és örömtelenül folyt. Mindenféle a fáradtság és a beteges közömbösség jelei kezdtek megmutatkozni.

Ebben a szétforgácsolt világban akadt egy csoport ember, akiket a rájuk bízott igazság példátlan lelkesedéssel és hittel töltött el a nagy célért, amelynek érdekében feláldozták még pusztá életüket is. Ez a kézzelfogható tény, ebben a teljes kiüttlanságban, meggyőzőbb volt az igazságnál is. Betöltötte az egyén és a tömeg életét, mert vigaszt adott abban a törekvésben, ami az emberi élet legfőbb törvényét jelenti: az áldozatkészséget s a nagy és nemes célt, amiért érdemes feláldozni az életet. Ezáltal sugalmazott a kereszténység új irányt a világ számára, új akaratot, új megbékélést, új erőt, új egészséget és új életörömet.

Most lett előttem világossá, hogy mit jelent az eszme olyan ember számára, aki képtelen azt felfogni, és aki előtt a lényeg ismeretlen marad. Értelmi szempontból valóban alig jelent valamit. Legfeljebb jelentéktelen mértékben teheti nemesebbé, s csak valamicskét jobbíthatja meg életét erkölcsi vonatkozásban, ahogyan ezt mondani szokták. Rengeteget jelent azonban számára mint új életerő-forrás, amely megjelenésekor elárasztja a világot és betölti őt is. S noha nem érti meg mélységeinek igazi értékeit, megérzi világot betöltő lendületes erejét, s egyszerre új vér lüktetését érzi ereiben, vállalkozó kedvet és örömet érez, ugyanazt, ami olyankor fogja el az embert, amikor hirtelen, megittasulva, megáll a mező közepén az első tavaszi szél fuvallatára, aminek érkezése váratlanul érte, s aminek sem okát, sem jelentését nem ismeri. Az ember, akit megragad az új szellemi tanítás tavasza, úgy érzi, hogy új élet kezdődik számára, ami szükséges, aminek értelme van, s az sem baj, ha ennek az értelme felfoghatatlan marad számára; van, létezik — és ezért újra érdemes élni és meghalni, mégpedig teljes könnyedséggel. A hatalmas történelmi igazságok értelme ezek szerint nem annyira az erkölcsi nevelő szerepben nyilatkozik meg — a világ, ha egyáltalán képes erkölcsileg fejlődni, akkor az évezredek időközökben történik —, hanem az élet értelméről alkotott új illúziók megteremtésében, amelyek új életakaratot és új életörömet adnak.

Felemelő érzés elgondolkodni az emberiség ilyen tavaszairól. De ha egy szempillantást vetesz a jelenre, a magad világára, elborul a tekinteted. Minden eszme ki van téve a pusztulásnak, minden eszmét kikezd az élet és a tudományos kritika. Ma csupa élettelen eszme nehezedik a világra. Majd minden eszme, amely egykor éles és tartós volt — széthullik, mintha megrothadt volna ez alatt a kétezer év alatt, mihely erősebben megmarkolod. Az igazságok még érvényben vannak, de a világ számára minden igaz és hazug lett, minden igazság lett és hazugság lett egyszerre. Nehéz melankólia feküdt meg a világot, amely most öröm és lelkesedés nélkül él és hal. Rettegek attól, hogy még nem érett meg a bánat, és nem tavaszodik ki olyan gyorsan. Hogy fellélegezne és kivirulna minden, ha valahonnan felkerekedne az első tavaszi szellő!

A SZÓ HATÁRA

„A szó a lélek öltözéke.”

Seneca

Az irodalom, mint minden más művészet is, régen porladó egyéniségek élő emlékének kincsestára. Kifejezési eszköze, a szó, a legeleveníbb valamennyi művészi kifejezési eszköz között. A szavak sokévszados hagyományt és történelmet foglalnak magukban. Minden alkotónak megadatott, hogy új fejezetet nyisson a nyelv hagyományait, vagy egyes szavait illetően. A vérbeli alkotó megteremti a szót, esetleg új jelentésre kényszeríti a szavakat. A szó évszázadokon keresztül felkészülten, ismeretlen jelentéssel telítetten arra vár, hogy megérkezzék az a sajátos világú alkotó, aki képes lesz megsejteni teljes jelentését, és általa kifejezni a maga belső világának hatalmas birodalmát. Ő emeli fel a szót, és a kő, amit elvetettek az építők, alapkö lesz, bizonyos értelemben központi szó.

Számos írónál felsorolhatnánk két-három olyan szót, amelyek, az elmondottak alapján, különösen jellegzetesek az íróra, s az ilyen szavakban összpontosul és kifejezésre jut egyéniségük egész lényege. A kínai gondolkodó, Lao-ce, aki tanítását hetvenegy versben fejtette ki, egész bölcsességét két szóba sűrítette: értelem-élet. Zupančić azt állította, hogy Prešeren költészetének és életének központi szava — a szerelem. Úgy tetszik, hogy nem is tévedett.

Egy alkalommal felötlött bennem Ivan Cankar két szava. Később kutatni kezdtem azután, hogy kivel vethetném össze, és két igen hasonló szóra bukkantam Goethénél. Itt, ennél a kettőszer két szónál és mestereiknél elidőztem egy rövid ideig.

Cankar szavai: vágy és álmok. Ezerszer kimondta és elismételte ezeket a szavakat, első fellépésétől kezdve, amikor így beszélt önmagáról: „A szent vágy, amit Te nyújtottál, lángol most bennem...” majd később: „Álom volt az én igazi életem...” — így az *Álomképekig*, egész sor művén át, amelyek közül különösen kiemelkedő helyet foglal el a *Szép Vida* című drámai költeménye a vágyról, amely nála hitté lett. Művében, amely egész lelki alkatának a kristályosodását foglalja magában, két közbeiktatott verset találunk, mindkettőt a „csodálatos virág”-nak ajánlotta, és mindkettő álmokkal telítődött: „Álmában pillantotta meg...”, „adj, istenem, adj álmat...” és az ég álmokkal ajándékozta meg...”

Goethe szavai, bármennyire is eltérők, meglepő azonosságot mutatnak Cankaréival. Így hangzanak: „Streben” és „Einsicht”. Különösen gyakran

fordul elő az „Einsicht” szó Goethe életrajzi műveiben, útleírásaiban és természettudományi dolgozataiban. Eckermann-nal való beszélgetéseiben is megemlíti, és Goethe a famulus jelenlétében gyakran szövi bele gondolataiba. A másik központi szava, a „Streben”, az első szóval összefüggésben valójában a fausti lélek lényegét fejezi ki, amit az angyalok fennen is hirdetnek, amikor lelkét a mennybe viszik:

„Wer immer strebend sich bemüht,
der können wir erlösen.”

Tekintet nélkül, hogy a szóra gyakran rábukkanhatsz Goethe egész prózájában és lírájában, maga ez a két sor is, amelyben a költő igazolni és menteni igyekszik központi alakját és önmaga egyéniségét, Faustust, a „Streben” szó, amellyel megadja a felmentést is, központi jelentéssel telített munkásságára és életére nézve.

Ez a két szópár: a „vágy” és az „álom” és a „Streben” és az „Einsicht” minden tipikusságuk mellett szerzőiket illetően, első pillantásra igen szerény útmutatónak látszanak egyéniségük megismerése szempontjából. Nekem úgy tűnik fel, hogy Cankar szavai, összevetve a német génusz erőteljes, férfias szavaival, lágyaknak, úgyszólván nőieseknek hatnak, s némiképp szlávosan reményteleneknek. Mégis mindegyik szó önmagában, különösen az olyanok, mint ez a négy is, amelyeket úgy válogattunk össze, mint egy nagy alkotószellem központi szavait, olyan területeket fed fel az elsődleges meglátáson túl, amelyek kiszélesíthetik és kitágíthatják nézőpontunkat. Induljunk hát ilyen irányban.

„Vágy” és „Streben”. A szlovén szó rokon azokkal a kifejezésekkel, amelyek a szelíd bánatot határozzák meg. A betegség: szenvedés, túsúság. A vágy inkább szenvedő jelentést tartalmaz, s inkább azt fejezi ki, hogy valami vonzóerő hatalmában vagyunk, semmint, hogy valamire törekszünk. A „törekvés” (Streben) mozgást fejez ki, amelyet akarat vagy erő irányít. A vágyakozás az érzések áradását jelenti, a törekvés az akarat megnyilvánulását. A vágyakozó ember szerelmes a céljába, amely megigézte, a törekvő pedig célra tekint és célra tör.

Ezek a mozgató erők rejlenek az első szópárban. A másik szópár: „álom” és „Einsicht” részben tartalmazzák a célt is, a megvalósulás formáját is. Az ember behunyt szemmel álmodik. Az „Einsicht” szó a látni, nézni szóból származik. Nem véletlen, hogy ez a szó Goethe számára, s kizárólag nála, az ismeret szót helyettesítette, Goethe-választotta szó volt, akit egyik ismerője, H. St. Chamberlain olyan zseninek jellemzett, akinek központi érzékszerve a látás volt. Goethe törekvéseinek módja és célja nem a megismerés, az „Einsicht”, hanem kizárólag az éber vizsgálódás és az érzéki látás. Cankar vágyakozásainak az eszköze és célja az álom. Nem álmodozás, hanem álom, a behunyt szemmel való nézés. Hova irányul a tekintete? A belső világ felé. A szem a világot nézi, a távoli csillagokat és prométheuszi szándékkal megkísérli egybefogni a világmindenséget. A behunyt szem a belső világ sötétségeit és mélységeit méri, amelyeket látnoki módon kíván áttekinteni.

Igy nyilatkozik meg előttünk a kétszer két szó nyomán mindkét alkotó egyénisége: a szlovén álmodozó és a szív titkainak ismerője, aki önmagába mélyedve idegen maradt a világ számára, a tehetetlen, a vágyakozó és a vágyaiban végsőkig kitartó Cankar, az elbeszélő és a természet nagy ismerője, vizsgálója és kedvence, a prométheuszian elszánt és nyughatatlan kutató és varázsló, Goethe alakja. Így világosodnak meg előttünk útjaik is. Jobban megértjük Cankart, amikor tapasztalatból így szól: „Minden emberi szív hatalmas szentélyéből rejtett ajtók vezetnek a másik szentélybe...”

innen a harmadikba... és így tovább a végtelenségig, egyik kápolnából a másikba, egyik börtönből a másikba, egyik rejtélytől a másik rejtélyig; mindegyik lépcsőfok, bármennyire sötét és meredek is, elvezet bennünket a másik lépcsőfokhoz, a még sötétebb, még meredekebb lépcsőfokhoz, egyik mélységtől a másikig, egyik sötétségből a másik sötétségbe". És így válik érthetővé Goethe sétája is a tudományok között: Philosophie, Juristerei, Medizin, Theologie, s ide kell még sorolnunk a legjelentősebbet: a mágiát, vagy a természettudományt valamennyi ágazatával — az anatómiától kezdve a színekről és a fényről szóló tanokkal egyetemben.

S végül ott látjuk őket megtett útjaik végén. Pihenők nélkül utaztak, fáradhatatlanul, az első teli buzgó igyekezettel, a másik szüntelenül az égő tűz hevében, az első vágyakozással teli, hogy elérje a kék virágot, álmainak csodálatos virágát, a másik arra törekedve, hogy átfogja, megértse, felfedezze a világ titkait. Az első előtt megnyíltak az emberi szívek. Belső látása látnokivá lett, álmoképeket lát, amelyek mély emberismerettel telítődnek: „Csak annak, aki nem ismeri a félelmet, és arra vágyik, hogy megkeresse a végső igazságot — s elmerült önmaga világába —, csak az előtt nyílhatnak meg a testvéri szívek katakombái”, a világmindenség az ember szívében. A másik félelmet nem ismerő és úgyszólván istentelen tekintete előtt, akitől — a vágyakozó Cankar — éppen a befejező mondatában kölcsönvette a hasonlat szót (alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis), szélesen kitárul a külső világmindenség, míg szelleme, amely egyaránt megfuttotta a földi világ és az égitestek útját, látomásokat teremtett, amelyeket az éberség és az a tudás telít, amelyet ő „Einsicht”-nek minősített.

Ilyen fényben látjuk őket ennek a két szónak alapján, amelyekbe bele-marták egyéniségük döntő komplexumait. A két szó szelleme mindörökké egybeforr emberi egyéniségükkel, betölti egész munkásságukat és egész életüket. Csak ez a két szópár alkalmas valójában arra, hogy lényegüket átfogja, ez a két szó ténylegesen igazi kifejezője a sors hatalmas erejének, amely mindkettőjüket megteremtette, az elbeszélőt és a Prométheuszt, és amely kifejezetten, azonnal szembetűnően sugárzik ki belőlük, s ezt lehetetlen elrejtteni vagy rájuk fogni, mint ahogyan képtelenség ezt az erőt megszerzeni. Csak szolgálni lehet, mint ahogyan mindketten tették.

KÉT HALÁL

*„Eltűnök hát egy percre én,
használd ki távollétem,
okos és eszes keresztény.”*

A halál — Jedermannhoz

Az egyik filozófus a következőket ajánlja mindazoknak, akik az igaz életet keresik: Úgy élj, mintha holnap meghalnál. Mindazok ellenére, amit az élet nevében ezzel az életigazsággal szembeállítanánk, ez a meghatározás magában foglalja a halálgondolat nagy átalakító hatását az emberi ténykedésre nézve, aminek következtében az ember képes megszabadulni — nem állítom, hogy a rossztól is — mindentől, ami nem jellegzetes, mindentől, ami felesleges és lényegtelen. Mint életjelenség, a halál rendkívül fontos eszköze az írónak is, aki életre keltett alakjaival és azok emberi tulajdonságaival ki akarja fejezni az élet valamennyi titkát egészen a rejtett és a nehezen megközelíthető lényegig. A halál közvetlen közelsége olyan megrázó lehet az emberi lélek számára, hogy a nehéz erkölcsi szenvedések terhe alatt megnyílhat és teljesen összeroppanhat a lélek. De te-

kintettel, hogy az író feladata, ahogyan Balzac állítja, „önerejével átültetni önmagát másokba” és „számtalan életet élni és sokszorosan elviselni a halált”, ahogyan Wilde vélekedett — azért a nagy válságokat átélő egyéniségek, erőteljesebben, mint általában, egybefonódhatnak az író egyéniségével, amely most ezzel az egyéniséggel együtt, amelybe átköltözött, a halálkínok között megnyilhat, és feltárhatja leglényegesebb intim és általános tulajdonságait.

Ez a hajlam a halál kríziseinek részletezésére különös élességgel mutatkozik meg abban a két halál előtti vitában — véletlenül kerültek egymás mellé olvasmányaim során —, amelyet két nagy írói egyéniség ábrázolt: Stendhal és Tolsztoj: az első Julien Sorel alakjában, a másik Ivan Iljics egyéniségén keresztül, akit bízvást nevezhetnénk Tolsztoj „everyman”-jének. Eltekintve a különbségektől, amelyek a két hős természetéből és sorából következnek, élményeik és halál előtti magatartásuk sokban azonos, s ez a hasonlóság az emberi lélek néhány általános törvényszerűségét fedi fel, s egyidőben az eltérést is, amelyből világosan megsejthetjük a két regényíró személyes, sőt nemzeti vagy faji tulajdonságait.

1.

A tudat az emberi lélek legáltalánosabb és leglényegesebb megnyilatkozása. Titokzatos és érthetetlen összetettsége a tudatosból és abból, amittől valóban tudatossá lett, alig észrevehető módon jelzi az emberi lélek kettősségét. A halál borzalmassága olyan erő, amely teljes egészében feltárja a lelket, és azok az élő elemek, amelyek oszthatatlannak látszottak, a borzalmasság hatására kezdik felfedni szembetűnő réseiket. A tudat kettőssége még szembetűnőbbé és még borzalmasabbá lesz.

Amikor a halálra ítélt Julien Sorel átgondolja sorsát és mindazt, ami a guillotine elé vitte, bensőjében ez a párbeszéd indul meg: „Elhanyagoltam a szerény és közönséges erényeket a külső tündöklés kedvéért. De micsoda jövő érdekében!... Huszárezredes... követségi titkár és azután nagykövet. Nagyrabecsült férfi lehetnék, és a legfényűzőbb életet élhetném Bécsben vagy Londonban...” — „Nem így van egészen, jóuram, három nap múlva önt lenyakazzák” — jegyzi meg második énje.

Egy ízben Ivan Iljics elviselhetetlen szenvedései és egészség utáni vágyakozása között „csupa fül lesz”, és kihallgatja a következő párbeszédet: „Mire van szükséged?” — így hangzott az első szavakba foglalható gondolat, amit hallott. „Mire van szükséged?” — ismételte meg a kérdést. „Mire? Nem szenvedni, élni” — felelte. — „Élni? Hogyan élni?” — kérdezte a lélek szava. „Igen, élni, úgy, mint valamikor éltem: jól, kényelmesen.” — „Hogyan éltél te valamikor jól és kényelmesen?”

„Az emberben tulajdonképpen két egyéniség lakozik” — mondja Sorel önmagának, de ugyanúgy ezt mondhatta volna magának Ivan Iljics — Jedermann is. A női, affektív és súlyosabb formáját ennek a kettősségnek, amely megnyilvánulhat, azt a formáját, amely már az örültséggel határos, vagyis a tudat felbomlásával és kettéhasadásával — Tolsztoj Anna Karenina beteges botorságaiban mutatta be, amikor lázban égve ezt mondja férjének: „Még mindig az vagyok, aki egykor voltam... De bennem még egy egyéniség van, akitől rettegek; ő szerette meg a másik férfit, téged meg akart utálni, de nem felejthette el azt sem, aki egykor volt. Én nem ő vagyok. Most az igazi vagyok, teljesen. Meghalok...”

Valóban két egyéniség lakik az emberben.

2.

Julien tréfásan és kegyetlen szellemességgel úgy értelmezi a hóhérrel való találkozást, mint valami párbajt egy teljesen hidegvérű férfival, aki mestere fegyverének. Töprengése, amely elvezeti a halál gondolatáig, játékosan és pokoli ötlettel kezdődik: „Csodálatos, hogy a guillotinalni ígét nem lehet ragozni valamennyi időben; azt mondhatom: guillotinalva leszek... de nem mondhatom: guillotinalva voltam... De vajon miért nem lehet, amikor léteznek egy másik élet is?” Tolsztoj Jedermannja súlyos és szenvedő beteg. Halálfélelme meghaladja az ember erejét: „... a halál feléje indult, és közvetlenül előtte állt meg, félelmetesen ránézett, és ő erre megdermedt... És ami mindentől rosszabb volt, a halál nem azért vonzotta magához, hogy tegyen vele valamit, hanem kizárólag, hogy ő a halált nézze... és tehetetlenül, kimondhatatlanul szenvedett... Csak a halált nézni és borzongani...” Szenvédéstől elgyötörtén gyakran kívánja a szabadulást: Bár minél előbb véget érne.” De abban a pillanatban újra elfogja a félelem: „Miért kívánom, hogy mielőbb? Halál, sötétség... Nem, nem. Mindent inkább, mint a halált.” És már haldokolva, úgy érzi a halált, mintha valami fekete zsák lenne, amelybe üggyel-bajjal begyömöszöli valami rejtélyes és hatalmas erő...

Sorel közömbössége nem könnyelmű szélhámosság, nem értelmetlen önteltség, hanem rendkívül értékes helytállása a mindig hősi léleknek, azoknak a férfiaknak az erénye ez, akik magukban hordják és érzik önnön életük törvényeit. De Iljics haláliszonya sem valami sekélyes és közönséges félelem, hanem végső fokon egy határtalan szenvedés, amely abból az elsődleges, noha nem tudatos kényszerből következik, hogy megértse az élet értelmét és összhangot teremtsen vele.

Ezek a nagy érzelmek csak erős egyéniségekben jelentkezhetnek. Vajon lehetetlen meglátni Sorel állhatatos és független bátorságában és már az iszony határát súroló humorában Napóleon egykori intendánsát, Henri Beyle-t, aki a borzalmak és a halálos veszedelmek között, az oroszországi visszavonulás idején mindennap jelentést tesz parancsnokának, rendíthetetlen pontossággal, akkurátosan és mindennap frissen megborotválva, s ebben is egyetlen kivételt képez az egész Armadában? Valóban, Sorelben katonaszív dobog.

És ki lenne képes megírni azt a leírhatatlan halálos vergődést és helyesen értelmezni az emberi lélek szent nyugtalanságait, hacsak nem az az ember tenné ezt meg, aki éveken át ilyen képzelt halálrettegésben élt úgy, hogy maga elől „elrejtette a kötelet... és megszűnt puskával vadászatra járni, mert attól tartott, a rendkívül kedvező körülmények esetleg rávehetik arra, hogy öngyilkos legyen.” Mert a „sötétségtől való rettegés elhatalmasodott benne, s ő azt kívánta, hogy ettől mielőbb szabaduljon, akár kötél, akár golyó által.”

3.

A közeli halálon elmélkedve, Sorel, mellékesen, önmaga előtt beismeri: „Elhanyagoltam a szerény és közönséges erényeket a külső tündöklés kedvéért”, de azonnal hozzáfűzi: „De micsoda jövő érdekében!” Ennyi mindössze a lelkiismeretével való leszámolás. — Iljics Ivan szenvedése és halálfélelme, ezzel ellentétben, lényegében nem egyéb megbetegedett lelkiismeretnél, amely a halálveszedelem és halálküzdelem idején arról kívánja Iljicsset meggyőzni, hogy egész eddigi élete értelmetlen, félresiklott, tönkre-

tett élet volt, és most a lelkiismeret felfedi előtte az igazi utat. Ugyanis, amikor Ivan Iljics magáévá teszi ezt az érvelést — halálfélelme megszűnik. Ténylegesen az erkölcsi elfogultság és a halálrettegés szenvedései azonosulnak nála, talán túlságosan szembeötlően is, már-már az erkölcsprédikáció határvonalán. Itt tehát ismét a moralizátor Tolsztoj nyilatkozott meg, akinek művei — az ifjú évek trilógiájától a nagy erkölcsi válságokig — szüntelenül Tolsztoj hatalmas erkölcsi nyugtalanságairól tanúskodnak. — Másrészt Stendhal, aki a célravezető, bár nem egészen erkölcsös tettek imádója, Napóleon rajongója, Stendhal, aki még jóval Nietzsche előtt felfedezte azt a lényt, akit „homme supérieur”-nek nevezett el: „elhanyagoltam... az erényeket... de kicsoda jövő érdekében!”

Végül is valamennyi ábrázolásban, s az ábrázolás során kifejezésre jutott sajátosságok alapján, főbb vonásaiban megsejthetjük azt a lélektani jelenséget, amelyet úgy nevezünk, hogy népi jelleg, népiség, népi vagy faji génusz. Nincs-e vajon abban a hajlékony, állhatatos, legyűrhetetlen, tetteire termett, örökké nyugtalan, erkölcstelen és úgyszólván frivol életvágyban valami eredendően francia vagy román, mint ahogyan az érzékeny, elmélyült erkölcsi befelénzés passzivitásában, amely súlyos melankóliával párosul, valami eredendően orosz, vagy, mondhatnám, szláv?

Mindkét világ a maga eszménye felé tör: a lendületes és magabiztos siralomházi gondtalanság valamiféle szabadság és dac irányában, amelyek az emberi méltóságot képviselik, és az erkölcsi megpróbáltatások pokoljárásainak öröme, amely a belenyugvásból fakad, a nagy és szent akarattól való megbékélésből. Melyik a nagyobb, a jelentősebb — kinek akadna bátorsága ezt eldönteni? A Sorel halála előtti monológusában kifejezésre jutó erő emberileg annyira megrázó és szép, hogy az élet nem lehetne meg és az életnek nem is szabadna léteznie nélküle, mert máskülönben kiszikkadna és elfásulna. Am ugyanúgy nem lehetne meg és nem szabadna léteznie azok nélkül a magasztos és sötét erők nélkül sem, amelyek a haldokló Ivan Iljicsben viaskodnak. Ezek az erők képezik a világ lelkiismeretét, mint ahogyan Soreléi a világ lendületét és lelkesedését. És ha még vissza tudsz emlékezni arra, hogy az életöröm milyen szépséges formában alakul át halállá, nem sajnálkozva önmagán és teljesen magafeledten, tehát olyan érzéssel, amely a végső célja minden lelkiismeretnek és etikai szándéknak, s másrészt, hogy milyen örömmé válik a mélységesen etikai önmegtágadás, akkor egyszeriben egy megfoghatatlan folyamat előtt állsz, amelynek során az élet amorális imádata ethosszá lett, az ethosz pedig életörömmé vált olyan kiismerhetetlen módon, ahogyan a hőből erő lesz, az erő pedig hővé alakul.

Melyik értékesebb? Az élet: rejtély.

A NAGY SZÖVEGRŐL

„De hisz a nagy szöveg rettenetes valami...”

Ivan Cankar

Elvoltam Sinclair Lewis *Arrowsmith*jét, és képzeletemben egybevettem Thomas Mann *Varázshegyével*, tehát azzal a regénnyel, amelyben, a jelentős és alapvető eltérések ellenére is, akad közös is ezzel a tipikus amerikai eposszal. A két regény közötti rokonság nemcsak külsőségeken alapul, tudniillik, hogy Lewis orvosról, Mann pedig betegről ír, s ennél fogva mindketten elbeszélésükbe sok orvostudományi elemet szőnek bele, hanem sokkal mélyebb és rejtettebb: mindkét író

azonos elgondolás alapján szerkesztette meg művét, mindkét író azt kívánta bemutatni, hogyan lesz a főhősből egyéniség. Csírájában itt rejlik mindaz, ami bennük közös, mindaz, ami egybevetésre készített, és ami ezt az egybevetést indokolja is, bár a szerzők a megmunkálásban és a főhősök fejlődési útjának az ábrázolásában lényegesen eltérnek, de nem kizárólag abban, ahogyan központi alakjaikat kijelölték, hanem döntő alkotói eljárásaikat illetően is, lényegében: az alkotás szelleméhez való viszonyulásukban.

Azt állítottam a bevezetésben, hogy az *Arrowsmith* tipikusan amerikai regény; ezt az állításomat módosítanom kell, illetve meg kell magyaráznom. A regény nem általánosságban tipikusan és jellegzetesen amerikai, hanem csak arra az országra nézve, amelyet gyakran Amerikának nevezünk, noha az csak egy részét, igaz, a legjelentősebb és a legfontosabb területét képezi ennek a világrésznek; azt kívánom hát állítani, hogy ez a regény az Egyesült Államokra nézve jellegzetes. Egy nemzet van születőben ebben az országban, sajátos jellegzetességekkel, külön gondolkodásmóddal és eltérő életformával. Csak ilyen magyarázat után értelmezhetjük helyesen a különbséget az *Arrowsmith* és a *Varázshegy* között, s ez a különbség legélesebben úgy jellemezhető, hogy Mann regénye európai, Lewisé pedig amerikai, abban az értelemben, ahogyan az imént állítottam, s ezzel már idejekorán arra kívántam utalni, hogy itt nem valami egyszerű különbségről van szó: európai-amerikai, hanem a fogalmakban rejlő különbségekről. Tudniillik az egyik regény európai, míg a másik egy ország regénye, egy népé, tehát egy valóságos emberi közösség sajátos életének a regénye.

Még egy pillanatig elidőznék ennél a különbségnél, mert ebben rejlik a megoldás nyitja is, amit hangsúlyozni kívánok. Első tekintetre világos, hogy más olyan regényt írni, amelyet joggal nevezhetünk európainak, s ismét más regényt írni egy nép életéről, amely valójában még nem is nép, de már maholnap azzá lehet, de mindenesetre saját, külön életét éli, amelyet a természeti adottságok és a most kialakuló szellemi közösség határoz meg. Regényt írni egy ilyen életről sokban hasonlít — hacsak nem azonos —, mint regényt írni az orosz, francia, vagy norvég életről, ami kétségtelenül egészen mást jelent olyan regénynél, amelyet Thomas Mann teremtett meg *Varázshegyével*. Ugyanis az európaiság fogalma sokkal általánosabb, elvontabb bármely nemzet fogalmánál, míg akárhány nemzet valóságos realitást jelent az európaiság fogalmához képest, állítván ezzel azt, hogy olyan realitást jelent, amelyet több és eléggé lényeges élettényező határoz meg.

Egészében véve ez a különbség azonnal szembeötlök, ha a *Varázshegy* írói szándékait az *Arrowsmith*-ével egybevetjük. Mann művének absztrakt, irreális jellege már a címben is kifejezésre jutott, s ez lényegében semmi mást nem jelent, minthogy megjelöli azt a helyet, ahol hősből egyéniség lesz. Ez a „varázshegy” magaslati szanatóriumot jelent Svájcban, olyan helyet, ahol nem élet folyik, hanem a legjobb esetben gyógykezelés, azaz az életképesség visszaadása, olyan hely, amely már rendeltetése folytán és az állam miatt is, amelyhez tartozik, valami területenkívüliséget képvisel, mint ahogyan az színtelen lakói miatt is, akik állandóan változnak, és a világ valamennyi tájáról gyűltek ide össze; ez a hely azonban már azért is élettelenül absztrakt, mert nincs lényegében egyetlen igazi helyi lakosa sem, és mert lakói az igazi élet híján, talajtalanul élnek.

Az elvontság azonban, amely a regénynek ebből az absztrakt európaiságából fakad, és amely a hős élettörténetének az alapját képezte a „varázshegyen”, következetesen magában hordozza minden egyébnek a fejlődését is. Milyen erők alakítják a főhős Castorpot egyénissé? Minden-

esetre a fontos és leglényegesebb életmegnyilvánulások, amilyen a betegség, a halál, a szerelem és így tovább. De ezek a jelenségek minden egyén életét formálják, tehát Castorpét és Martyn Arrowsmith-ét is. Két sajátos erő, amely döntő jelentőséggel bír Mann európai regényében: a két jelentős európai politikai-kulturális ideológia: az irodalmi humanizmus és a keresztény auktoritatizmus, amelyek malomkövekként őrlik a főhős ifjú lelkét, amíg el nem jutnak a lélek aranymagváig. Ezek munkáját azután kiegészítik a főhős melankolikusan elvont gondolatai a modern tudomány hatalmas vívmányairól: az időről, a térről, a makrokozmoszról és mikrokozmoszról, s ezenkívül a felvillanyozó lelki pszichoanalízis, egyszerűen kizárólag nemzetközi és a szó legteljesebb értelmében vett európai — mégpedig általánosan európai problémák. A *Varázshegy* értelmét és rendeltetését valóban úgy lehetne meghatározni, mint írójának olyan gesztusát, amellyel ezt kívánta kijelenteni: íme, ezek azok a problémák és tények, amelyeket át kell élnie és magáévá kell tennie mindenkinek, aki a szó európai értelmében egyéniség kíván lenni.

Lewis Arrowsmith-je belső szerkezeténél, szelleménél és rendeltetésénél fogva is mást jelent. Fiatal tudósról szóló regény ez, és ugyanakkor egy névtelen nemzet regénye, amely az Egyesült Államokban van kialakulóban. Innen következik a regény meghatározottsága és reális jellege, amely, akárcsak Mann elvontsága, következetesen végigvonul az egész művön. Lewis művének a színhelye az amerikai városok, egész sor város, a kis vidéki városoktól egészen New Yorkig. Ezekben a városokban egy névtelen nemzet éli a maga valóságos és konkrét életét, amely a regényben minden sokféleségével és egyediségével együtt tárul elénk. Azok az erők, amelyek Martyn Arrowsmith-et formálják, részint az emberiség erejét jelentik általában, másrészt pedig az egészen sajátos életforma megnyilatkozásait képviselik, amelyeket minden terjedelmességük ellenére is egyetlen fogalomba sűrítethetnénk: az a szellem, amelyet az amerikai élet és viszonyok alakítottak ki. Ennek az ezerfejű sárkánynak a leírására regényében igen tekintélyes részt szentelt az író.

Lewis bemutatja hősének életútját, aki hazája köztudományának nyomására ingadozik a tiszta tudomány eszménye és a tudományból kizárólag az egyéni hasznot kamatoztató felfogás között, amíg nem dönt véglegesen a saját eszménye mellett. A regényben az író ennek az egyszerű, de tiszta és törekvő embernek az életútját és harcát mutatta be, harcát és életútját az amerikai viszonyok sűrű, veszélyes és kísérteties öserdején keresztül. A regényben teljes egészében bemutatásra kerül az amerikai szellemi és társadalmi dzsungel, amelyben az életet teljes egészében a konvencionális külsőségek, a nevelés apróságok és az üzleti szellem fojtogatják, amelyben kevés lélek és szív akad, és amelyben az életet rettenetes szellemi szegénység ostromolja, szennyes tengerként. Az Arrowsmith értelmét és rendeltetését írójának az a gesztusa árulja el, amely azt állítja és arra figyelmeztet: ilyen szellemi dzsungelen kell átvergődnie és áttörnie magát a makulátlan egyéniségnek, ha hú kíván maradni önmagához és eszményéhez. És ebben a gesztusban, az egyéniség megértésén és szeretetén túl, benne rejlik nem jelentéktelen mértékben a fájdalom is Amerika szellemi arculata miatt, és az amerikai élet lényeges bírálata is. Éppen ezért valóságosan és gyökeréig amerikai ez a regény.

Összevetve ezt a két regényt, amelyek az egyéniség témájára íródtak, hirtelen eszembe jutott egy évekig bennem érelődő ellenvélemény Ivan Cankar egyik gondolatáról. Cankar gondolata ez a „nagy szöveg”-ről, amelyről álmodozott, és amelyet már első könyvében szövegként: „De hisz a nagy szöveg rettenetes valami... Ami engem személy szerint illet, be-

vallom, hogy engem nyugtalanít ez a borzasztó szellemi szegénység, amely szennyes tengerként elárasztotta hazánkat... Nálunk sehol se lélek, se szív... Minden nyilvános és magánéletet konvencionális formások fojtotgatnak, nevetséges akadékoskodások, kíméletesség — ez az a szöveg.” Ez az idézet és a „nagy szöveg”-nek az ilyen értelmezése állandóan nyugtalanított. Nem tudtam helyesen felfogni, sem fenntartás nélkül magamévá tenni. A nagy szövegről más elképzeléseim voltak. Körülbelül olyanok képzeltem el, mint a német *Faustot*, vagy ha úgy tetszik, mint csírájában Levstik *Martin Krpanját*, és valahogyan hasonlóképpen, ahogyan Finžgar megsejtette, amikor hozzáfogott nagy történelmi eposzának a megírásához, így biztatva önmagát: „Erő, erő — hatalom, nagy akarat és óriási eszmék és vaskéz kell, amely közénk dobná a nagy szöveget.” De most, amikor gondolatban átfutottam Lewis művét, hirtelen megvilágosodott valami bennem. Nem befolyásolt az a tisztelet sem, amit Mann iránt érzek. Az *Arrowsmith*ről elmélkedve, felfedeztem a nagy szöveg szlovén alakját, ahogyan róla Cankar álmodozott, amelyre végzetesen szükségünk van, és amellyel irodalmunk eddig adós maradt.

Csak körvonalaiiban sejtettem meg; egy egyéniség útja a szlovén szellemi és társadalmi élet dzsungelében, és ennek az egyéniségnek a harca önmaga kialakításáért. A szlovén értelmiségről szóló regény ennek a dzsungelnek az ábrázolásával, ahogyan Cankar felvázolta, tehát ennek a dzsungelnek a kritikájával együtt, az elmaradott és korlátolt szellemiségünk kritikája. Egy ilyen regényben a nép mintegy tükörben látná önmagát, megismerné ezt az életet, és öntudatra ébredne. Ilyen lehetne a mai szlovén nagy szöveg, és ebben a formájában tett lenne, ébresztő és világosság, s ez az, ami a művészet és a kultúra általános értelmét jelenti.

JEGYZET OTHELLÓRÓL

Az elhamarkodott és felületes irodalmi értelmezés Othellót az érzéki féltékenység drámájának minősíti. Valóban, ez a szenvedély az egyik döntő erő, amely a cselekmény és az események mozgatója ebben a műben, és Shakespeare-nek mindenképpen szándékában volt megmutatni az érzéki féltékenység természetét. A drámai összeütközésben azonban ez csak eszköz a küzdelemben avatkozott másik erő számára, amely ennek a segítségével győzelmet arat és ugyanakkor vereséget szenved. Melyik hát ez az erő, és miben rejlik az Othello központi konfliktusa?

Nem kétséges, hogy a drámában a két egymással szembenálló ellenfelet Othello és Jago képviselik, noha ennek Othello nincsen tudatában. Othello ösztönössége, elvakultsága jellemének egyik alapvető vonása, és ez mutat utat a szerencsén egyéniségének a teljes megismerésére. Az elvakultság ugyanis negatív tulajdonsága lehet egészen jelentéktelen és kevésbé érdekes embereknek. Othello elvakultsága azonban más természetű. A szerencsén jámbor, szelíd ember. Nemes, hős, önmagával szemben következetes, jámborul hiszékeny és elővigyázatlan. Nem tűnik ki sem éleselméjűségével, sem mélyenjáró bölcsességével, sem valami rendkívüli tehetségével. És mégis egész lényére ráüti bélyegét az, ami őt igazi egyénissé avatja. Van benne valami, ami arra utal, hogy nagy tettek végrehajtására született és végzetes sors megtestesítője. Hatalmas érzések hevítik, nagy szenvedélyek, megnyilatkozásaiban életteljes. Nehezen fogja fel a körülötte zajló életet és alig ismeri azt, nincs érzéke hozzá, de ösztönösen világosak és érthetőek

számára megnyilatkozásai, amelyek minden ösztönösségük ellenére is termékenyek, alkotó jellegűek és olyanok, hogy keze nyomán önmagától és mintegy ösztönszerűen hatalmas alkotások születnek. E miatt az ösztönös teremtő erő miatt süket és vak minden iránt, ami az életet jelenti a szó köznapi értelmében.

Ellenfele, Jago nem vak. Ellenkezőleg: éles szemű, ismeri a világot és az emberi viszonyok és emberi cselekedetek egész szövevényes mechanizmusát. De alaptermészete már méregmarta és romlott. Egyetlen ereje abban a találékony eszjárásában van, amelynek segítségével behatol a körülötte élő emberek lelkébe, s gyengeségeiket kihasználva pórázon vezeti őket. S mert okosabb valamennyiüknél, úgy viselkedik velük szemben, mint valami aljas gonosztevő. Az angol szövegmagyarázók azt állítják erről a titokzatos jellemről: „Jagónak nincsenek szenvedélyei, ő az ész embere, ateista, aki tiszteli ugyan a nő és a férfi isteniségét, de ennek ellenére az erkölcstelen erők híve, aki számára az élet érdekes játék, az emberek pedig csak bábuk. Olyan helyre tudja őket állítani, hogy néhány huzással képes befejezni a játszmát. Monológjaiban rosszindulatát különböző indítékokkal igyekszik megmagyarázni, de ezek közül egyik sem jelenti azt a döntő erőt, amely őt arra bírja, hogy megkísérelje túlszárnyalni az életet is és a szerelmet is. Különösen arra törekszik, hogy felfokozza akaratát és megerősítse önmagában önerejének és felsőbbrendűségének a tudatát.”

Egy ilyen ember találkozik Othellóval. Azonnal kiismeri és nyomban felismeri Othello megmagyarázhatatlan nagyságát. Meglátja az egyszerűséget benne, elvakultságát és ösztönösségét, de megpillantja az alkotó erőt is benne. Ez az éles elme minden igazságot ismer saját személyéről is; tudatában van, hogy minden éleselméjűsége és körmönfonsága ellenére is terméketlen és meddő. Tudja ezt az igazságot, de nem kívánja tudomásul venni, hanem ellenséges féltékenységgel támad fel benne Othello iránt. És a meddő elme féltékenysége a természetes alkotóerővel szemben, úgy látszik, a leghatalmasabb szenvedélyek egyike. Hasonló viszonyulást, szélesebb méretekben Merezkovszkij örökített meg a *Napoleon*jában, Talleyrand viszonyában a császárral szemben: „Talleyrand is a maga módján rendkívüli ember: nagyészű, de üres, élettelen elme; minden elmének a gyökere ugyanis a szívből hajt ki, ő pedig a szív helyén egy kőhegynyi halotti hamvat hord. Ezt ő maga is tudja, érzi önnön mérhetetlen belső ürességét, saját lénytelenségét, és ezért rosszakaratú sóvársággal irigykedik minden élőre és igazra — különösen Napoleonra, mert éppen Napoleon kifejezetten igaz és élő. Ilyen irigy és rosszakaratú féltékenységet érez Jago a szerencsennel szemben. Ez az erő az, amely állandóan hajtja, ez teszi rosszakaratúvá, s ezt monológjaiban különböző kifogásokkal igyekezik leplezni, mint a Cassióval szembeni féltékenysége, Othello iránti gyűlölete, akit azzal gyanúsít meg, hogy „szolgálatát az ágyában végezte”, és Desdemona iránti szerelme, amelyről azt állítja, hogy nemcsak az „élvezetek” miatt lett szerelmes. Egyetlen felsorolt féltékenysége sem vehetné rá arra, hogy játssza ezt a kegyetlen játékot, amelybe kizárólag mindentudó, de terméketlen elméjének a féltékenysége sodorta Othello vak és teremtő egyéniségével szemben. Ennek a kétfajta életfelfogásnak az összeütközésében rejlik ennek a drámának az alapkonfliktusa, amely végső fokon mégis a féltékenység drámája, de nem az érzéki féltékenységé, hanem valami mélyebb, lelki féltékenységé.

Ebbe a mélyreható lelki konfliktusba, ebbe a lelki drámába, Shakespeare, mint egyik legfontosabb harci fegyverét, felhasználta az érzéki féltékenységet is. Feltárta ezt Othello szívében az emberi lélek és az emberi szenvedélyek legalaposabb ismerőjének alkotó készségével, a leghatalmasabb drámáiról átható erejével és a művésznek azzal a meggyőző tulajdon-

ságával, amely az olyan szem sajátja, amely hibátlanul felismeri az emberi szív indítékait és jelenségeit. A felsorolt tulajdonságok alapján került bemutatásra a szenvedélyeknek az a fokozása, amelyet Othellóban Jago szított fel, az első rezdülésektől kezdve a halálos örvénylésig és a „nemes szreccsen magasztos haláltusájáig”. Mindez pedig adva van annak a pusztulásnak a teljes felismerése alapján, amelyet ez a betegség, szertekúszva, elő kell, hogy idézzen az egyszerű, fennkölt és tiszta szívben, s teljes megértéssel az iránt a megdöbbenés és iszony iránt, amellyel a hűséges Desdemona kíséri és megérzi az Othellóban lejátszódó hatalmas változásokat.

Shakespeare a legszemélytelenebb zseni a világirodalom óriásai között. Mindegyikük személy szerint is jelen van alkotásaiban, Shakespeare kivételével valamennyiüket megérezheted és leírhatod. Valamennyiükre érvényes Zola követelménye és kritikai eszméje: „a műalkotásban az embert keresem”, tudniillik azt az embert, aki megalkotta a művet. Shakespeare ilyen tekintetben is kivélt képez. Műveiből nem lehet megismerni egyéniségét. Minden egyéniséget ugyanis, mint minden mást is, meg lehet ismerni, a maga határain belül. Shakespeare egyénisége határtalan. Goethe nem ok nélkül vetette össze és majd ki is egyenlítette Shakespeare szellemét a világmindenség szellemével. Shakespeare személytelensége nem szintelenséget jelent, hanem ellenkezőleg: valami határtalanságot, valami emberfelettit: a mindenséget képviseli.

B. Szabó György fordítása

Csöndes vers hóról békéről emberről

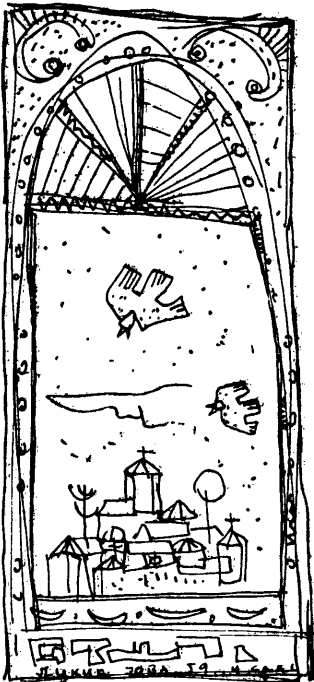
Gál László

*mi lennék hó lennék
menten elolvadnék
kis fű emberkének
menten utat nyitnék
s míg törülköznének
öreg kályha napban
mégis fehér voltam
mondanám magamban
s maradna a semmi
fölöttem alattam*

*mi lennék vár lennék
gyereket őriznék
felhős éjszakákon
viharagyút sütnék
mondanám ragyogj hold
mondanám süss jó nap
nem is volna tegnap
mindig lenne holnap
szőlő a tányéron
vaj a friss kenyéren*

*mi lennék jó lennék
mindenki jó lenne
csillogó medence
hal is úszna benne
úszna fickándozna
szólna is nevetve
nagy hal kicsi halat
soha meg nem enne
ha lennék mi lennék
vidám kis hal lennék*

ha lennék szó lennék
jó igaz szó lennék
selyemhús hitembe
aranyzálat szónék
csőszködénem a szegény
kisgyerekek álman
pengetném a lombot
szép meséknek fáján
fehér galambunkat
vigyázva vigyáznám

Cyávaság

Varga Zoltán

A vonat elment. Végérvényesen és visszahozhatatlanul. Vannak vonatok, amelyekre csak egyszer lehet felszállni, és ha az ember nem száll fel, örökre lemarad róluk, helyrehozhatatlan hibát követ el. Az ilyen vonatok soha nem térnek vissza, és sohasem állnak meg még egyszer ugyanazon az állomáson. Elrobognak, elhal a fűtytyük, és zakatolásuk belevész a szomorú, füledt csendbe. Csak az emléük marad meg, sajtó, belülről maró, gyötörő sebként, saját oktalanságunkat, ügyetlenségünket és gyávaságunkat vádolva. Az elmulasztott lehetőségek mindig fájnak, különösen, ha mi vagyunk hibásak, ha csakis magunkat okolhatjuk. Másokat okolni mindig megkönnyebbülést jelent, mert megmarad, ha más nem, az az illúzió, hogy nem mi vagyunk a hibásak, hogy mi semmiről sem tehetünk. Ha más a hibás, legalább gyűlölhethjük, titokban bosszút forralhatunk, eltervezhetjük, hogyan vonjuk majd felelősségre, hogyan veszünk magunknak elégtételt, számonkérő, kemény szavakkal, gúnyosan, diadalmasan. Ilyenkor a mi féltve őrzött és szeretve tisztelt önünk sértetlen maradhat, és megőrizheti mindazt, amit önbizalomnak neveznek. Ha azon-

ban mi vagyunk a hibásak, annyira, hogy ezt kénytelenek vagyunk beismerni önmagunknak, akkor kicsinek, szájalmasnak, nyomorultnak érezzük magunkat, és semmi sem segít. Tudjuk, hogy a vonat a mi hibánkból ment el. Az a vonat, amely többé sohasem tér vissza. A te vonatod elment, te ott ülsz benne továbbra is, a kerekek forogásának monoton ritmusa betölti a füledet, behatol agysejtjeidbe, végigáramlik idegrendszereden, és átítatja a véred. Te egyedül maradtál a fülkében, egyedül maradtál akkor is, ha különben zsúfolt a фуlke, nem hallasz emberi szót akkor sem, ha körülötted kerepelnek útítársaid. Egyedül vagy egy furcsa és megfejthetetlen talánnyal, amelyet tőlem viszel magaddal, és a gondolataiddal, amelyek itt maradtak ezen az állomáson. (A gondolatok egyszerre több helyen is lehetnek.) Azon az állomáson, amelyen én lemaradtam...

Ülök a restiben, és vakon bámulok ki a fekete éjszakába. A nyitott ablakon keresztül néhány unottan, kötelességszerűen pislákoló csillag látszik. A levegő még most is füledt, az est sem hozta el a frissítő, hűvös levegőt. De valahol messze villámlik. Ilyenkor a

sötétben nagyon messze ellátszik a vilá-
lámpok fénye, de a dörgés hangja nem
jut el ideig, azt megfojtja az éjszaka.
Az ürességnek és a tompaságnak abban
az önmagába roskadt állapotában va-
gyok, amikor a körülöttem lévő világ
idegennek, távolinak, szinte illuzóri-
kusnak hat. Látom ugyan a repedezett
festésű, a kockás, borfoltos abroszokkal
letakart, viharvert asztalokat, a légy-
pettyes villanyégőt, a néhány bóbiskoló
vagy unottan társalgó, vonatra vára-
kozó utast, a kelletlenül ide-oda tén-
fergő pincér lehetetlenül sárga baju-
szát, hallom egy veszteglő mozdony
pöfögését, a közelben lévő kutyák te-
hetetlen csúfolódását a közömbös hold-
dal, de mindez most valahogy kiveti-
tettek, anyagszerűtlennek rémlik,
mintha elvesztette volna a maga tér-
beli kiterjedését, úgyhogy nem érzem
a dolgok létezését. Csak azt tudom,
hogy a vonat elment, az a vonat, amely
többé sohasem tér vissza. Az a vonat,
amelyen nekem is ott kellene lennem,
ha nem futamodom meg gyáván, mint
valami szánalmasan iszkoló csatakos
eb. Igen, gyáva voltam. Gyáva, mert
nem mertem nyíltan, férfiasan elmon-
dani mindent. Gyáva, mert féltem tőled
és féltem önmagamtól. Gyáva, mert
nem mertem őszinte lenni...

Ha az ember nagyon sokáig vár vala-
mire, akkor, ha az bekövetkezik, rend-
szerint társul szegődik hozzá a csaló-
dás, még ha lényegében úgy is történ-
nek a dolgok, ahogy az ember várja.
Az alatt az öt év alatt, amíg vártam
ezt a napot, sokszor, nagyon sokszor
elképzeltem, amint a vonat egyre is-
merősebb tájakon fut, amelyek — úgy
gondoltam — szeretettel köszönteni lát-
szanak majd, valami meleg, megbocsátó
mosollyal, megtért bűnösként fogadnak,
én teli tüdővel szívom a szabad leve-
gőt, s agyamban az új élet kezdetének
még bizonytalan, de éppen ezért izgató
tervei zsidognak. De most, ahogy ki-
néztem az ablakon, és láttam a vonat
füstjét, amint barnán és lomhán telep-
szik rá az egyhangú tájra, mintha lusta
volna felfelé szállni, abban a nehéz és
agyatompító melegben, amely körülvelt
bennünket, ez a különben törvényszerű
csalódásérzés hatalmasodott el rajtam.
Az emberek is közömbösekké, mogor-
vákna rémlettek, sőt az volt az érzé-
sem, mintha ellenségesen, megvetően
néznének rám, mintha sejtlenék, honnan
jövök. Kívülállóan éreztem magam,
idegennek, kirekesztettnek, aki tulaj-
donképpen nem is tudja, miért szállt
fel erre a vonatra. Különösnek találnád

ezt? Azt hiszem, nem. Hiszen nincs
semmi csodálnivaló abban, hogy valaki,
aki számára az otthon, a család már
csak életének egy megszűnt, letört da-
rabját jelenti, számkivetettné, magá-
ra hagyottnak érzi magát, szorongás
fogja el, és sok mindent céltalannak,
értelmetlennek érez. Azt hiszem, nin-
csen semmi különös abban, hogy ha az
ember „onnan” jön, akkor fél lábbal
még „ott” van, bizonytalannak érzi ma-
gát, mint a hosszú betegség után lába-
dozó, akinek meg kell kapaszkodnia a
bútorokban, amikor az első, tétova lé-
péseket teszi. Egyszerre furcsának tet-
szett nekem az önállóság, amely most
szinte magárahagyatottsággá torzult.
„Ott” állandóan felügyelet alatt vol-
tam, állandóan gondoskodtak rólam.
„Ott” nem volt probléma, mihez kezd-
jek, mit tegyek. Szabadon ábrándoz-
hattam szabadságomról, és ez az áb-
rándozás valami különös módon szóra-
kozott, szinte részemmé vált, s most,
amikor mindez megvalósult, még va-
lami furcsa és teljesen értelmetlen
hiányérzet is keletkezett bennem. A
kép, amelyet képzeletem éveken ke-
resztül formált, színezett, alakítgatott
erről a napról, sokkal káprázatosabb
volt, mint az, ami valójában bekövet-
kezett. Eddig különben is keveset gon-
doltam arra, hogy mi lesz ezután. Csak
most döbentem rá, hogy az én utam
tulajdonképpen céltalan, és hogy nem
is tudom, miért térek vissza abba a
városba, ahonnan öt évvel ezelőtt el-
kerültem. Oda már semmi sem köt,
nincs miért oda visszatérnem, és főleg
nincs kiért. Természetesen nálam is be-
következett az, ami ilyenkor rendsze-
rint lenni szokott: feleségem elvált tő-
lem. Gyerekeim nemigen fognak már
emlékezni az apjukra. Néha meglátog-
gatnak majd, és idegenül néznek rám,
bizalmatlanul pislognak, zavartan egyik
lábukról a másikra állnak. Valójában
akármelyik állomáson leszállhatnak.
Bárhol kaphatnék valami állást. Ne-
kem mindegy lenne. Egészen, de egé-
szen mindegy...

A csalódottságnak és a rezignációnak
ebbe a keverékébe léptél be te. „Ott”
elég időm volt arra, hogy sok minde-
nen elgondolkodjam, ami a múltban
történt velem, s így persze a te képed
is sokszor felbukkant, felelevenítve a
régi emlékeket. Ez különösen azután
történt meg sokszor, amikor megtud-
tam, hogy Klári elvált tőlem. Akkor
egyre plasztikusabbak és tapintható-
bak lettek a rólad alkotott képek, és
egyre többször kaptam magam rajta

azon, hogy párhuzamot vonok közted és Klári között, s hogy ebben az összehasonlításban mindig te kerekedsz felül, te maradsz a győztes. Lassan rájöttem, hogy temellett sohasem kerültem volna ilyen helyzetbe, és hogy Klári, ha nem is mindennek, de sok mindennek az oka. Klári a maga igényeivel, nagyravágásával. Klári... Ne gondold, hogy gyűlölöm Klárit. Túl-ságosan jelentéktelen ahhoz, hogy érdemes legyen gyűlölni. Inkább csak valami szánakozó megvetéssel gondolok rá. Klári olyan lény, akinek a képelete nem terjed túl egy perzsabundán, akinek a vágyai netovábbja egy autó, és aki, ha nyaralni megy, szennvedélyes érdeklődéssel figyeli útitársnői ruháját, gyönyörködik a kirakatokban. Ma már szinte nevetségesnek találom, hogy valaha értékeket véltem felfedezni benne. Az egyedüli érzés, ami bennem iránta megmaradt, a lenézés... Te más voltál. Bár akkor régen nagyon fiatal voltam, fél lábbal még a kamaszkorban, de a képek, amelyek megőriztem rólad és amelyek azután döbbenetes, szinte három dimenziós valóságossággal elevenedtek fel bennem, tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy felülvizsgáljam és újraértékeljem őket. Te kiálltad ezt a próbát. Elég, ha arra gondolok, mennyire másról beszélgettem én veled, mint később Klárral. Vagy a mosolyod. Mennyire más, mennyire mélyebb, mint Klárié... Szóval sokat gondoltam rád, de álmomban sem jutott volna eszembe arra gondolni, hogy útban hazafelé veled találkozom. Ha az ember nem hisz sorsban, végzetben, gondviselésben vagy más hasonlóban, akkor nagyon nehéz megmagyarázni ezt a találkozást. Marad a véletlen, ami különben mindig nagyon alkalmas arra, hogy megmagyarázzunk vele olyan dolgokat, amelyeket nem vagyunk képesek megérteni. De hogyan lehetne meghatározni a véletlent? Talán így: Két vagy több egymástól független okból eredő okozat nem szükségszerű találkozása? Ugye, szörnyen tudományosan hangzik?...

Amikor megjelentél a fülke előtt, szemem azonnal felismert, csupán az agyamnak volt szüksége néhány másodpercre, hogy felfogja ezt a hihetetlenül valószínűtlen eseményt. Bár az évek fölötted sem múlhattak el nyomtalanul, mégsem változtál sokat. Lényegében „te” voltál, csak kissé módosult alakban. Egykori lányos külsőd helyébe az lépett, amit rendszerint asz-

zonyi szépségnek szokás nevezni. A hajad, a szemed, a szád, minden olyan volt, mint azelőtt, csak az alakod lett egy egészen kicsit teltebb. Világoszöld nyári ruhát viseltél, kezdedben egy kisebb bőrrönd volt. Nem jöttél be mindjárt a fülkébe, néhány percig tanács-talanul az ajtóban álltál. Arcodon bosszúság tükröződött. Fülkénk szá-nalmas látványt nyújtott. Rajtam kívül mindenki valami konok és elkese-redett nekibuzdulással aludt. Egy alvó emberekkel telt vonatfülke nem valami épületes látvány. A mellrekókat vagy hátrahanyatlott fejek, a lezárult, duzzadt szemhéjak, a félig nyitott szá-jak, a homlokokon gyöngyöző verejték és nem utolsósorban a testek kigőzöl-gésétől terhes, sűrű, szinte ragadós levegő, amely a fülkét a nyitott ablak ellenére is betöltötte, szemmel látható ingerültséggel, sőt undorral töltött el. Csak mellettem volt hely (szándékosan húzódtam félre a többiekől), és így tudtam, hogy mellém fogsz ülni. Nehéz meghatározni, mit éreztem én abban a pillanatban, amikor felismertelek, és számba venni, hány gondolat villant át az agyamon, az alatt a néhány perc alatt, amíg te az ajtóban álltál. Vannak az életben események, amelyek annyira sajátságosak, előre nem láthatók, hogy a velük kapcsolatos érzések nagyon nehezen írhatók körül, és annyira nem tipikusak, hogy nem lehet őket egyszerűen valamely közhasználatú szóval megnevezni. Nem tudom, milyen nevet adhatnak annak az egymással ellenté-tes érzésekből kialakult kémiai vegyü-letnek, amely akkor a hatalmába kerít-tett. Az első ösztönös reakció talán az öröm volt, de ezt hamarosan elnyom-ták a kétely, a szorongás, a szégyen egymásra torlódo hullámai. Egy bizo-nyos elhatározás azonban ennek elle-nére hamar kialakult bennem: *sohasem szabad megtudnod, honnan jövök*. Ak-kor még nem tudtam, de most — né-hány órával később — már határozot-tan tudom, hogy ezt az elhatározást a gyávaságom diktálta.

Ha te nem vársz egy kicsit az ajtó-ban, nem állsz ott kellemetlenül haboz-va, hanem mindjárt bejössz, akkor valószínűleg sohasem követem el ezt az ostobaságot. De így, hogy maradt egy kis időm a gondolkodásra, és kiutat kereshettem egy helyzetből, amellyel nem mertem szembenézni, lehetőségem nyílt arra, hogy súlyos hibát kövessék el. Amikor megindultál felém, már tudtam, mit fogok tenni:

— Kérem, szabad ez a hely? — kérdezted.

— Szabad — válaszoltam.

Az örömteli felismerés fénye csak most árasztotta el arcodat. Úgy látszik, a hangomról ismertél fel, vagy csak most néztél meg jobban.

— Károly! — kiáltottad. — Hogy kerülsz te ide?

Meglepetést színleltem. Zavart mosollyal feleltem.

— Azt hiszem, asszonyom, ön össze téveszt valakivel.

— Hát maga nem Balog Károly? — kérdezted meghökkenően. Kínos zavar és csalódás ült ki az arcodra, de ugyanakkor még mintha remélted is volna egy kicsit, hogy tréfálok csupán.

— Sajnálom, de engem Kovács Sándornak hívnak — mondtam, a tőlem telhető legnagyobb határozottsággal.

— Akkor... bocsánat... — dadogtad. Nagyon kínos és kellemetlen helyzetben voltál. Én még morogtam valami olyasmit, hogy „nem tesz semmit”, s aztán újra az ablak felé fordultam. Te leültél.

Ott ültél tehát mellettem, közvetlen közelben, úgy, mint akkor régen, valamelyik padon a parkban, vagy otthon nálunk az asztalnál, amikor együtt tanultunk — én matematikából segítettem neked, te pedig a nyelveket tudtad jobban —, vagy akár ugyanígy a vonatban egy iskolai kirándulás alkalmával. Az az iskolai kirándulás! Egy ideig hajóval is utaztunk akkor. Szípkormányozó csillagos éjszaka volt. Egymás mellett álltunk a hajó fedélzetén, és a korlátnak támaszkodtunk, alattunk a hajó gyomrában doromboltak a gépek. Te halkán egy dalt dúdoltál, és nekem akkor úgy tetszett, hogy nagyon szép az élet. Akkor ezt meg is mondtam neked. Ma már másképpen mondanám, például így: Az élet néha szép is tud lenni... Tolongva, egymást taszigálva, egymáson átgázolva és átbukva törtek fel bennem a régi emlékek, egy forró és hideglelős kamaszosan ügyetlen, bután boldog, de valahogyan mégis sajátosan mély ifjúkori szerelem emlékei. Villanásszerű képek voltak, az időrend és a logika minden törvénye nélkül következtek egymás után. Igyekeztem az ablak felé fordulni és úgy tenni, mintha kinéznék, de időnként lopva egy-egy pillantást vettem rád. Mereven ültél mellettem. Az előbbi kínos kifejezés úgy maradt, az arcodra fagyva. Ajkakat keskenyre szorítottad, és valami zordon megközelíthetlenséggel vettél magad körül. Nyilván nem értetted,

hogyan történhetett veled ilyesmi. Néha titkon néhány pillanatra te is rám néztél, mint aki nem akarja elhinni, hogy tévedett. Később idegesen kezdte topogni a lábaddal, ide-oda pillantgattál a fülkében, mintha segítséget várnál valakitől, de utitársaink továbbra is csökönyösen aludtak. Ismerősen, mégis idegenül ültél mellettem. Azóta nagyon sok idő telt el, én úgyszólván semmit sem hallottam felőled, és tudtam, hogy aki most itt ül, már nem lehet azonos azzal, aki akkor voltál. Titokzatosság vett körül. Pedig mennyi mindent szerettem volna megtudni rólad, mennyit szerettem volna kérdezni tőled! Most már nagyon szerettem volna beszélni veled, de az előbbi hazugsággal emeltem közénk. Amikor kényelmetlenül kezdte feszengeni és jobbra-balra tekintgetni, félni kezdtem. Féltem, hogy fel fogsz kelni, kímész és egy másik fülkében próbálsz magadnak helyet találni. Az a gondolat, hogy eltávozol anélkül, hogy bármit is megtudhatnék rólad, kezdett elviselhetetlenné válni. Elhatároztam, hogy megkísérlem felvenni a beszélgetés fonalát, de úgy, hogy továbbra is az ismeretlen utitárs szerepét játsszam. Felé fordultam:

— Igazán sajnálom, hogy akaratlanul is ilyen kínos helyzetbe hoztam — mondtam. — Tapasztalatból tudom, hogy milyen kellemetlen is ilyesmi.

A kísérlet jobban sikerült, mint gondoltam. Az, hogy végre megtörttem a csendet, észrevehető megkönnyebbülésként hatott rád. Kicsit még mindig zavartan, de megenyhült mosollyal válaszoltál.

— Egy kicsit valóban kellemetlen volt, de nem maga a hibás. Különös, de még sohasem történt velem ilyesmi.

— Úgy látszik, valóban nagyon hasonlítok az ismerősére.

— Nagyon, szinte még most sem tudom elhinni, hogy nem vele beszélek. Hogyan lehetséges az, hogy két ember ennyire hasonlítson egymásra?

— Néha előfordul, hogy vadidegen emberek között bámulatos hasonlóság áll fenn. Ez sokszor kellemetlen bizonyalmakat okoz, de néha lehet hasznos is. Megesik, hogy szükség van alteregeknek. Talán olvasott már arról, hogy a háború alatt az ellenség meg tévesztése céljából Montgomery tábornagyot egy angol színész helyettesítette...

Különös, hogy egyszerre mennyire nyugodt lettem, és mennyire beleéltem magam a szerepembe. Magam csodál-

koztam legjobban ezen a könnyed csevegő hangnemen, amelyet megütöttem. Semmit sem árultam el abból, ami bennem lejátszódott. Ha előzőleg hosszabban készülődöm erre a szerepre, bizonyára nem megy ilyen jól, talán lámpalázzal küszködöm, de ez a rögtönzés valahogy sikerült. Te lassan egészen felmelegedtél, és kissé talán még szórakoztatónak, sőt mulatságosnak is találtad ezt a különös találkozást. Mindenestre örültél, hogy vége lett az előbbi feszült hallgatásnak. A hasonlóság pedig, ami köztem és a te „egykori ismerősöd” között volt, bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy ne találj ellen-szenvesnek.

— Sajnálja, hogy nem a régi ismerősével találkozott? — kérdeztem később.

— Sajnálom — mondtad nyíltan. — Szerettem volna egyszer találkozni veled.

— Nagyon régen nem látta?

— Régen, lehet vagy tíz... nem... tizenegy éve.

— Nagyon kedves ismerőse volt?

— Egy időben igen.

— Szóval... szerette?

— Így is lehetne mondani. Nagyon fiatal voltam még, illetve mind a ketten nagyon fiatalok voltunk. Amolyan diákszerelem volt, de talán mégsem egészen mindennapi. Legalábbis nekem most úgy tűnik fel. Volt köztünk valami pajtásiaság, amit azóta sem találtam meg...

— Miért maradt csak diákszerelem? Miért maradt abba a dolog? Ki kit hagyott el?

— Egyelőre túl fiatalok voltunk, de szép terveink voltak. Úgy gondoltuk, együtt megyünk majd az egyetemre, de azután hirtelen, messze, az ország más részébe költözködtünk. Néhány levél, aztán természetes halállal kimúlt az egész, azóta sem hallottam róla.

A nyílt és őszinte hangnem, amellyel erről beszéltél, felbátorított, egyre többet akartam megtudni rólad.

— Ön férjnél van? — kérdeztem hirtelen.

Fanyarul elmosolyodtál.

— Még férjnél vagyok. Pontosabban válófélben. Az ember néha azt hiszi, színaranyat talál, aztán később rájön, hogy szemfényvesztés az egész. Kívül egy kis aranyozás, belül közönséges cink. Az aranyozás hamar lekopik — halkan, idegesen felnevetél.

Most egyszerre súlyos megerőltetésembe került, hogy el tudjam leplezni előled az izgalomnak azt a hirtelen támadt hullámát, amely újra erőt vett

rajtam. Nem tudom, nem remegett-e egy kicsit a hangom, amikor beszéltem.

— Úgy...? Most már értem. Egyszerre nagyon is érthetővé vált előttem, miért keresi régi ismerősét.

— Nem állíthatom, hogy keresem, csak örülnék, ha megtalálnám. Az utóbbi időben többször eszembe jut, és többet gondolok rá. Vannak helyzetek, amikor az ember szükségét érzi egy jó barátnak, akihez őszinte lehet, ő pedig olyan közel állt hozzám. Olyan becsületes fiú volt. Furcsa, ha az ember ilyen közel kerül valakihez, de aztán később tökéletesen elveszti a szemét elől. Bizonyára különösnek találja, hogy ennyi fontosságot tulajdonítok egy régi diákszerelemnek, de szeretném, ha elhinné, hogy ez nem volt egészen közönséges diákszerelem. Mi sokáig egy házban laktunk, én a szüleimmel az udvari lakásban, ők pedig az utcaiban. Még mint gyerekek sokat játszottunk együtt, ha valamelyikünk verést kapott, kölcsönösen megsirattuk egymást. Azt hiszem, természetesen fogja találni, hogy amikor elértünk egy bizonyos kort, sok minden önmagától adódott. Ez a szerelem már szinte természetes kiegészítésként járult a mi barátságunkhoz...

Úgy tetszett, mintha valamilyen szerepet nyitottam volna fel benned. Az, hogy nem „velem”, hanem „önmagam hasonmásával” találkoztál, valamiféle kárpótlást jelentett az előbbi kínos csalódásért, és most öntudatlanul szükségét érezted, hogy élj azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ez a kárpótlás számodra nyújthat. Az „ismeretlen útítárs” egyre inkább kezdte azt a szerepet játszani, amit a „régis ismerősnek” szántál volna. Úgy látszik, szükséged volt arra, hogy meggyónj vallakinek, s erre megfelelőnek találtál. Bár bizonyos mértékben önmagamot helyettesítettem, mégis érdekes elgondolni, mennyire mást mondtál el nekem, mintha leplezem magamat. Akkor bizonyára a férjedről, a félresikerült házasságodról beszélsz nekem, így azonban arról el emberről meséltél, akinek mindezt el szeretted volna mondani. Furcsa, groteszk helyzetben voltam. Különös volt így hallgatni téged, amint a mi közös élményeinkről úgy beszélsz, mintha idegennek mesélnéd el. Mindaz, amiről beszéltél, ismerős volt, minden mondatodhoz az emlékek egész sora fűződött, úgyhogy sokszor ki tudtam volna venni a szádból a szót, és ott folytatni, ahol te abbahagytad. De nekem mégis úgy

kellett hallgatnom téged, mintha az egészzet először hallanám. Bár most úgyszólván teljesen passzív hallgató lettem, mégis különleges színészi feladatot kellett megoldanom. Úgy kellett viselkednem, mint akit egy küssé meglep ez a hirtelen megnyilvánuló őszinteség, ezt tapintatosan leplezni igyekeznek, de az egész mégsem hat rá kellemetlenül. Közben egyre jobban kezdtem érezni, amint valami mind hevesebben szorítja össze a torkomat. Volt valami szívszorogató abban, hogy milyen tisztának, jónak, szinte gyermeki naivnak őriztél meg engem emlékezetedben. Ilyen voltam én valóban? Nem tévesztettél te valóban össze valakivel? Valóban azonos vagyok én önmagammal? Hasonlítok-e még egyáltalán arra a valakire, aki akkor voltam? Ha tudnád, mi lett a te nyílt becsületes fiúdból — kétségbeesett küzdelmet kellett vívnom az elérzékenyülés ellen, ami akaratom ellenére mindjobban hatalmába kerített. Egyre többször nyeltem és fordultam az ablak felé. Mind hevesebbé vált bennem az a kívánság, hogy leleplezzem magamat, és elmondjak neked mindent. De hogyan tehetném ezt meg? Hogyan fogják hozzá az ilyesméhez? Milyen hangot üssék meg? Hogyan mondjam el neked, hol voltam öt évig? Szórjak hamut a fejemre, és beszéljek valami banális megbánással, ami mindig képmutatásnak hat? Vagy beszéljek cinikusan, hányaveti módon, mint aki csak azt sajnálja, hogy nem volt ügyesebb? Vagy öngúnynal, akasztófahumorrall, esetleg közömbösen, mint akinek már minden mindegy? Nem! Neked ezt sohasem szabad megtudnod! Őrizd meg olyannak emlékeidben a rólam alkotott képet, ahogyan most is él benned. Nincs jogom téged megfosztanom ettől, nekem már semmiféle jogom sincs veled kapcsolatban. Magam sem vagyok több, mint egy egészen közönséges cinkdarab, amiről lekopott az aranyozás. Ki kell tartanom. Hallgatni fogok!

Tudtam, hogy a te mesédnek hamarosan vége lesz, és utána nekem kellene magamról beszélnem. Ki kellene találni valamit, gondoltam, de erre most képtelennek éreztem magam. Nyugtalan, különös viselkedésem most már láthatóvá vált. Egyszerre meg is kérdezted:

— Ugye furcsa, hogy ennyi mindent elmondok valakinek, akit úgyszólván egyáltalán nem ismerek, csak azért,

mert hasonlít valakire. Bizonyára nevetségesnek találja.

— Egyáltalán nem találok nevetségesnek. Bizonyos körülmények között az ilyesmi nagyon is érthető.

Újra valamilyen keserű mosoly játszadozott az ajkad körül.

— Úgy látszik, ma valami bután melankolikus hangulatban vagyok. Különbölegesen most meséljen maga valamit magáról. Úgy kiegyenlítődne a helyzet.

Elkövetkezett az, amit már előre elkerülhetetlennek hittem.

— Nem hiszem, hogy valami különösből érdekeset mesélhetnék.

Játékos, szinte kacér pillantást vetettél rám.

— Nem akarja eljátszani a főlényét? Két ember közül ugyanis az van főlényben, akiről a másik kevesebbet tud. Maga most nagyon sokat megtudott rólam, egyelőre alul maradtam.

Ez a hangnem a segítségemre sietett. A csúfondáros hang mindig a legalkalmasabb, ha az ember leplezni akar valamit.

— Hát rajta! Tessék kérdezni, én majd válaszolok!

— Nős?

— Két gyermek apja.

— Boldog?

— Túlságosan elfoglalt vagyok ahhoz, hogy ezt meg tudjam állapítani.

— Tehát? Foglalkozás?

— Állatorvos. — Bármilyen mást is rávághattam volna, nem tudom, miért jutott eszembe éppen ez. Nem valami szerencsés ötlet volt.

— Különös, erre sohasem gondoltam volna. Az állatorvosoknak rendszerint nagy, szőrös kezük van, darabosak és szakbarbárok.

— Nincs valami hízelgő véleménnyel rólunk. De el kell ismerni, van ebben egy kis igazság is. Csak hogy minden szabály alól van kivétel. Egy kollégám például Shakespeare-rajongó...

Éreztem, hogy mindjobban belebojolódom saját hazugságaimba. Bár gyorsan és látszólag ügyesen válaszoltam, tudtam, hogy bizonytalan vagyok. Láttam, hogy hazugságaim leleményességem ellenére sem hatnak meggyőzően. Te mintha nem is igyekezted volna leplezni, hogy kételkedsz a szavaimban. Fűrészszőn néztél rám, mintha tanulmányoztad volna a vonásaimat, világgossá vált előttem, hogy nem sokáig folytathatom ezt a játékot. Szinte minden pillanatban vártam, hogy így szólj: „Károly, miért tagadod, hogy te

vagy? De azelőtt sohasem hazudtál nekem”. Közben a vonat lassított, a fékek hörögni kezdtek.

— Észre sem vettem, hogy már meg is érkeztem — mondtam —, sajnálom, hogy nem utazhatunk tovább együtt.

Arcodon leplezetlen csalódás tükröződött. A vonat már lépésben haladt, az ablakból már látszott a vadgesztenyefákkal körülvett kis állomásépület. Felálltam és a csomagomért nyúltam.

— Hát akkor... A vizontlátásra! — Egy kicsit talán rekedt volt a hangom. Te kezet nyújtottál, és a szemembe néztél. Valami szomorú lemondás volt az arcodon, de ugyanakkor egy csöppnyi gúny is.

— A vizontlátásra! — mondtad egész halkán.

Sietve szálltam le, a vonat még mozgott egy kicsit. Megindultam a resti felé, közben mégsem állhattam meg, hogy vissza ne nézzek. Kikönyököltél az ablakon és néztél utánam...

Bent a restiben leroskadtam egy székre. Fásultan egy pálinkát kértem a sárga bajuszú pincértől. Néhány hosszú, órákon át tartó percet töltöttem itt, szinte teljesen letargikusan, semmiről sem véve tudomást. Aztán egyszerre belém hasított a felismerés, hogy gyáva vagyok. Gyáva vagyok, mert nem mertem elmondani neked mindent. Nem mertem elmondani, hogy gyenge voltam, megbotlottam, ostobaságokat követtem el, tiltott utakon jártam. Félttem egy ítélettől, amely jobban fájt volna, mint az a másik, öt évvel ezelőtt, még akkor is, ha felmentő lett volna. De lehet valakit egy bűnért kétszer elítélni? Nem! Felettem már nem ítélezhet senki. Most már nekem is jogom van mindenre! Jogom van rád is! — Kívülről behallatszott a mozdony

ütemes pöfögése. Felugrottam és kirohantam. Már nem félttem, már mindent vállalni merem. Azután éles sípszó, a vonatvezető jelt adott az indulásra. Még futottam néhány lépést, de azután láttam, hogy már nem tudok felugrani. Sokáig gyökeret vert lábbal álltam. Lassan a vonat füstje is a látóhatár alá tok fel soha többé. Amíg ott álltam, merült. A vonaté, amelyre nem szállha egy nagyon különös kérdés vetődött fel bennem. Valami, amire sohasem kaphatok választ. Mintha csak azért talakodott volna fel ez a kérdés, valami pimasz, arca vigyorgó szemtelenséggel, hogy elviselhetlenebbé tegyen mindent. Elhitted-e te valóban, hogy nem velem találkoztál? Háttha csak „belementél a játékba”? Háttha te közben mégis hallottál valamit rólam, és amikor kérdezgetni kezdtelek, azért mesélted el nekem a mi régi történetünket, hogy rávegyél, leplezzem le magamat. Háttha csak azért beszéltél olyan részletesen rólam, azért „értékeltél olyan pozitívan”, hogy tudtomra add: nem ítélsz el? Én pedig egyszerűen ostobán nem kapcsoltam, és gyáván megszöktem. Bizarr és valószínűtlen feltevés ez, tudom, de én sohasem bizonyosodhatok meg az ellenkezőjéről. Az alatt a különös beszélgetés alatt még csak azt sem kérdeztem meg, honnan, hová utazol. Egy másik „véletlen”-re lenne szükség, hogy újra találkozzunk. Lassan vissza-indultam. Tagjaimat ólmosan elnehezülteknek éreztem.

Most itt ülök a restiben, előttem a harmadik pohárka pálinka, várom a következő vonatot, hogy tovább utazzam. Pedig tudom, hogy az a vonat sohasem érheti utol az előzőt. Tudom, hogy sohasem juthat el oda, ahova az megy. Lemaradtam, végérvényesen lemaradtam.

Orfeusz a cseppkőbarlangban

Tolnai Ottó

„Ki vagy te, hogy órád előtt lejössz már?”

(Dante: A pokol)

*a homály ölének
könnyes ormú
kis sztalaktitjaival
kúszok feléd*

*a borostyán-bogyónyi csöppek
feszülő kalcit kristályai
ráolvadnak
meredt medúzakezem
jégcsap-csúpjaira*

*az orgonakorall
csöpp mészkőstipjain szólok
még a remeterák is előbújik
a kődatolyák súlytalanul
öledbe hullanak*

*parazsat rejtenék a
szanaszét hagyott
cseppkő csecsemőkbe*

*már tanítanám is őket
az első lépésekre*

de nincsen talpuk

*az első
harmatgyöngy-koszorúval*

övezett hajnali
virághangokra
amiken még nem
koszmétkodtak a méhek

de nincsen szárnyuk

megérinti anyjuk
arcát
ahogy a hajnal érinti
a tárgyakat
amire álmukból
dallal ébrednek
a puha madarak

de nincsen anyjuk

*

a szendvicsek
piros szirmai
már elhervadtak
poros bibéik
tojás-sárgák

mint a gólyák
üres konzervdobozokkal
kelepelnek a kamaszok
bórsófőzelék
szárma
tonhal

a nagyságák sikítóznak
karcsú kéményű pokolnagy hasú
kandallók
szeplős ujjjaikkal
zsírozzák bakancsaikat
„az ott ugye a
cseppkő kastély
a hét törpe
az meg ott a hófehérke

emlékszel
amikor először jöttünk le
huszonnégy kis gólyát
sütöttem a kalácsba
egy marék mazsolát”

azután csillogó szemekkel
mennek tovább
zsíros gyűrűik
ánizscukorkák

bolhahátként ropognak a
pörkölt kávészemek
lefojtva
darálva
forralva
néni kérek két
keserét
nyaljuk a liliumszűz
csészék peremét

a kisgyerekek
vécére vitték
színes barlangi térképeiket
a szülők fölmenekültek
Vergilius
a karszalagos
nem tudom velük tart-e

*

légy szíves most add ide a kezéd ezt a részét a barlangnak
még nem kutatták föl
e kis hidak is csak ideiglenesek még korlátot se raktak
látod a lámpák is már elmaradtak

Euridiké
Euridiké
ujjaid méznád-szálak
szétrágom őket

homály ne vedd el tőlem
Euridikét
miért kell halottnak lennem
Euridikével

ajkam búzasárga nagy nap
imára zárt kezem iker-igazgyöngyöktől
dagadó kagyló

nem merem megcsókolni arcodat
fehér rizshártya
elmaszatolóánának a virágok
amiket ráfestettél

nem merek szemedbe nézni
gyémántnak hittem
szétporladna kavicsa

Euridiké
Euridiké
Euridiké

körmeim sikítoznak csak a
jéghideg cseppkőn

Periszkóp

föntről
ahonnan talán látni a
napot
is
egy strucc
egészen idáig
lefúrta fejét

*

szomorkodik a vaksi
Proteus Anguineus
nem látja a csillagtömböket

*
a zöld kalapos turisták
barlangi kisvonatja
mint a skorpió
saját farkát
harapdossa.

A szem

Vladan Desnica

Lovro Furato doktor épp befejezte reggelijét, melyet mindennap a kórházból való visszatérése után szokott elfogyasztani: egy kis bifszteket egy tojással s utána két ujjnyi dalmát ürmöst. Mikor Kata jelentette, hogy odalenn a rendelő előtt páciens várakozik, Furato az asztalkendővel gondosan megtörölgette a szakállát és bajuszát, mert tudta, hogy egy cseppnyi tojássárgája szívesen szokott megülni az alsó ajka alatt meredező tincsecskén, mindkét kezével az asztalnak támaszkodott, felfújta képét, és a felgyülemlett levegőt egy harsány „bà” nyögéssel kifújta, aztán feltápászkodott. Ez az elmormolt szokásos felkiáltásféle (amely meglehetősen határozatlanul hangzott, úgyhogy kórházi kollégáinak egy része bò-nak értette, viszont a többiek inkább bà-nak) azt fejezte ki, hogy Lovro tudomásul veszi azt, ami abban a pillanatban történt, vagy amit abban a percben közöltek vele, s hogy a dolgok ilyen kimenetelét elfogadja, ha éppenséggel nem is örvend neki. S mivel nézete szerint a dolgok az életben rendszerint így szoktak végzõdni, s mivel igen békés természetű ember volt, ez a felkiáltás igen gyakran került használatba; ez-

zel csaknem a felét fejezte ki mindannak, ami kifejeznievalója egyáltalán akadt.

A rendelő egy első emeleti sötét, kicsiny szobácska volt, melynek ablaka a két ház között meghúzódo szűk kis udvarra nyílt; ez afféle félig udvar, félig kertecske volt, csenevész oleanderekkel, a pompás nőszírom egész bokraival, s fazekakban szomorkás aspidisztra levelekkel. A kertecske közepét kis halom üreges tengeri sziklaköböl összerakott barlang képviselte; a környező házak falain, melyeket kölönféle nagyságú és szabálytalanul elhelyezett ablakok lyuggattak át, összevissza futó vonalakban öntöttvas csövek ereszkedtek le; időről időre a konyhák mosogatóvize és az illemhelyek ürülete futott le bennük hangos gurgulázással. A kis barlang körül és a falak mentén, egyik lábát óvatosan a másik elé helyezve, néhány még eléggé otthonossá nem vált tyúk kápirgált, kinyújtott nyakkal és profilját fölfelé fordítva, ahol az égbolt két négyszöge ragyogott, s ahonnan időnként konyhahulladék pottyant a mélybe — levágot tásraik bele, zöldség lemetsett levelei és halfejecskék. Éjszaka olykor-olykor élénken felkodácsol-

tak, a patkány hirtelen támadásától meglepetten; a rikácsolás és cincogás rövid ideig tartott, aztán a harc hirtelen elült, s a tollas népség körében újból helyreállt az ijedt és álmatlan csend.

A ház homlokzati oldalán, utcára nyíló ablakokkal, a szalon foglalt helyet, melyet a rendelőtől tapétázott kis ajtó választott el. A kicsiny, alacsony helyiség zsúfolva volt apró székekkel, konzolokkal, oszlopocskákkal, és szinte fuldoklott a különféle formájú és legkülönbözőbb anyagokból készült párnákban és párnácskákbán, az amúgy is keskeny ablakokat bársonyfüggönyök szűkítették még keskenyebbre; s ez a bársonyos fojtottság szinte elvette az ember lélegzetét, a hangokba pedig belefojtotta a zengést. Vanda önagysága, ez a termetes és barna bőré, a férjénél jó húsz évvel fiatalabb asszony, itt szokta fogadni látogatóit. A szalon áporodott levegőjében púder rózsáillata terjengett; a púderillat alól pedig, piszkos alsószoknya szegélyeként, a fehér és rosszul fürdetett, napot sohasem látó és fűzőbe szorított test szaga párázott elő. Furatót szórakoztatta az, hogy munka közben önagysága csevegését hallgathatja; csak ha orvosi szolgálata komolyabbá és felelősségteljesebbé vált, csupán ilyenkor kocogtatta meg körmével a kis ajtót; Vanda úrasznony akkor ujját kicsücsörített szája elé tette, s a társalgás halkabban folyt tovább. Ez csak növelte férje orvosi tekintélyét. A folyosón, a szalon és a rendelő bejárata között, márványszínnűre festett talapzaton, lábát egy gondola orrán pihentetve, kicsiny szakállal és festői tarkaságú köntösben barátságosan vigyorgó szerencsen állt, akkora, mint egy nyolcéves gyermek; kinyújtott jobbiban túlökyszerűen csavarodó fáklyát tartott, baljával pedig gáláns mozdulattal hívta fel a látogatót: lépjen be a szalonba.

Bariša Šurač, miközben az orvosra várt, álmélkodva meredt a szerencsenre: arannyal hímezett ruhájában, fekete képével, fényes turbánjában olyan furcsa és zavaros hatást tett rá, mint ha maga az ördög bűjt volna a napkeleti királyok fényűző köntösébe. Bariša csak félszemével méregette a szerencsent, mert a másikat kötés takarta. Mikor a falépcsők megnykordultak a tudós férfiú léptei alatt, abbahagyta a nézdegélést és kihúzta magát.

Furato betuszkolta maga előtt Barišát a rendelőbe. Mialatt az orvos csak úgy tessék-lássék kezét mosott, Bariša

az előtte fekvő fekete, kivágott vese alakjára emlékeztető tálkára nézett, amelyen még ott heverték a tegnapi gennyes gézdarabok és véres vattacsomók. Aztán félénk tekintetét körüljárta a szobán, és szeme az ajtó mögötti sarokban állított fonott gyékénybe burkolt üvegen akadt meg. Az üveg csorba szájáról szomszédjának, Mate Sekiricának demizsonjára ismert, s szinte megkönnyebült, mikor ebben az idegen világban ismerősre bukkant.

Az orvos köröző mozdulatokkal legombolyította Bariša fejéről a kötést, s eközben gombolyagba csavarta fel, Bariša pedig elmondotta: mialatt a lovat hajtottá, nagyot suhintott az ostorral, amelynek vége megakadt a lószerszámban; jó erősen megrántotta, hogy kiszabadítsa; az ostor hirtelen visszapattant, és egyenesen a szemébe sujtott — megtörtént a baj. Mikor a kötés leesett, megmutatta dagadt szemét; a duzzadt szemtájék, mely három nap óta kötés alatt állt, most csiklandósan megremegett. Furato az ablakhoz vezette Barišát, megsejmelte a sérülést, tenyerével többször egymás után betakarta, majd kitakarta a szemet, tülkörrel fényt bocsátott a szembogarára, aztán eldünnyögte a szokásos bà-t, amit így is, úgy is lehetett magyarázni, végül megállapította:

— Az ütés következtében véraláfutás támadt. Három-négy napig várni kell, amíg lecsillapszik. Addig is egy kis orvosságot csepegtetünk a szembe, aztán majd pénteken vagy szombaton gyere el megint.

A sarokban álló szekrényből a barna és sötétkék üvegek közül előhúzott egyet, belecseppentett néhány cseppet a beteg szembe, s aztán — ami biztos, biztos! — egy-két cseppet az egészséges szembe is.

— Eleinte egy kicsit csipni fog, de az egyáltalán ne zavarjon!

Barišát valóban csipte az orvosság, de hát ki tudja, vajon egy „kicsit”, mint ahogy azt a doktor mondta, vagy tán jobban, mint egy „kicsit”. Ha megszáj, rosszabbat is elviselt volna; ha már abból áll a gyógyulás, hogy éget, hát hadd egészen! Legalább érezte, hogy a cseppek megteszik a magukét.

Másnap Lovro újból megreggelizett, mint máskor is, aztán az újságot lapozgatta. Csak amikor Kata jelentette, hogy „az a tegnapi” várja odalenn, csak ekkor törölgette meg az asztal-kendővel buzgóbban a szakállát meg a szája környékét, mint máskor. Bariša most egyáltalában nem nézegette a sze-

recsent: mindkét szeme be volt kötve, és a fia, Ive vezette. Nem sok jót lehetett sejteni. Furato lecsavarta a kötetést, anélkül, hogy felgombolyította volna. Bariša, aki ugyanazon a széken ült, mint tegnap, tekintetével oda meredt, ahol tegnap Mate Sekirica demizsonja állt, de nem volt tisztában vele, vajon eltávolították-e onnan az üveget, vagy pedig még most is ott áll, csak ő nem látja. Furato két ujjával szétnyitotta a bedagadt szemhéjakat, és csodálkozó kiáltás tört ki belőle:

— Hohó! Mi történt a szemeddel?

— Nem tudom; a doktor úr kezére bízom — felelte Bariša, de a hangja kellemetlenül nyugodt volt. A beteg szem úgy festett, mint egy szétnyomott szőlőszem, a másik pedig nagyon vörös volt és duzzadt. Lovro csak nagynehezen tudta legyúrni izgatottságát, igyekezett a biztonság hangját megütöni, de a keze reszketett.

— Nincs baj, nincs baj; lehet, hogy a cseppek kissé erősek voltak és gyulladást okoztak... Majd egy kis kenőcsöt teszünk rá, az enyhíteni fogja és minden jóra fordul; nincs baj, semmi az egész...

— Semmi, hát persze. Az ember megvakul, s majd segít az isten! Senkinek abból kutyabaja...

Bariša nagyot nyelt, aztán hozzátette (de most már fojtott zokogást lehetett érezni a hangjában): — Űl az ember, sapkával a kezében a templom előtt — s nesze neked!

Furatonak megbicsaklott a térde. Ive, ez a hosszúra nőtt, vékony nyakú, áttetsző fülű legény (olyan hatást tett, mint akinek könnyen elered az orra vére), hol az egyik lábára állt, hol a másikra, s arra készülődött, hogy elmondja már előre elkészített kis szónoklatát. Bizonytalanul kétszer-háromszor is kinyitotta már a száját, de Furato mindannyiszor közbevágott. Végre mégis szóhoz jutott, megköszönte a torkát, és orrhangon, ahogy templomban az „evangéliumot” szokták olvasni, elkezdte mondani:

— Nem kis dolog, ha az ember elveszíti az isten napjának finyességét, mert ha elveszjünk szemünk finvit, mit ér az evés meg az ivás, meg ennek a világnak minden élvezete? Ha nincs a szívedben elgedettség, semmi nem ér semmit. Meg osztán, mi az elégedettség, ha nincs meg az, ami legtöbbet ér az életben? Az az ember, aki a szeme világát elveszíti, ahogy mondani szokták, rosszabb a vaknál... — Ive zavarba jött, hebegni kezdett, s gyor-

san befejezte: — vagyis hát... a vak, az vak — nesze neked, ennyi az egész!

A kiszámított hatás el volt hibázva, s a helyzet hirtelen rosszra fordult. Bariša ide-oda fészkelődött a széken, magában meg felsóhajtott: „Hej! Ha Jureta volna most itt a helyében, másként menne a dolog!...” Jureta azonban most nem lehetett itt, mert két-éves szolgálatát teljesítette a tengerészeknél.

— Bà!... Bà!... Micsoda súlyos szavak, fiatalember! Ugy kezdél litániázni, mintha a papi mesterséget tanultad volna! Egy kis szemgyulladás támadt, ti pedig egészen begyulladtatok!

— Nem a mi dolgunk, hogy begyulladjunk — igyekezett Bariša menteni a veszett fejsze nyelét —, s nincs is miért, inkább az ijedjen meg, akin a dolog múlik, mi pedig csak azt akarjuk mondani, hogy...

Lovro azonban tüstént közbevágott, s a maga értelmetlen nótáját folytatta, amely a ritmus állandó ismétlésével kissé enyhítette és csillapította az ügyet:

— Semmi az egész, te boldogtalan; elmúlik, én mondom nektek... minden rendbe jön... minden rendbe jön...

S miközben egyre a határozatlan biztatgatás szavait ismételte, sárga kenőcsével bekente Bariša szemét, s egész a ház kapujáig kikísérte, szüntelenül Bariša vállát veregetve, türelmetlenül, hogy minél előbb kituszkolja a házból.

— Ne félj semmit, minden jóra fordul... Most pedig menj egyenesen haza, ne ténferegj a kocsmákban, füstben... Eriggy azonnal haza, feküdj le, pihenj egyet... Aztán pár nap múlva, úgy a jövő hét táján gyere el ismét, hogy átkössem a szemedet... addig csillapodni fog a gyulladás... — S miközben kezét fogott vele, egy bankót nyomott a markába. — Minden rendbe jön...

Furato becsukta mögöttük a kaput, felkapaszkodott rendelőjébe, és egész testében reszketve, kinyújtózott a fekete viaszos vászonnal bevont díványon, amelyen a betegeit szokta vizsgálni. Homlokát és tenyerét hideg verejték verte ki; keze alatt a viaszos vászon nyirkos, ragadós érintését érezte: ilyen rosszul csak azon a karácsony estén volt, amikor don Jerko, a privlakai plébános osztrigát küldött neki, és attól mérgezést kapott.

Bariša és Ive Špira Mrkić kocsmájában ebédeltek, és nem sokat törődtek a költségekkel, habár nem volt valami

jó étvágyuk. Földijeik már szétoszlat-
tak, s így apa és fia magányosan üldö-
gélt a hosszú asztalnál. Sült húst és
egy liter bort rendeltek; Ive kenyeret hú-
zott elő tarisznyájából, s néhány ka-
rajt szelt belőle. Lassan, hallgatagon
falatoztak az üres kocsmában. Nem
voltak tisztában, mire is jutottak. Az
orvos mézesmázás szavakba göngyöl-
gette őket, aztán kitette a szűrűket; ők
pedig, lám, ugyanolyan bizonytalanság-
ban s még kevesebb reménnyel térnek
haza, mint amennyivel elindultak. Ba-
riša úgy érezte, hogy valami határozot-
tat kell mondania, ehelyett azonban
csak ennyit tudott kinyögni:

— Na, itt van, megkaptuk! — s ki-
mérten, gondterhelt arccal folytatta a
csámcsogást. Gondolata sehogy se tu-
dott valami megfogható és végleges
dologban megállapodni; a fejében át-
villanó állhatatlan és változó képek
mögött az a bizonytalan elhatározás
húzódott meg, hogy az ügy nem ma-
rad így, és nem is szabad ennyiben ma-
radnia, de az az elégedetlen érzés is
felbukkant, hogy valójában még sem-
mit sem értek el, s hogy mindent elől-
ről kell kezdeniök.

Eközben Furatóék házában nagy volt
a megrökönyödés. Lovro szakadatlanul
le s fel járkált a rendelőjében, s Vanda
úrasszonnyal meghányta-vetette a dol-
got, fenn az ebédlőben pedig érintetle-
nül hült ki az étel az asztalon. Furato
csökönnyösen azt állította: miközben a
rendelőt takarította, Kata felborította
a rendet a kis szekrényben, úgyhogy
„az az átkozott üvegce” került az ár-
talmatlan szemcsöppek helyébe, s már
vagy tizedszer hajtogatta: „Váltig mon-
dom: egyáltalán ne törölgesse le a port
a kis szekrényében meg az asztalo-
mon!” Kata pedig égre-földre esküdö-
zött, hogy már legalább tíz napja nem
törölgette le a port, s hogy a kis szek-
rénybe egyáltalán nem nyúlt. Most a
konyhában rakosgatta az edényeket,
nagy szipogva és könnyhullatás köze-
pette. Az ebéd továbbra is az asztalon
hült. Furato pedig hátratett kezekkel
sétálgatott a rendelőben. Végül is Van-
da öngyűlöletének sikerült néhány ba-
rátságos szóval lecsillapítania férjét és
rávenni arra, hogy ebédelni menjen.
De alig nyúlt az ételhez, s később új-
ból visszatért a nyugtalansága. A szo-
kásos ebéd utáni alvás elmaradt; le-
ment a rendelőbe, és megint belekez-
dedt a sétálgatásba. Gondolatai körben
váltakatták egymást; rövid időre kissé
derűsebben, aztán megint sötétebben
látta a világot. Hogy történhetett az az

eset? S vajon a másik szem is tényleg
elveszett-e? Az első minden bizonynal
enélkül is elpusztult volna. Még az a
szerencse, hogy véletlenül nem valami
erős savat tartalmazó üveg került a
keze ügyébe! Ha már úgy-ahogy meg-
nyugodott, gondolatai megint sötétebb
színt öltöttek: s mi lesz, ha tényleg tel-
jesen megvakul az a boldogtalan? Mi
az ördögnek kellett az egészséges szem-
be is belecsepegtetnem, mi szükség
volt arra?! Most úgy rémlett neki: ab-
ban is hibázott, hogy azt a bankjegyet
a kezébe nyomta. Hát nem az elköve-
tett hiba beismerése volt az? Kínjá-
ban csukladozni kezdett. Léptei mint-
ha sírból visszhangzottak volna elő, s
az egész házban az öngyilkosság lég-
körét terjesztették. Vanda öngyűlö-
lete, miután nem bírt elaludni a lépések
dobajától, lement a férjéhez, és hiába
igyekezett rábeszélni, feküdjék már le
és pihenje ki magát. Kamillateát fő-
zött neki, beültette a karosszékebe, és
saját kezével tartotta elébe a kis tá-
nyért. Lovro pedig reszkető kézzel
emelte szájához a csészét, és a hátatelt
hit kifejezésével a szemében, szürcsöl-
gette az italt.

Már harminc esztendeje, hogy Fura-
to türelmesen építgeti egzisztenciáját
és tekintélyét. Ez a tekintély most
már megállapodott, és Lovro kényel-
mesebben kezdett élni. Lassanként fia-
talabb kartársaira háritotta át a na-
gyobb erőfeszítést kívánó szolgálatokat,
amelyek sok szaladgálást követelnek
és az életet kellemetlenül sietőssé tes-
szik. A kórházi munka kellemes volt;
osztályán úgy érezte magát, mint ki-
rály a birodalmában. A kórházon kívül
kényelmes volt az elfoglaltsága. A ta-
nítóképzőben egészségtani órákat tar-
tott. Megboldogult nagybátyja, don Ni-
kor Furato kapcsolatainak köszönhető
(aki Šimica nagynéni segítségével is-
koláztatta is), hogy a püspöki papne-
velde háziórvosa lett. Mint törvényszé-
ki orvos-szakértő is jutott egy kis mel-
lékeshez. Magánpraxisának páciensei a
„jobb” városi családok korlátozott szá-
mú köréből és a környékbeli parasztok
soraiból verbuválódtak, akik jól ismer-
ték Furato nevét. Ilyen rendezett kö-
rülmények között az élete az ismert or-
vosi feltékenykedés és gáncsvetések,
befeketések és a felelősség áthárítása
nélkül folydogált. Meg aztán előreha-
ladott kora is megőrizte a sürgősebb
esetektől s attól, hogy éjszaka éles
csengőszó riassza fel álmából, vagy
hogy ebéd közben kelljen levennie nya-
kából a szalvétát valami váratlan szü-

lési nehézség vagy vérzés miatt. Az orvosi hivatás izgalmas mozzanatai közül már csak a gyorssegély esetei maradtak meg, amikor az első, véletlenül előkerülő orvost valósággal megváltóként fogadják, s amikor a hivatás magasztossága teljes fényében ragyog. De ilyenkor is a gondviselés bölcs véletlenei folytán, a súlyosabb eseteknél, amikor mesterséges légzést kell alkalmazni, vagy kefével kell eszméletre dörzsölni az ájult páciens, rendszerint fiatalabb orvosra akadtak. Az öregebb, méltányoltabb orvosokra, mintha csak félretették volna az olyan eseteket, amidőn szóbeli tanácsokkal nyújtják a segítséget, az utasításokat pedig a bot végével mutogatják. (Kösse itt erősen alá a kart... nem ott, hanem itt!... itt ni, itt!... Úuuuugy! Helyezze alacsonyabba a fejet, dugjon vizesruhát a fogak közé...) Leggyakrabban Mašo, a kisváros nyavalyatorőse volt Furato efféle mustériája. Lovrónak havonta két-háromszor is volt alkalma arra, hogy az utca kövezetén kinyújtózott Mašót orvosi segítségben részesítse. Mašo roppant hálás volt ezért, s valahányszor találkozott vele az utcán, különösen, ha kissé kapatos állapotban volt, bizonyos távolságból nyomon követte Furatót, és igen szívélyes ovációkban részesítette. „Ott megy az én megmentőm, az én jötevőm!... Nézzétek, emberek, ez aztán az orvos, ez a kisemberek igazi barátja!...” — kiáltozott Mašo az orvos mögött. Lovro pedig ilyenkor megnyújtotta a lépést, és igyekezett a legelső útjába kerülő ismerős ház kapujában eltűnni.

Most pedig mindez a tekintély, mindez a nyugalom és jólét, ez az eszterdők hosszú során át fáradtságosan és meggondoltan felhúzott épület, íme, megingott, és összeomlással fenyeget — s mindez amiatt az egyetlen Bariša miatt.

Ettől a naptól kezdve Furato békés élete zavarossá vált. Bariša, Ive kíséretében hetenként rendszerint egyszer eljött vizsgálatra, megkenette a szemét, s minden egyes alkalommal bankjeggyel a kezében távozott. Az „alamizsnát” gyűjtő szerzetes-laikus mesterként szemérmes képével jelent meg, és mézesmázás hangon jelentette Katának:

— Kata, mondd meg a doktor úrnak, megjött a vak embere.

Kata a konyhába terelte Barišát, nehogy a többi beteggel érintkezhesék: székre ültette, megkínálta egy kupica pálinkával, és hosszasan s nagy ügye-

sen elterefereált vele. Szép csendesen, afféle általános elmélkedés formájában lenyesegette Bariša kimondatlan kívánságainak túlzásait. Igyekezett rábeszél-
ni, hogy a saját érdekét tartsa szem előtt, mértéktartást tanácsolt neki, s inkább egy gyorsabb, ámbar szerényebb megoldás előnyeit ecsetelte előtte, semmint hogy végnélküli pereskedésbe menjen bele a hatalmasabb és befolyásosabb ellenféllel szemben.

Barišák otthonában viszont csaknem kizárólag a doktor ügyéről esett szó, és a legkülönbözőbb kombinációk merültek fel vele kapcsolatban. Ez a gondolat, így vagy úgy, de minden más gondolathoz kapcsolódott, s minden beszélgetés elkerülhetetlenül ide torkollott. Teljesen ennek a gondolatnak adták át magukat, azzal a vakon türelmes buzgalommal, amelyben a hit konok-sága és a szenvedély állhatatossága él, azzal a kizárólagossággal, amellyel a paraszt fog hozzá a dologhoz, melyre minden figyelme összpontosul. Este, ha lefeküdtek, miközben a sötétben elnézegették a tűzhely lángját, s elhallgat-ták, hogyan csapódik a szélvihar a tetőhöz, mindegyikük külön-külön némán szövögette a gondolatait — mindegyik önmagának, de mindannyian együttesen, mint ahogy a tengerit szokták morzsolni, vagy a gyapjút fésülni. S ha már álomra nehezedett a szempillája, Bariša rendszerint úgy fejezte be ezt a néma töprengést, mint ahogy a közös imádságot szokta: „Hej, csak az isten adná, hogy mindez szerencsésen végződjék!”...

Egy alkalmas földdarabra vetett szemet, s egyre attól félt: csak ki ne csúsz-szék az a föld a kezéből. Furatót pedig az izgatta, hogy még Jure hazatérése előtt véget érjen az ügy. Igaz, hogy még nagy volt a különbség Bariša kívánsága és aközött, amit Furato hajlandó volt adni. S Kata itt multhatatlan érdemeket szerzett a Furato-ház érdekében: a döntő percben megtörte Bariša engesztelhetetlenségét, mert váratlanul a képébe vágta:

— Ugyan mit nyavalyogsz, mit tetted magad itten, hogy még az orrodig se látsz, holott egymagad, minden segítség nélkül járod a falut!...

— Kicsoda? Már mint én? Ez nem igaz...

— Te hát, ugyan ki más; jól tudjuk mi, hogy tegnap is magad vitted az ekevasat a kovácshoz, hogy kikalapálja, megmondta az, aki látott! Ha pedig ide jössz, akkor jól bekötöd a szemed, szín-leg Ivének kell vezetnie, a falak sze-

gélyét tapogatód, meg a széket is, amire le akarsz ülni!

Bariša elképedt; nem készült fel a feleletre. Megpróbált ugyan mentegetőzni, égre-földre esküdözött, hogy fél szemére éppenséggel semmit se lát, a másikkal meg csak úgy sejti a világosságot, a faluban meg azért tud valahogy elbotorkálni, mert minden ösvényt, minden követ ismer; de maga is érezte, hogy kilátásai alaposan csökkentek. Magában pedig arra az irigy Mate Siki-ricára morgolódt, aki minden bizonynyal besúgta a dolgot a doktornak. Ezen a napon aztán nyélbeütötték az egészséget, s az orvos kifizette a kárterítést.

S ez megint a válság napja volt Furatóék házában. Az ebéd megint érintetlenül maradt, Lovro újból elmulasztotta a délutáni pihenést, és gondterhelten bűnbánó arccal szélében-hosszában méregette a rendelőjét. Úgy érezte, egy kis gyengédségre, támogatásra, babusgatásra van szüksége. Megint csukladozni kezdett. A felújított jelenetnek azonban nem volt meg a régi hatása. Vanda öngagsága inkább rosszkedvűen, semmint gyengéden volt jelen a férje mellett. A divány szélén ült, és szórakozottan bámult ki az ablakon. Lovro a feleségéhez lépett, és tétován állt meg előtte.

— No lám, ha nincs ez a kellemetlenség, hűsvétkor tiz-tizenöt napra elmehettünk volna Velencébe.

Vanda öngagsága kinyújtotta a nyakát, kínosan nyelt egyet, mint a beteg tyúk, s pislogott néhányat.

— Ugyan, hagyjad!...

Már elege volt Velencéből, amit időnként kilátásba helyeznek, aztán elkapnak előle, amit meg-megvillogtatnak, mint a tükröt a napfényben, amellyel fenyegetőznek és áltatnak, akárcsak az örök üdvösséggel, íme, már kerek tizenöt esztendeje. Már az esküvő óta, amikor a nászutat azért halasztották el, hogy a doktor fivérének, Jadrenek segítségére siessenek és Mate Bujolától visszavásárolják a ház alatt fekvő szőlőt (amely egykor Furatóéké volt), ez a Velence folyton-folyvást napirendre került s folyton lemondtak róla, valami sürgősebb, hasznosabb, okosabb dolog miatt. Egyszer azért maradt el Velence, mert Lovro nézete szerint valamennyi zsalugátért újra kellett festetni a ház homlokzatán, máskor Jadre Ankićájának kelengyére kellett, harmadszor meg egyszerően azért, mivel az „illető összeget” tartományi kötvénybe kellett fektetni...

— Könyörgök neked, hagyjuk már azt a Velencét!... — ismételte meg Vanda öngagsága, miközben görcsösen szorongatta ujjai közt a zsebkezdőjét, és keze átsuhant a homlokán. Ez az ember, akivel már tizenöt éve él egy fedél alatt, akinek a szeme előtt érett asszonnyá, s íme, már lassan túlérik; ez az ember soha egy szikrányi megértést sem tanúsított aziránt, ami a felesége lelkében végbemegy. Mikor pedig egyszer rá akarta venni arra, hogy mindezzel foglalkozzék, s ezért értésére adta gyengékedéseit, férje mindössze arra a tanácsadásra szorítkozott: karlsbadi sóval kúrálja magát! Szemét elöntötte a könny, hirtelen fölállt, és lerohant a lépcsőn. Furato ott maradt a szoba közepén, és maga elé bámult. Nem tudta felfogni, mi érte ilyen hirtelen a feleségét, s mért ont könnyeket Velence pusztá emlékére. — Bá!... Ugyan ki érti a női szeszélyeket!

Persze, Bariša szemének az ügye az orvosok és a városi páciensek körében is szárnyra kapott, de nem járt kellemetlenebb következményekkel. Mivel Furatót jóindulatú kis öregnek tekintették, s nem valami veszedelmes versenytársnak, az ügyet mulatságos oldaláról fogták fel. Egy-egy diszkrét mosoly egy-egy, Furato háta mögött elrejtett szellemes megjegyzés (mégpedig nem valami különösen rosszindulatú szellemesség) — többé-kevésbé ez volt minden. Mindannyian ismerték Furato gyanakvó természetét, mellyel a határozottabb tettekkel szemben viselkedett — az ő természete nem volt szélsőséges lépésekre hajlamos. Csupán a fog kihúzásának volt feltétlen híve: nem igen hitt a foggyökér gyógyításában és a tömés hasznos voltában. Ebben a tekintetben szívesen hajtogatta elvét: „Ki a foggal — ki a fájdalommal!” Bariša esete után egy gonoszkodó kárörvendő így szabta át ezt a sark-igazságot: „Ki a szemmel — ki a fájdalommal!” A kórházban továbbra is a régi tisztelet nyilvánult meg iránta. Ismerve gyenge oldalát, azokat az eseteket hagyták meg neki, amikor az orvosi beavatkozás után a megkönnyebbülés áldása egyszerre úgy fénylik fel, mint a villanyégő. Egy reggel, mikor ilyen körülmények között egy paraszt füléből a fülbemászót kergette ki, belépett a szobába dr. Pivčević, egy fiatal orvos, a kórház tréfacsinálója és a tisztelendő nővérek kedvence; miközben Furato a meglehetősen nehezen járó fecskendővel bajlódott, megállt a háta mögött, s az esernyőjét nyitogatva és csukogatva,

utánozta az öreg doktor mozdulatait. Furato a személyzet arcán átsuhanó mosolyból, vagy valamelyik vitrin üvegéről észrevette, mi történik mögötte, hirtelen megfordult, és rajtakapta Pivčevićet a pantomim kellős közepén. Szó nélkül megfordult, és folytatta munkáját. Ez a méltóságteljes viselkedés több megbecsülést szerzett neki, mint amennyit Pivčević komolytalansága elvehetett volna. A kórház tisztelendő nővérei legközelebbi születésnapját az addigiaknál is ünnepélyesebb körülmények között ünnepelték meg, a kollégák pedig egy barométerrel lepték meg; a borostyános csillogású márványtalapzaton sisakos és lándzsás Minerva feszített.

Elmúlt hát ez a válság is, mint annyi más, Furato pedig visszazökkent a mindennapi élet kerékvágásába. Ebéd után Vanda öngyagságával visszavonult a hálszobába, és ott pihent négy óráig. Akkor felkelt, felöltözött, megint zsebre tette aranyóráját, a láncot bekapcsolta mellénye gomblyukába, aztán elballagott a kávéházba. A kávéház előtti téren elüldögélt vagy egy órát a kapucinere mellett, miközben a dominójátékosoknak kibicelt. Ha a nap már nyugatra hanyatlott s a városház oszlopainak ferde árnyéka egészen a tér közepéig ért, annyira megdőlve, hogy az ember azt hihette: no, most omlik össze az egész, Furato tenyerével a térdére csapott, nagyot ásított, s állkapcsainak rettentően kitárt két ágából kiszalajtott: „Ó, szent isten, szent isten!” Minekután ez is megvolt, kifizette a kapucinert, s elindult a Szent Rókus templom felé, ahol már várt rá a kórház fiákere, szörnyen sovány vörös gebéjével és a félszemű kocsissal. Egy ilyen napnyugtakor Pivčević doktor, aki séta után a menyasszonyát kísérte haza, egy kapubolt alól figyelte az öregget: a túlságosan függőleges, kényelmetlen támasztékhoz dőlve, sovány arcán a fiáker posztóbélésének zöldes visszfényével, kiálló pofacsontjával és fáradtan lehunyt szempilláival Lovro olyan embernek látszott, mint aki a saját temetéséről kocsikázik haza.

Ugyanabban az időben Vanda öngyagsága a szalonjában ténfergett, azt se tudta, mihez kezdjen magával, miközben a behajtott zsaluk résein a napnyugta piros sugarai dagályként öntötték el a szobát, felgyulladtak a tapétán, végigkúsztak a bútorokon, s életre kellették a kályha mögött meghúzódó szögletet. Kezét tördelte, és tenyerét nyugtalanul dobogó szívére tette, lég-

szomj fojtogatta. Időnként valami furcsa forróság árasztotta el, ellepte a bőrt, s ettől a forróságtól kiszáradt a szája s a szeme csillogott. Miközben a céltalan délutánban úgy gunnyasztott a zsaluk mögött, mintha szünyoghálókká lettek volna, és lomhán nézegette, hogyan fészkelődik az élet a város utcáin, homlokát a hideg ablaküvegnek támasztotta; olykor-olykor, mint neveletlen kölykök szokták tenni, orrát az ablaküveghez nyomta, és ajkát az üveglaphoz csücsörítette, de röstellkedve gyorsan visszahőkölt, mintha valaki titokban meglátta volna.

A Šurać-családdal továbbra is jó viszonyban maradtak. Sőt mi több, Bariša, annak bizonyosságául, hogy az elmúlt „félreértések” miatt egyáltalában nem vesztette el a doktorba vetett bizalmát: egy szép napon betoppant Lovróhoz, egy kelessel a könyöke alatt.

— Mindjárt rendbehozzuk, derék Barišám — mondogatta Lovro, miközben élénk hangulatban kerestél elő a dobozból egy darab gézt. Úgy érezte, ezzel az orvoslással, amely kétségtelenül sikerülni fog, helyrebillenti az előbbi mulasztást. A géz kicsúszott, és leesett a földre. Lovro nagyot nyögve lehajolt, és teljesen szakszerűen, csipeszével felemelte. Kezével kétszer-háromszor megrázta, hogy a fertőző bacilusok leessenek, miközben olyasfélét dűnyögött, hogy „... szam a teremtesít!”, amiből antiszeptikus tudatossága is kilvágott.

A szívélyes jóviszony akkor pecsételődött meg végleg, amikor Ivének is a sorozómérce alá kellett állnia, s amikor Furato közbelépésére alkalmatlannak találták.

Időközben Bariša házatáján történt egy s más változás, úgyhogy amikor Jureta visszatért a tengerészettől, nem győzött eleget csodálkozni. Írtak ugyan neki valamit apja balesetéről, de elhallgatták annak jótékony hatású következményeit, s csak úgy általánosságban említették meg a kapott kártérítést. Most meglepődve látta, hogy a házra emeletet húztak, s azt cseréppel fődték, a ház mellé pedig fészert ragasztottak, amelyből egy új szekér rúdja meredt az égre, mintha a vadkacsákat venné célba.

— Most pedig gyere velem, hadd mutassak valamit — szólt hozzá édesapja, s levezette fiát a meredek falusi utcán. A házaktól kissé lejjebb a keresztúttnál álló szederfa alatt megállt,

és botjával rámutatott a kiszáradt árkon túl elterülő földre:

— Látod azt ott? Az most a mi fölünk!

Bariša a megboldogult Simo Klepan özvegyétől és árváitól (Klepan egy robantóakna ölte meg a likai vasútvonal építésénél) megvette a gazda nélkül maradt szántóföldet.

— Az most a miénk, érted?

Bariša a legtekintélyesebb emberek egyike lett a faluban. Személy szerint keveset dolgozott, inkább csak szemmel tartotta a napzámosokat, s a család fiatalabb tagjaira bízta a munkát. Vagy elüldögélt a ház előtt, s minden arra haladóhoz volt egy-egy bátorító, vigasztaló, higgadt, okos, tapasztalt szava. Teli volt jótanáccsal és bölcs mondasokkal. Szerette öregebbnek mutatni magát, mint amilyen a valóságban volt, s jól esett neki, ha „öreg”-nek szólították. Ezt úgy érte el, hogy előbb saját magát kezdte így nevezgetni, harmadik személyben beszélve magáról. „Hallgassatok az öregre, aki már sokat látott életiben!”, vagy: „Mondogatta ezt az öreg nektek, de ti nem hittetek neki!” vagy pedig: „Megteszi az öreg, megteszi, csak lassikán!” Vasárnaponként díszes ünneplőbe vágta magát, előhúzta a szekrényből öreg ujjasát, s egy fokkal erősebb vakságot engedett meg magának. Ilyenkor a menyé, Luca, Jureta felesége kísérte a templomba. Most ünnepelesebb hangon beszélt, s a házbelieket a nevükön szólította: „Iván, fehéret tölts az ebédhez!”, „Vezess Luca, megyünk a templomba!”

Lovro Furato dr. házába beköltözött az újítások nyugtalan szeleme.

Vanda öngyógyítását valami nyugtalan-ság szállta meg, a változtatások vágya. Váratlanul elhatározta, hogy változtatni kell a szobák berendezésén, s a végrehajtáshoz tüstént, késedelem nélkül kellett hozzálátni. A bútort egyik szobából a másikba, emeletről földszintre vagy fordítva költöztette, s néhány nap alatt a megszokott rend alapjaiban rendült meg a házban. S ez a kivételes helyzet mintha tetszett volna neki. Egy idő múlva úgy találta, hogy a bútorok újabb elhelyezése nem a legeszményibb, amit el kellett volna érni, s ezért a hurcolkodás előlről kezdődött. Úgy látszik, a költözködés bogara ütött tanyát a házban, s hogy a berendezés csak elakadt valami hosszú vándorúton, de megszakításokkal és időnkénti pihe-

nőkkel vándorol tovább. Lovro mindig azzal a titkolt szorongással érkezett haza, nem szedte-e fel időközben valamelyik szoba a sátorfáját s nem vándorolt-e tovább? Egy szép napon arra virradtak, hogy a szalonban új függönyök és új bútorhuzatok vannak, anélkül, hogy erről előzetesen egyetlen szó esett volna. Lehet, hogy ennek meglepetésnek kellett volna lennie, de azon a kihagyezett módon, ahogyan Vanda öngyógyítása Lovro arcán a hatást leste, inkább megrémítésnek látszott. Aztán a képek, festmények és szobrok terén került sor átalakulásokra. A szalonból, a kanapé fölül eltávolították Simica tánti nagyított fotográfáját (egy idősebb, hunyorgós szemű hölgy ködbe foszló arca, új szállal a nyakában, bal szeme alatt a jól ismert anyajeggyel), s a helyébe Balestrieri Beethoven c. képe került. A hálószobában új meglepetés várakozott Lovrora: egy kicsiny és nagyon sötét Holtak szigete, vastag, fekete keretben. Még az örökké jóindulatúan vigyorgó szercesent sem kímélte meg a változtatás szelleme: a homályos lépcsőház egy elhagyatott zúgába került, ahonnan a kertbe lehetett jutni, s ahonnan állandóan hideg nyirkosság érte, úgyhogy hamarosan mállani kezdett róla az aranyozás, turbánjáról pedig lehámlottak a bársony visszfények. Gondolójának orrára most az a lyukas labor került, amelyből a tyúkoks szedgették a korpát.

Végül Vanda öngyógyításának eszébe jutott, hogy frizuráján is változtasson. A fésülködés most hihetetlenül nagy örömeire szolgált. Naponta órák hosszat is elüldögélt toalettaszalkája előtt, s mindenféle bolondságot formált a hajából. Sokáig, nagyon sokáig fésülgette dús hajfonatait, aztán hirtelen az a kívánsága támadt, hogy fölfelé fésülje a haját, olyan kéjes gyönyörrel, mintha valamit megsértene. Tarkóján magasra fölemelte a haját, szabaddá tette alatta a nyakat, s így nézte szeme sarkából a tükörben; fehéres, lágy bőrén, ahol a haj nőni kezdett, váltakozva hideget és meleget érzett, kellemes borzongás fogta el, amely időnként a kellemetlenség jóleső volt. Behunyott szemmel elképzelte, hogy valaki hátulról hozzálép, a csupasszá vált helyen rettegő sejtelemmel érezte valakinek a meg-megremező ajkát... Így, felfelé fésült hajjal fiatalabbnak, dacosabbnak tűnt fel önmaga előtt; meg volt elégedve magával. A megváltoztatott hajviselésnek aránytalanul nagy fontosságot kezdett tulajdonítani, s az emberek ar-

cát fürkészte, milyen hatást vált ki belőlük az újdonság. Mintha ez a változás fordulópontot jelentett volna az életben; életének eseményeit öntudatlanul két korszakra osztotta: arra, ami a régi frizura idején történt (s úgy érezte, ez már olyan régesrég volt) és arra, ami az új hajviselet uralma idején zajlott le. Valami bensőséges elégedettség érzésével fűzte be csipőjét; a szűk, testére tapadó ruhákba fűzve erősebben érezte asszonyiságát: mintha egész nőiessége, amely azelőtt duzzadt keblein feszült, most a temporára szállt volna alá, s ott erőteljesen megült.

De a Furatóék házában bekövetkezett új rend igazi áldozata Kata volt. Vanda öngyűlölettel egy szerre megmagyarázhatatlan gyűlölet támadt ellene. Ennek az öreg asszonynak minden porcikája vagy megnyilvánulása haragot keltett benne: rikácsoló hangja és papagáj arca, hegyes, gyérhajú feje, az a gondos figyelem, amellyel Lovro iránt viselkedett. Maga sem tudta, miért, lassanként mindenben ellentmondott neki, s minden nyájasságát elutasította, leintette. Kata még jobban a doktorhoz csatlakozott, s megkettőzte az iránta tanúsított figyelmet. Vandának most úgy rémlett, mintha a ház két táborra szakadt volna, s mintha valami néma pártütés vonult volna be a falak közé. Ebéd idején napról napra megismétlődtek a Kata ellen emelt panaszok; az asztalnál már nem is beszéltek másról. Az ebéd- és vacsoraidő valóságos gyötrelmem volt Lovro számára. Tapintatosan viselkedett, óvatosan hallgatott. De a hallgatásnak csak bizonyos mértékig volt értelme; ha végsőikig ment vele, az egyet nem értéssel volt egy jelentőségű, és lassanként a passzív ellenálláshoz hasonlított.

Vanda öngyűlölete akkor más utat választott. Minden alkalommal hangsúlyozta, hogy Kata előregedett, tehetetlené vált. Alkalmas pillanatban mint zászlót lobogtatta meg Lovro szeme előtt azt a veszélyt, ami örökösen a fejük fölött lebegett: „Gondold csak meg, mitévők leszük, ha komolyan megbetegszik, ha ágyának dől és bénán él még öt vagy tíz esztendeig? ... Ki ápolná, ki tenné tisztába, ki rakosgatná ide-oda?!...” Lovro hallgatott: magában belátta, hogy asszonyi szájából néha okos szó is elhangzik.

Egy szép napon egy fiatal cseléd lány bukkant fel a házból. Kipirulva és zavart mosollyal az arcán, nagy fehér köntényben Marica az első napokban szerényen álldogált a konyhában s igye-

kezett félrehúzódni; vörös, a hideg szélviharokban kicserepesedett kezeit télenül tette keresztbe a hasán, karjai furcsán meredeztek elő a rövid ruha-ujjból. Kata szakadatlanul dúlt-fűlt, s úgy tett, mintha Maricát észre se venné. Vanda öngyűlölete fokozatosan iktatta be hivatalába a jövevényt, egyre több elfoglaltságot bízott rá, úgyhogy végül is Kata semmi munkát sem talált magának. Csak néhány apró személyi gondoskodás maradt rá Lovro doktor körül. Naphosszat hallgatott; Vanda öngyűlölete, mintegy sértődötten, egy szót sem vesztegetett rá, Kata pedig nem szólt Maricához. Ha már nagyon eleve volt és a torkában a gombóc nagyon fojtogatta, visszavonult szobácskájába, s ott várakozott, mint ahogy a kedves viszontlátásra várakozik az ember: mikor nyikordítja meg az utcai kapu zárját Lovro doktor kulcsa. Ilyenkor hanyatt-homlok rohant, hogy a ház uráról lesegítse a kabátot s elvegye kezéből az esernyőt.

Vanda öngyűlölete közvetlenül nem beszélt vele, de minden Maricának adott utasításban mérges fullánk rejtett.

— Marica, a doktor úr szobájában, különösen a kis orvosi szekrényben, semmihez sem szabad nyúlni, minden maradjon a helyén!

Az „átkozott üvegcsé” ügye ilyen vagy olyan formában, csaknem minden áldott nap szőnyegre került. Kata abban reménykedett, hogy a Bariával folytatott tárgyalásokkal megváltotta adósságát, most azonban azt látta, hogy a bűnt egyáltalán nem mosta le magáról, s a kárt sem egyengette el. Igaz, hogy nem ismerte el a tettet, amit néki rónak fel. Mindamellettt valami homályos büntudat kezdett gyökeret verni benne, amely épp kifürkészhetlensége miatt annál sötétebb és végzetesebb formát öltött, akárcsak az eredendő bűn, vagy a törvénytelen születés. Ezt az érzését nemcsak úrnője állandó piszkálódása, hanem még inkább (s még megindítóbban) Lovro néma megbocsátása is csak erősítette. Lovro ezen az ügyön túl volt és átadta a feledésnek. De a megbocsátás állandóan jelenlévő tudata örökké Lovro jószágára figyelmeztette, s ennek révén a megbocsátott hibára. Ennél fogva a hálaérzet és a büntudat egy és ugyanazon dolog két arcává vált.

Egy esős este, amikor Lovro komoran és ázottan tért haza, s amikor bő fél-cilindere fásaszton nehezedett a földre, Kata szokás szerint előrohant, hogy

lesegítse a sárcipőjét. De már ott állt Vanda ónagysága Maricával. Lovro a karosszékre rogyott, állítólag igen fáradt szemét a tenyerével dörzsölgette, lábát pedig gyámoltalanul előrenyújtotta, s nem is nézte, kinek az ölébe teszi; bizonytalanul, kissé reszketve nyújtotta ki, mintha amputációra engedné át. „Hát itt van” — mondotta ez a tehetetlen gesztus —, „tessék, átadom, s vegye le róla a sárcipőt, aki akarja és aki tudja!” ... Marica elkapta az egyik lábat, Kata pedig nagy sebtében a másikat. Még arra is kész volt, hogy megossza a feladatot Maricával. Vanda ónagysága végzettszerűen fagyos hangja azonban elvágta a mozdulatát.

— Ne fáradjon, Kata, majd Marica...

S mivel a sárcipő már lenn volt, kivette Kata kezéből, és átadta Maricának.

— Vigye fel a kis szobába a szokott helyére!

.... Még ezt is!... Még ezt is elveszik tőle! Hát Marica, aki csak tegnap jött ide, tudja, hogy hol az a „szokott hely”?! Mi mindent ki akart önteni magából, egyszerre és tartózkodás nélkül, lehetőleg mindent egy szóba akart összesűriteni, egyetlen nagy, mindent kimondó, súlyos szóba. Mivel azonban ilyen szó talán nem is létezik — vagy talán legalábbis sehogy sem akar a nyelve hegyére jutni —, a hatalmas akarás, hogy nagyot mondjon, végül is torkára forrasztotta a szót, és egyetlen mukkot sem tudott kinyögni. Felemelt könyöke csak tehetetlenül vergődött, mint a megfojtott csirke szárnya. Nevetségesen kapkodó mozdulattal, amit csak a végső izgalom támaszt, fölzaladt a lépcsőn, és bezárkózott szobácskájába. Egész este nem jött elő onnan; még akkor is, amikor Marica az ajtón át vacsorázní hívta, csak síri csend volt a válasz. Amúgy ruhástól a fekhelyére vetette magát, arcát belefúrta párnájába, s tenyerét a fülére tapasztotta. Késő éjszakáig hevert így, mozdulatlanul, mindaddig, amíg teljes némaság borult a házra. S ekkor benne is valami megnyugvás támadt; a görcsös sírás valami elpuhult szédületbe ment át, amelyben az elszenvedett sérelmek és megaláztatások az érzések meleg fürdőjévé változtak. Talán két-három óra telt el így... Az udvarból a felszerkenő baromfiak szárnycsattogtatása hangzott fel, és ez felriasztotta. Rendbehozta magán az összegyűrt ruhát, kis batyuba kötötte holmiját, s miközben két karjával átölelte a batyut, leült az ágyra,

és készenlétben várta, hogy az orvos felkeljen. Szempilláin felszáradtak a könnyek, s arca nyugodt elszántságot öltött magára. Gondolataiban azt kereste, hogyan is menjen el méltóság-teljesen s valami nagylelkű gesztussal. A batyuból kivette a sárga selyemkendőt, amit Vanda ónagysága a Šuraćékkal kötött megegyezés után ajánlékozott neki, szépen összehajtogatta, tenyerével kisimítgatta és a kisasztalra helyezte. S mihelyt meghallotta Lovro lépteit, amint lement a rendelőjébe, fogta a batyuját, és ő is utána sietett. Lovro éppen kávét főzött magának; meglepetve fordult hátra, egyik kezében a kanálkával, másikban pedig a kis török kávéfőző serpenyővel, miközben az ablak mellett álló asztalkán kékesen lobogott a spirituszláng. Kata torkában most felengedett a tegnapi esti szorultság, s a szíve mélyéből gyors és zavaros áradatban a forró szavak és szemrehányó panaszok áradata tört elő. Az álmából felébredt Vanda hallotta odafenn az ágyában Kata homályos nyelvelését, de egyetlen szót sem tudott kivenni az áradatból, a jelenet mégsem vesztett semmit izgalmaságából. Néhány mondat után Kata zokogásban tört ki; térdre vetette magát, megragadta Lovro kezét, amelyben a kis kanalat tartotta, és őrzöngő csókokkal borította el. Az orvos elrántotta kezét, mialatt másik keze a kis kávéfőző serpenyővel együtt bizonytalanul lebegett a levegőben, s így, széttárt karokkal, egyre hajtogatta kellemetlen helyzetében: „De asszony... szerencsétlen asszony!...” Kata azonban nem hallgatott rá... S aztán ugyanolyan sebbel-lobbal, mint ahogy rátört, felkelt és kirohant a szobából. Lovro hallotta, amint a „szerencsétlen asszony” becsapta maga mögött a kaput.

Kata végigsietett a város kora vasárnap reggeli utcáin. „Vegyesaru kereskedésének” csukott boltajtaja előtt ki-düledő pocakkal, hátán keresztbetett kezekkel, fején vasárnapi kalapjával, az öreg Sarić sétálgatott. Kata elindult a városból kivezető úton, maga sem tudta, hová. Valami bizonytalan elszántság mozgásra serkentette. Áthaladt a külvároson, s maga mögött hagyta a temetőt is. Több mint egy órai járás után a domb tetején, a keresztútnál megpillantotta Glodan kocsmáját. Ez a szemhatárra rajzolódó bemeszelt négyszög ideiglenes céljá vált előtte, s új erőt adott lankadó mozdulatainak. A kocsmában leült, hogy kissé kipihenje magát. Levette cipőjét, amely feltörte

a lábát, és silány kenderpapucsába bújt, amelyet odahaza szokott viselni. S most hová? Eszébe jutott, hogy erről a keresztútról kanyarodik el a Smokvica felé vezető út, Bariša falujába, s most Bariša villant fel az agyában, mint egyedüli megoldás. Elindult Smokvica felé. Most már a falusi dűlőúton lépkedett, amely a portól lágyan kigyózott ide-oda. A nap még alacsonyan járt az égen, s az alig kilombosodott fák között aranszínűre festette a port. Kizöldült sövények maradtak el mellette, kis tanyasorok, melyek háttfordítottak az északról jövő viharoknak, s az őszinte mosoly nyíltságával fordultak délnek. Böven bekent és szigorúan elválasztott hajú falusi lányok csoportjával találkozott; új, kikeményített ujjas és csillogó selyemkötény fényelt rajtuk; csodálkozva nézték az ismeretlen jelenséget és tovasiettek, miközben meg-megfordultak utána. A falusi templomból harangszó hullámzott idáig. Akkor jutott eszébe, hogy virágvasárnap van.

Kenderpapucsá nesztelenül verte fel az út porát. A madárijesztőhöz hasonló jelenséget az úton megpillantva, félig pőre gyerekek húzódtak a bokrok mögé; miközben arra haladt, elnémultak, szemük körül pedig a komolyság sötét karikája ült ki — úgy rémlett nekik: Tél öreganyó battyog itt a faluba. Az országút alatt húzódo gyepen két kicsi lánykát vett észre a birkák mellett, lement hozzájuk, hogy kissé kifújja magát. Egyikük ölében szapora lélegzetű, még nedves, épp hogy világra jött kis báránka hevert, a párnapos kisbáránkok pedig köröskörül ide-oda szökelltek merev kis lábukon, odaszaladtak az anyjukhoz, orrocskájukkal a telt tőgyet bökdösték, farkuk ide-oda cikázott, közben pedig az anyjuk nyugodtan legelészett tovább. Kata leült a bárányt dédelgető kislány mellé, az pedig majd hogy el nem sírta magát, meredten nézte, a másik pedig, azzal az ürüggyel, hogy visszamegy a birkákhoz, vagy jó hús lépésre elhúzódtott, s aztán a kerítés mögül kukucskált, pajkosan nevetgélve. Kata elvette a kislány öléből a bárányt; mikor a lányka érezte, hogy most szabadon elszaladhat, s Kata két kezét elfoglalva látta, megkönnyebbülten fellélegzett. Kata egész sor kérdésére hamarosan fesztelenné vált, és beszélgetésbe bocsátkozott vele. Sorra elmondta, melyik báránynak melyik juh az anyja, milyen sorrendben jöttek világra, s melyik juh meddő.

— Az amott, látod, a Virág; tavaly is meddő maradt, meg az idén is. A másikról pedig, a Sötétről, azt mondja tatuskám, alig van esztendő, amikor kettőst nem ellik.

Kata csak hallgatta. Már oly sok esztendeje nem tartott az ölében frissen világra jött kisbáránkját. Most különösen jóleső és kedves volt neki, hogy a báránkját simogathatta. Eszébe jutott, hogy amióta fiatal lányként elment, most először került vissza falura. Futó emlékképekként gyors egymásutánban fordultak meg az eszében azok a házak, amelyekben szolgált, mielőtt Furatóékhoz került volna; házak, melyeknek egészségtől duzzadó kék-pú gazdái és gyerekei nagyokat kacagtak a feje búbján ülő kontyán, harsányan hahotáztak parasztos járatlan-ságán, zavarba hozták a nagy tükör előtt, elküldték a boltba, hogy „májusi szentelvizet” vásároljon fagyos tagjaira. Eszébe jutott az a reggel, amikor a piacról hazatérőben, kosárral a karján véletlenül összeakadt Juro Breulj-lyal, első szomszédjukkal, aki arra a kérdésére, mi újság a faluban, először is megszokásból azt válaszolta: „Semmi, hát csak megvagyunk, megvagyunk...”, de aztán eszbeakapott: „azazhogy van újság, kedden temettük el az idesanydat...” S mikor Kata mindenáron vele akart menni a faluba, igyekezett elteríteni szándékától: „Tőlem ugyan jöhetsz, de nincs miért: anyádat már úgyse találod, apád pedig új asszonyt hozott a házhoz: Marta Šabanovát.” Pave is eszébe jutott, a finánc, akivel hét esztendeig szerelmeskedett, s egyre várta, hogy kinevezik majd alszemléznek, s akkor egybekelnek, míg végül is Pave el nem verte Kata megtakarított kis pénzét, aztán áthelyezték, és köd előttem, köd utánam, eltűnt. Mindez eszébe jutott, de most, oly sok év után, olyannyira távolinak látszott minden s annyira közömbösnek, mintha nem is vele esett volna meg, hanem valaki mással.

Mikor a faluba ért, Bariša, menyé vezetésével, épp a templomból jött ki.

Šuraćék hangsúlyozott nagylelkűséggel házukba fogadták Katát. Az ebéden vendég is volt: Joso Colić, Bariša komája, a szomszéd faluból. Az öreg egy háromlábú, támlával ellátott széken ült, Jureta pedig a sült malacot vagdalta a tőken, de olyan hatalmas, epikus lendülettel, hogy a zsíros darabkák szanaszét röpködtek. Bariša hozszadalmas és cikornyás pohárköszöntőjében Katáról is megemlékezett, és őt

is felköszöntve, kissé burkoltan megemlítette, hogy valamikor ő ellene és a doktor érdekében foglalt állást, s hogy ezért meg is kapta az „úri köszönetet”, s végre is, ime, hozzája fordult hajlékért és kenyérért. Kata a megilletődöttség könnyeit hullatta. Égre-földre fogadkozott, hogy hasznát fogják venni, segítségére lesz Šimicának és Lucának, akik mézesmázasan dicsérgették városi jártasságát, s ezen az első napon „nővérkéjük”-nek és „lelkem”-nek nevezték Katát. Estére a három asszonynak a tűzhely körül folytatott hosszas susmusából nagy meglepetés született, mégpedig egy hatalmas tál csöröge alakjában, amely messze felülmúlta az ő egyszerű, parasztos és lapos fánkjukat. Csak úgy záporoztak az elismerés és dicséret szavai, az asszonyok pedig még mélyebben hajbókoltak Kata szak tudása előtt, s egészen önmaguk nyájas megalázkodásáig mentek el, miközben édeskésen emlegették: „Ugyan mit is tudhatunk mi, boldogtalanok, akik tudatlanságban élünk, és soha semmit nem is láttunk”.

Kata emelkedettebb hangulata hűsvétig tartott. Elmerült a mozgás és szakadatlan beszéd nyugtalanságában. Ő, aki nem szokott hozzá az öröm érzéséhez, nehezen találta fel magát ebben a helyzetben, és mindinkább nevetéssé vált. Egészen elárasztotta a forró hálaérzet, s úgy érezte, szét kell kiáltania a világ négy tája felé. A házbeliek pedig csak hallgatták, mikor azonban a vödör terhe alatt tovább totyogott, fejcsóválva néztek utána, és azt mondták:

— Hát láttál már ilyen csudát?

Mikor aztán hűsvét elmúlt, Bariša skarlátszínű ujjasa ismét a szekrény sötétjében szunyókált tovább, s hétköznapok következtek. A házban dolgos némaság uralkodott. Szinte úgy hatott, mintha más nyelven kezdtek volna beszélni: a hosszas mesélgetések helyét száraz és pattogó szavak foglalták el; kurta mondatok és kurta válaszok.

Kata midőn Furatóék házát oly nagy sebbel-lobbal elhagyta, nem is gondolt már évek óta felhalmozódott keresetére. Most erről is számot vetettek. Rábeszélték Katát, engedje át Juretanak a behajtás gondját. Látható ellenkezés nélkül hajlott a rábeszélésre, lelke mélyén azonban égető szemrehányást érzett. Jureta elment a városba. De ez az ügy sem végződött egy csapásra; többször is vissza kellett térnie Furatóékhoz, mégpedig a legsürgősebb mezei munkák idején. A nyár

ebben a hercehurcában telt el, az aratás dandárján és a kévék behordása idején. A nap perzselt, s a cséplés lerakodott pora a bőrt égette. Az emberek ingerültek voltak. Csak egy-egy percre mentek be a házba, komoran, sietősen, a fejükre borított, összehajtogatott zsákkal, s fölkapták a széles csöbröt, melynek vizéből barnára égett arcuk és polyvával behintett hajjuk tükröződött. A búzával már rég végeztek, s lassanként a kukoricatöresre készülődtek, a Kata pénze körül támadt húzavona azonban még mindig nem ért véget. Katát is be kellett vinni a városba, hogy a közjegyző előtt beleegyezését adja. Az utolsó percben kissé ingadozni kezdett. „Sajnálom azt a jó embert!” Jureta azonban ráförmedt: „Ugyan, te ostoba, hát ők talán sajnáltak téged?” A közjegyző harsány kacagása az ellenállás utolsó szikráját is megtörte, s Kata kimondotta a beleegyező szót.

Ennyi hűzás-halogatás után az öszszeg fokozatosan elvesztette szemükben jelentőségét, s most, mikor a pénz végre a kezükben volt, az öröm aránytalanul kicsinek mutatkozott a várakozáshoz képest. Kata megszégyenítettnek, szinte hibásnak érezte magát, mert nem felelt meg a reményeknek. Hogy a pénz ne heverjen hiába, elhatározták: mustba fektetik — ez biztos kereset. És Šuracék is hozzátesznek valamit a magukéból. „Egybetesszük a mienkkel, s a mi a mi pénzünkkel lesz, az lesz a tieddel is!” — mondogatta Bariša. — „Hiszen ami a mienk, azt eddig se választottuk el attól, ami a tied”.

Kata sose említette a részét, s még csak nem is gondolt arra, hogy elszámolást kérjen. A házbeliek mégis úgy vélték, hogy Kata fogalmát helyes mértékre kell csökkenteni részesedése értékét illetően. A beszélgetésekbe homályos célozgatásokat szöttek: úgy beszéltek, mintha Kata valami kimondatlan kifogása ellen védekezniene, s egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy burkoltan szemére ne vessék: valamikor egy követ fújt a doktossal. Lépten-nyomon felhánytorgatták a Kátának nyújtott vendégszeretet értékét. Lassanként odáig vitték a dolgot, hogy Kata hozzájárulásáról, ha már éppen beszéd közben meg kellett említeni, csak úgy szóltak: „az a nyomorúságos kis pénz!”

De legjobban Ive csipkelődött. Örökösen zsörtölődött kiélezett hangján, amely olyan hegyes volt, akárcsak a

pipaszurkálója. Bosszút állt Katán azért a tréfaért, amivel a falusi lányok ugrottak: „Mátkát hoztak neked, Ive?”

Mikor a nyomasztó őszi esőzés beállt, az öreg Šimica, miközben a tűzhely körül forgolódott, aggályoskodón csóválta a fejét, s az a könyörület gondolat szakadt ki belőle:

— Jaj annak mostan, akinek senkije a világon, s elhagyottan, hajléktalanul bolyong ebben a szakadó esőben!

Kata némaságba burkolózott, s így védekezett a célozgatások ellen. A földre szegezte tekintetét, s hónapok múltak el anélkül, hogy a házbüliek arcába nézett volna. Bariša vérbe borult szeme akár kristálytisztává is változhatott, vak félszeme pedig újra látásra nyílhatott volna, de Kata ezt se vette volna észre. Hallgatását csökönnyösséggel magyarázták, s ez még jobban megkeményítette szívüket. Még annak örült legjobban, ha elküldték, hogy a jószágot legeltesse. Ilyenkor az egész napot a háztól távol töltötte, és fellélegzett kissé. A legelőn a kis Mašával találkozott — azzal a kislánnyal, akit először ért a legelőn, mielőtt a faluba tette volna a lábát —, s a kisgyerekek egész hadával. Arra a néhány olasz szóra tanítgatta őket, amiket a városban töltött negyven év alatt jegyzett meg magának. „Bongiorno! Bonasera! Servo suo, patron belo! Signor mio! Kell-e dió?” A gyerekek meg kekrekre tágult szemükben bujkáló nevetéssel hallgatták és ismételték a furcsa és mulatságos kifejezéseket, amelyek a találós kérdések érthetetlen szavaira hasonlítottak. Olyasféle örömet találtak ebben, mint a farsangi maskarázás idején, amikor bekormozott arccal bolondoznak a házak alatt elterülő szérún, nagy fintorgatások és iázások közepette.

De ez is véget ért, mert Šimica őszzel megbetegedett és ágyának esett. Katának egész nap odahaza kellett lennie, Šimica és Luca társaságában. Az

anyós és menyé egymás között torzalkodtak, de mindketten Katát mocskolták.

Egy reggel, amikor az első sötét északi vihar zúgott el a ház fölött, és alacsonyán rohanó felhős égboltra virradt a nap, s amikor Bariša egész háznépe rosszkedvűen és beragadt szemmel bújt elő az ágyából, s még jó reggelt is csak úgy foghegyről kívántak egymásnak, a tüzet nem rakta meg senki. és Kata sehol sem volt. Az öreg Šimica nenő nagy ágyában köhögött, krákogott, s felváltva hol a köhögést, hol a betegségét és sorra minden mást elátkozott. Luca a szoba közepén állt, és még álomittasan, merőn egy helyre bámult. Állapotos volt, s mintha estéről reggelre besavanyodott volna, felduzzadt arccal, sápadtan ébredt, szeme alatt nagy kék karikákkal. Jó ideig meredt így maga elé, nehezen eszmélt rá a valóságra, és csak lassacskán tért magához. „Kata nincs” — mondotta, mintha a falaktól várna választ. „Ejnye, hová vitte most az ördög?” Aztán kiment az udvarra, és hosszan elnyújtott hangon kiáltotta a ház fölött húzó-dó kerítés felé:

— Heeej, Kataaaa!

Szükségre szoktak menni a kerítés mögé, vagy azért, hogy egy kis rózsát szedjenek. Kata pedig néha oda bújt el, hogy egyedül legyen és kedvére kisérihassa magát. A szélvihar hullámai ellenkező irányba sodorták a hangot. Luca még elnyújtottabban ordított:

— Heeej! Kaaataaaa!

S mikor semmiképp sem jött felelet, felkapta a kötélén lógó bádoggödöröt és megindult vízért. Ledobta a vödöröt a kútba, s ekkor mintha verőfa tompa puffanását hallotta volna, de a vödör nem ért vizet. Luca a kútnyílás fölé hajolt, s a sötét mélyből gombolyag-szerű jelenség sejlett a szeme elé: mint valami nyitott esernyő, Kata kerekded szoknyája duzzadozott a víz színén.

Csuka Zoltán fordítása

Feleselő

Szűcs Imre

... tudom
megérteni mily nehéz
a gondolatűzés
hideg világát
de én már csak így
csak így tudok felmelegedni
tűzbe jönni igazán
ha deres villódzásukra
és éles villanásukra
buzogó fejjel
s lázas szívvel lépek
csendesesen csendesesen csendesesen
hogy izzó két tenyerem
aranyló fűzfa kosarába
lassan belefejtsem
a pillanatok
omló
zuhatagát
ami alápereg
a kemény ész szirtfokáról

tudom, mily nehéz megérteni
a gondolatűzés
szép világát annak
aki
a sötétség kényelmét
méltón tiszteli
ám magamnak mégis
hittel feleselve
mámorosan
mást bizonygatok

Noviszád, 1961. szept.

Bűvölő

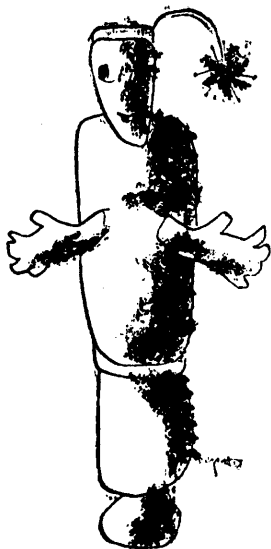
Szűcs Imre

lepke lepke lenge lepke
zengő lángok zajában él
lengé lepke kicsi lepke
legyél hát több a többinél

minden kincsem a világon
odaadom hogyha látom
lány hajlatú könnyű tested
megtetszik az embereknek

lepke lepke színes lepke
szállj le mézzel a szívekre
kicsi mézzel elaludni
és örülni vágyakozni
bűvös békét rácsikozni
a fegyverek csöveire
ha hevülve nekidőlve
éppen ölni akarnak...

Noviszád, 1961. szept.

Bűvös esték, lidérces éjszakák

Sulhóf József

TÁNCBAN ŐRZOTT ÉVEZREDEK

Az ünnepség úgy kezdődött, sok beszéddel, patetikus nagy szavakkal, türelmetlen hallgatósággal, olyan halálosan unalmasan, ahogyan a hivatalos ünnepségeket mindenütt a világon kelletlenségbe, kedvetlenségbe és közönybe temetik. A reinkarnáció, a sok ezer éves, de meghalt ország újbóli testetöltésének tizenharmadik évfordulóját ülték a szokottnál nagyobb fényvel és pompával, mert az Ótestamentum korszakában a gyorsan lepergő életet úgy hosszabbították meg, hogy korábban kezdtek, a fiút már tizenhárom éves korában nagykorúsították, férfivá nyilvánították, s ez az Ótestamentumban szerencsés, az Újtestamentumban szerencsétlen tizenhárom szám, a tizenhárom év, amióta ez a csöppnyi föld ismét szabad, önálló állammá vált, a nagykorúsítás mámorát olvasztotta bele az ünnepbe. Kettős ünnep volt, egy héttel előbb a mártírok napján a halottakról emlékeztek meg, egy héttel utóbb pedig az élők önmagukat ünnepelték, csakhogy ez már nem volt egységes, csupán a nagyvárosok dőzsöltek a hivatalos napon, a

falvak népe arra a napra helyezte át, amikor legjobban ráért, és többnyire egy-egy kibuc — teljes közösködéssé eszményesített szövetkezet — volt a rendező központ, ahova messze környékről tehergépkocsin, traktoron, motorkerékpáron, luxusautón robogtak és gyalog bandukoltak a falvakból, gyerekektől, kutyástól, macskástól, hogy csak a baromfi maradt otthon az udvaron.

Engem csak alig néhány nappal előbb döfött fel egy autó, még nagyon frisek voltak a fájdalmak, fájdalomcsillapítókat ebédeltem és vacsoráztam, bicegtem, de mentem, ahova érdemes volt elmenni, és azon az áprilisi illatokkal teli estén egy Jeruzsálem környéki faluból sántikáltam át a svájci üdülőtelepnek beillő szomszédos kibucba, amelyet az ország címerében szereplő szőlőfűrtől, a munka, bőség és jókedv jelképéről neveztek el, noha fő termékük a tojás, a csirke, a tehén és a gyárukban készült műkotlós. Fával, bokrokkal szegélyezett széles úton, édes, kábító, szédítő, fűszeres keleti illatokat árasztó, buján benőtt mély völgy mentén özönlött a jókedvűek tarka serege; az előadásra, látványosságra, muzsikára és jó nevetésre éhes fa-

lusiak hetvenkét országból összekerült és csak most összezsizsolódó tömege. A sportpálya lelátójára telepedtek le, ember ember hátán, olyan sűrű sorokban, annyira összezsúfoltan, hogy mire odaértem, már csak egy fának támaszkodhattam, leülni nem lehetett, noha jókora nagy volt a pálya és tágas a lelátó, ami különleges csodája az életüknek, hiszen géppel arra nem boldogulnak, minden darab követ kézzel kellett kiszedniök a földből, hogy ismét termőföldde tegyék, és ebben a rettenetes harcban a sárgás, súlyos földdel, forró, fullasztó szelekkel, nyolc hónapon át egyetlen esőcseppet sem hullatott éggel és az évezredek elhanyagoltságában mélyre taposódott kövekkel nem sajnálták a fáradságot, hogy a föld egy-egy darabját parkká, gyermekjátóterré, sportpályává varázsolják, mert az életet külsőségeiben is széppé kell tenni, és tarka virágok, zöld fű, lombos fa és jó játékok nélkül nem szép az élet.

Villanyfényben úszott a tér, és hullottak, hullottak az ünnepi szavak; nem értettem belőlük egyet sem, talán tüzeltek és lelkesítettek, de itt nagyobbára korán kelő, korán fekvő emberek voltak, többségben fiatalok. akik mind azt az iskolából már legalább úgy tudták, mint a szónokok, és nyíltan, leplezetlenül nagyokat ásítottak, halkán beszélgettek, fészkelődtek, amit az egymást váltó szónokok nem vettek észre, mert mikrofonba beszéltek, és a hangszórók túlbömbölték a zajongást, és mert — mint minden szónok — megmámorosodtak saját hangjuktól, szép szavuktól, az áprilisi csillagos égtől, a feléjük tárulkozó színektől, tarkaságtól és a völgyből, ebből az óriási illatszertárból olykor felénk lehát, bódító illatfelhőktől. Akkor egyszerre, mintha ezerszeresen felerősödött volna a villanyfény, akkorát villantak a szemek, csupa-csupa barna szem, és felélénkült a nézőtér, mert eltűntek a szónokok, és helyükre színészek, énekesek, táncosok perdültek, s szavaltak verseket, amelyeket a tömeg félhangon velük szavalt, daloltak dalokat, amelyeket halkán velük dúdolt mindenki. nevettek tréfákon, amelyekben az őszidő humor bugyogott gazdagon, s megmozdultak a táncos dallamokra, amelyek sok ezer éve óta keringtek ezek között a bibliai hegyek között; nézték, nézték a kis emelvényt, az egymást gyorsan váltogató szereplőket: műkedvelőket és országos nevű művészeket, a gyorsan pergő változatosságot, amelyért ide-

jöttek, hogy emlékét hosszan őrizték majd a látástól vakulásig munkával kitöltött paraszti napok végtelen egyhangúságában.

Szánom-bánom bűnöm, de én nem figyeltem az előadásra, csak nekítámaszkodtam a fának, amelynek túlsó oldaláról egy fiatal lány buzgón tolmácsolta a dalszövegeket és tréfákat, és oda sem hallgattam a kedvesen elcsicszergett magyarázatokra, csak néztem a lány elbűvölten csillogó szemét és a tizezernyi elbűvölt szempárt, mind csillogott és ragyogott, és átszellemülten ivott fel mindent, ami az emelvény krétaköréből felé sugárzott. A tőrő-fehértől az elefántcsont, halványbarna, kreol, mélybarna, szürkessőtét, világos néger színek minden árnyalatán keresztül egészen a koromfeketéig minden bőrszín ott volt, a simán lapuló, puhán omló hajaktól a negroid göndörségig minden fajta hajváltozatat fel lehetett volna látni, fehér burnusok, primitív törzsekre emlékeztető piros és kék vászon zubbonyok, európai öltözékek és rövid vagy hosszú nadrágos vászon ruhák változtak az egymáshoz tapadó, puzta földön ülő embererdőben, ahol egykori főkönyvelők, kereskedők, hordárok, kurdisztáni hivatásos rablók, jemeni rabszolgatartók, marokkói leánykereskedők, szudáni vámszedők, odesszai iparosok, Kijev környéki földtúró parasztok, ügyvédek és lakatosok, indiai takácsok, kínai csontfestők, német tudósok szorongtak egymás mellett nem fennkölt és magasztos ünnepi hangulatban, hanem a nehéz paraszti testi munka derűs, jókedvű egybeolvadtságában, hiszen itt már mind, mind azok voltak, kétkezi parasztok, fiatalok, öregek, régen bevándoroltak, új jövevények, s itt született gyermekek, akiket szabrenak neveznek egy kaktuszfajta kívül veszedelmesen szűrős, de belül vérpiros, mézédés és mégis üdítő gyümölcséről. Néztem, néztem ezt a kavargó keveredést, amelyből a minden napok olvasztó kohójában most forr ki majd egy egységes nemzet, hiszen meg ezt az utat is végig kell járniok, hitetlenkedve és kételkedően figyeltem az össze nem illők összeilleszkedését, míg táncosok nem robbantak ki a dobogóra, és meg nem ígéztek sok ezer éves csodáikkal.

Mert ezekben a táncokban a bibliai mondák korába hulló évezredekét őrizték meg, lépéseket, mozdulatokat, illegetést és hajladozást, fordulatokat és aprózásokat, fejfelszegést és nekiiramodást, ezernyi kifejező ritmikus len-

dületet és gesztust, ahogyan öt-hatezer évvel ezelőtt táncoltak talán már a szumir teatrális vallási szertartásokon, az egyiptomi istenek előtt, a Kánaánt sirató csalódásban, az aranyborjú körül, s abban az időszámításunk kezdetéig terjedő korszakban, amikor az arameus nyelv közhasználati nyelv volt, a tánc pedig nemcsak kedvtelés, hanem jelképekkel teli kifejezője imádatnak, szerelemnek, évődésnek és siratásnak. Négy-öt pár volt mindössze, jemeniek, ahol ez a népcsoport mindmáig a régi arameus nyelven beszélt, süvegekben, gazdagon ékszerезetten, vagy sálakba, kendőbbe burkoltan, hosszú, bő leplekben, ahogyan a bibliai időkben a korszójukkal kútra siető lányok járhattak, vagy a tóga, kaftán és indiai leplek különös keverékében, ahogyan sok ezer évvel ezelőtt a lányokra leselkedő, velük incselkedő legények festhettek, s ahogyan néhol a jemeni hegyekben, monszuntalan estéken talán ma is dévajkodnak, esetleg táncolnak furcsa, keleti és afrikai dallamokra, ütemet egyesítő, harmonikára áttett, de ma is dobbal, trombitászerű sípjal kísért, változataiban is különleges hangszerekre emlékeztető muzsikára; hol méltósággal illegették magukat, hol meg-megperdültek, forogtak tapsütemre végső szédületig, hol szétfutottak és kerülgették egymást, hol összekapaszkodtak vérpezsdítő gyors táncban, amelyben részt vett kezük, lábuk, törzsük, fejük, egész testük, minden porcikájuk, örvénylőn, vadul, eszeveszetten, szinte fékeveszetten és mégis mindig táncszerűen.

Megőrizték tisztán, minden mesterséges ápolás, mesterkéltség elrendezés nélkül a táncokat, és járják őket éppen úgy, ma is, ahogyan a mozdulatokat a több ezer éves kőfaragások megörökölték. A lepleket sajtatos mintájú, végtelen finom művű hímzések szegélyezik, a híres jemeni kézimunkák, de még ezekről sem lehet pontosan leolvasni, vajon a fejlődés utolsó hetnyolcszáz évében szedték-e fel, vagy a szumir, asszír s egyéb mezopotámiai emlékek rajzai, vonalai elevenednek meg bennük, csak az bizonyos, hogy az utolsó száz év angol településének hatása sehol, semmiben sem látható, talán csak abban, hogy a rabszolgakerkedelem titkon még mindig folyik, s a népművészet megmaradt a népé, romlatlanul, tisztán, befolyásolhatatlanul, úgy, ahogyan a nép keserűen elzárkózik az idegenek elől. Az ünnep-

ségen pedig a jelen jövő felé törő ifjú népe csak nézte, nézte ezt az öltözetet, a házi szőttes omló vonalait és hullámaidat, álmat, fáradságot elsöprő orkánal ünnepelte a táncolókat, tapsolt ütemükhöz, őrzőgő örvénylésükhöz, és talán csak a Kelet-Európából idekerült idősebbek csodálkoztak olykor egy-egy mozdulaton, amely magasban összecsapott tenyérrel, aprózott léptekkel, kigyózón meghajlított testtel ugyanolyan volt, amilyen mozdulatokat Galíciában, Lengyelországban őriztek táncaikban a paraszti zsidó tömegek. Őrizték-e a táncban az évezredekét, vagy minden népi tánc duhajkodásaiban megismétlődnek hasonló mozdulatok? Nehéz lenne erre feleletet kapni annyi ezer év után, amennyit a jemeni táncok éppen elzártágukban konzerváltak.

A táncban hangulat, jókedv, megilletődöttség és tomboló indulat váltakozott; s közben a völgyből egyre csak áradtak a kábító illatok, előttem, lent, a fényben sok ezer év tüze lobogott, tízezernyi szempár káprázatos ragyogással verte vissza a fényt, és nem fájt már sem lábam, sem hátam, csak álltam, álltam elbűvölten az emberré nemesedés első időszakából megőrzött népi-művészi megnyilatkozástól, és titokban, legbelül, újból megtanultam imádni — imádni a művészetet.

A völgyön át megrészegülten ballagtunk vissza a szomszédos faluba, egykettőre elcsendesedett körülöttünk minden, de mi néhányan, városiak, felzaklatottan, kábultan a fűszeres illatoktól, mámorosan a muzsikától, ésbontó táncától, az élmény folytatását kerestük; betértünk egy ismerős paraszti házba, ahol narancslevet tettek elénk, kávéfőztek nekünk, és a paraszti élet gondjait, bajait, keserveit mondták el apróra, miközben zene csendül a gramofonból, Toscanini vezényelte Beethoven Ötödik szimfóniáját, mert hát amikor a tojásértékesítésről, a csirke-árak hullámszásáról, a baromfitrágya értékéről, hatásáról beszélnek, ugyan mi más zenét hallgatnának egy paraszti házban?

DAVID KIRÁLY NEM HEGEDÜL

A fiatalok órát táncoltak az utcán színes stilizált parasztlőtőkében, a Jézus-toronyból egy város tündérfényben ragyogó látványa kápráztatott, eget borító rakéta-kalászkok,

örvénylő, színekben játszó fűzfolyók tündököltek az ünnepi előest éjszakájában Cion hegyéről és a Szent Sír és Golgota felé vezető, de falakkal elzárt utakról, azután, mikor az utcák, terek, csodatevő helyek elcsendesedtek, vagy Buddhához mentek a táncos kedvűek egy kínai vendéglőbe, hogy egy argentin énekes tüzes földi örömköket dicsőítő énekében gyönyörködjenek, vagy Dávid királyhoz, akiről szállodát neveztek el, mert Jeruzsálemben mindennek bibliai vagy egyéb szent neve van, és természetesen Dávid király már nem hegedül, hanem szaxofonozik, és mint szálloda, parittyaköveknél fejbeköltönből számlákat nyújt be vendégeinek. Ezeknek a szent neveknek nyomán jön rá az ember a Szent Földön, hogy nem úgy kell ám olvasni a bibliát és egyéb szent írásokat, ahogyan írva van és a szavak mondják, mert azokban a régi időkben csak a költőfélek tudtak írni, s ők, mint afféle költők, képes beszéddel mondták el, amit harcokról, szerelmekről, csodatételekről hallottak; a költőknek pedig ősidők óta jelszava lehetett az, amit Arany János úgy fogalmazott meg: „...költő hazudj, de rajt' ne fogjanak...”, megtoldották hát, amit hallottak, beleszótták, amit nem is hallottak, s mindent képes beszédben mondtak el, ami olyan nyelv, hogy azt még előbb le kell fordítani egyszerű, hétköznapi értelmére. Mindjárt kiderül, hogy azokban a kezdet kezdetéig visszanyúló, a legelső lakhelyek, állandó települések idejétől kezdődő időkben sem csupa szentség és csoda között éltek az emberek, és persze sokkal nagyobb csoda volt akkor egy kőház, templom, kőpalota, egy ésszel, parityaafegyverrel legyőzött Góliát, meggyógyított beteg, kettős bendőjű kulacs, jóllakatott népség, mint amilyeneket ma megérünk, amikor már tudjuk, hogy a csodák a fizikából, vegytanból, biológiai titkok feltárásából születnek, de azért megeshetik, hogy néhány ezer év múlva a mi mai tudományunkról is csak legendák, mondák, regék beszélnek. Mert ugyan mennyivel lesz hitelesebb a ma néhány ezer év múlva, mint mondjuk Cion hegyén Dávid király sírja, Mária sírboltja, az úrvacsora terme a kolostorban és a völgyben, a Szent Kereszt kolostor épületében őrzött kegyes emlékek? A messzeségbe vész a kezdet Jeruzsálemben, amelyet középen vág ketté a határ a nemzetközi okosság nagyobb dicsőségére, és amely a világ legrégebb városai közé tartozik, már a legrégebb egyiptomi

emlékek Uru Salem néven emlegetik, és a még annál is régiebb, kőbe írott emlékek egyszerűen Ábrahám városának mondják, s Szálemnek írták.

Dávid király (nem a szállodás, hanem akiről elnevezték) már egy igen fejlett és művelt korban, körülbelül ezer évvel időszámításunk előtt foglalta el és tette székhelyévé a várost, itt énekelte szépségükben az Énekek Énekével vetekedő zsolnárait, amelyekkel csak az a baj, hogy nem tudni, melyek a hitelesek és melyek a ráfogottak, itt uralkodott, innen küldte Abszolonra, lázadó fiára seregeit, itt melengette öreg testét fiatal lányokkal, hogy mikor elkövetkezett az ideje, ne legidősebb fiára, hanem az anyiszor megénekelte Beit Shebától származó Salamonra hagyja a sok háborúban jócskán megnövelt országot, ahol annyi az emlék az emberiség őskorától kezdve, hogy csak óvatosan lehet lépdelni, hiszen könnyen megtörténhet, hogy az ember egyik lábával a bronzkorba, a másikkal egy mai kaktusz tuskéjébe lép. A korok, korszakok, vallási őrjöngések forogtatagában sokszor elpusztult itt minden, és újra feltámadt, mert az ember megrögzötten ragaszkodik pontokhoz, helyekhez, s talán egy kicsit örületekhez is, konok kiúttalansághoz, mert sokszor nem boldogul önmagával, amikor az ésszerűség és eszeveszettség határán tévelyeg...

... A meghasonlás óráiban a Dávid király szálloda két bárja közé a felső különösen alkalmas, mert ide alig hallhatóan szűrődik fel a zene letről, fény csak az asztalokon, pohárba támasztott, minden lehetettől, mozdulattól imbolygó gyertyalángokból árad, és a teljes nesztelenségben, suttogástól sustorgó homályban önmagukkal birkózó vagy önmagukba temetkező tébolyultak hörpintgetik a világ minden tájáról összehordott, különös ízű, fényű, csillogású, illatú italokat. Nagyon erős volt az ellentét a külső ragyogások és a hajladozó gyertyalángok között, a kinti ünnepi jókedv, ital nélkül is megérezhető város és a bent, italok bánatnővelő hangulatába vésző emberek között, a felszabadulás évfordulóját ünneplők és a maguk vívódásaitól szabadulni nem tudók között, a csend és a suttogva ejtett szavak kiáltó hangosága között.

Ültünk és bámultunk a gyertyafénybe, olykor hörpintettünk, olykor nesztelenül megjelenő pincér töltöttre cserélte üres poharunkat, olykor egy-egy beszökő dallamfoszlány és felismert

szövege adott új tápot új gondolatoknak, amelyek azonban mégis, mint megszedült lepkék, örökké a gyertyafény körül, önmagunk körül keringtek, s némára szorították össze ajkunkat. A magas, finom, szabályos arcú angol írónő előre rázta arcába sűrű lombú szőke haját, és eltakarta maga elől a természet, amelyben köröskörül sötétbe öltözött, merev tartású férfiak, estélyi ruhás, meztelen vállú nők ültek mozdulatlanul, szótlantul, kísértetiesen régies képként.

— Hát minek jöttünk ide? — nyöszörgött valaki az asztalunknál, mert azzal gyanúsította az angol írónőt, hogy könnyeit takarja el. Harminc és negyven közötti, megállapíthatatlan korú asszony volt, olykor ragyogóan szép, sugárzó élet, néha pedig merevségében szfinx, titokzatosság, megközelíthetetlenlenség, akiből kiveszett minden élet, mintha helyet cserélt volna hősnőivel, s azok helyette éltek. Anélkül, hogy felemelte, haját hátra vetette volna, felelt a kérdésre:

— Kijózanodni. Emelygek már az ünnepek édességétől.

— Irigylis az emberektől ezt a boldogságot?

— Irtózom a romantikától.

— Magát nem a szent áhitat romantikája hozta el ide?

— Utazom, bele a világba, megkeresni azt a pontot, ahonnan kivethetjük sarkából a romantika világát.

Fel sem mertem tenni a kérdést, hogy szerelmi csalódás sodorja-e a föld körül, mert egyszer már leintett, ostobának nevezett, aki el sem tudja képzelni, hogy az embereknek lehet más okuk is arra, hogy meneküljenek önmaguk elől. Hallgattunk tovább, és bámultunk a gyertyalángba. Ekkor a szomszéd asztaltól hallatszott suttozás.

— Az a baja, hogy mindig nős emberekbe szerelmes.

— Ez célzás?

— Találat.

Hárman ültek annál az asztalnál. Egy nyolcvanon felüli nagyon megviselt férfi, egy középkorú férfi és egy magas, szőkésbarna, kissé fátyolos szemű holland lány. Eddig csak a két férfi beszélt, most a lány szólalt meg.

— Nem így képzeltem ezt a találkozást. Tizenöt éve vártam rá, készültem rá.

— A háború alatt segített nekünk bújdosni — magyarázta az öregember. — Közben tüdőbajt kapott...

— Emlékszem — mondta a fiatalabb férfi. — De hát én csak kiránduláson

jártam ott, a háború vége odasodort. Soha egy percre sem vettük komolyan. Hazamentem, elváltam, megnősültem, pergett tovább az életem.

— Én pedig szanatóriumban feküdtem teljes három évig.

— Ez megmagyarázza. Nem volt más, amire gondoljon, belelovalta magát.

— Amikor felgyógyultam, tanultam, vizsgáztam, jó állásba jutottam, azt hittem, egyszer elmehetek magáért.

— Úgy gondolta, hogy körülöttem is úgy megállt az élet, mint... Micsoda örült, érzélgős romantika...

Az angol nő felkapta fejét, egy rázással szétszórta arcából sűrű haját, és a csendben szinte bántó hangosan sziszegte:

— Nem tudnak szabadulni tőle. Mindenütt, mindig csupa romantika.

— Miért gyűlöli annyira?

— Hamis és hazug. Pufogtatott nagy szavak, ömlengések, giccs még a hétköznapiakban is. Nem látja, hogy az egész világ szabadulni akar tőle? A rütség kultusza, a zűrzavar kultusza lámadt helyette, csak azért, hogy már egyszer lerázzuk ezt a romantikát. Nézze ezt a Dávid szállodát. A világ egyik leghíresebb szállodája, mert Dávidot tüzte ki cégérül. Mint odaát, az utca túlsó oldalán a Jézus-torony és szerte ezen a Szent Földön minden göröngy. Leborulunk és imádkozunk legendák és mesék előtt, eszmények előtt, amelyekkel ámitjuk magunkat.

Elhallgatott. Nem egészen értettem, mire akar kilyukadni. De nem magyarázta meg. A többiek is csak vállukat vonogatták.

— Azt képzeltem, ezek az évek csak arra valók, hogy mindent elrendezzek magam körül, azután megkeressük egymást, mert az életnek csak ez lehet a folytatása. Mikor vállalkoztam, hogy a bácsit elkísérem erre az utazásra, csak arra gondoltam, látni fogok, sok mindent felsedek. Mikor megtudtam, hogy maga is itt van Jeruzsálemben, azt éreztem, hogy ime, itt a Szent Földön, az isteni útmutatás egymáshoz vezérelt bennünket. Elakadt a lélegzetem...

— Bolond — szakította félbe a szomszédos szóáradatot az angol nő. — Teremtett magának egy eszményt, mert nem tudott másképp az életbe csimpaszkodni, a betegségből az egészségbe visszakapaszkodni. Ez volt a saját külön vallása.

Már ott állt a szomszédos asztalnál. Nagyon nem-angolos volt ez a beavat-

kozása, érthetetlen az ingerült hang, ahogyan beszélt.

— Engem szid, vagy saját magát? — csodálkozott rá a holland lány.

— Az életet, a romantikát, a zűzavarunkat, hogy az életet összekeverjük a képzelettel, és nem azt értjük, ami van, hanem amit elképzelünk.

Hirtelen, gyors, bár egy kissé imbolygó léptekkel kiment. Valaki mozdult, hogy utánamenjen, azután visszaült. Csak a csend maradt a teremben és a gyertyafény, meg az a néhány daltam, amely időnként beszökött letről az ajtóréseken át.

Mire szétoszlottunk és elszóródtunk az utcán, már elcsendesedett az ünnepi mámor, hervadtan csüngtek a virágdíszek az utcai emelvényeken, kiapadtak a tűzijáték tűzőkádó forrásai, és a kongó utcák európai látképében semmi sem emlékeztetett arra, hogy ez itt Ázsia, az ős ütközőpont hat-hétezer év vergődéseiben, Szent Föld, zarándokok álma és egy-két összetört, csatavesztett szív elhagyott csatatere.

Sajnáltam már, hogy ehhez a néma társasághoz szegődtem, amikor még itt körös-körül a jókedv hangoskodott, és hagytam, hogy bennem is felkavarodjon minden, amivel önmagam sirató fala elé szoktam állni, magam magam irató marjam, tépjem magam gondolatok miatt, amelyeket nem jó végiggondolni. Kedvetlenül baktattam szobám, ágyam, tépelődő éjszakám felé. A félelemlen az angol nő állt a kínai bár előtt, szemben vele mosolygón a fél fejjel alacsonyabb, karcsú, édeskésen szép argentin énekes.

— Nincs semmi baj, nem azért mentem el — szólt rám barátságatlanul a nő, s még hozzátette a kérdést: — Vagy utánam jött leleszkedni?

— Bocsánat, itt lakom a második emeleten.

Hetek múlva, hazatérőben láttam még egyszer, Athénben, a Nagy-Britannia szálloda kis bárjában étvágygerjesztők között, mellette az argentin. A helyiségben csupa idős, gazdag angol nő ült, mennydörgő hangú vagy sutogó, lógó tokájú vagy kiszikkadt, sovány, de mind agyonmázolt és mind egy-egy hóna alá csapot fiatal férfival. Az argentin — heteken át naponta találkoztunk, ha nem is beszéltünk soha egymással — mosolygón bölintett felém, az angol írónő rám meresztette szemét, aztán elfordította fejét, és szín-

te újra hallottam a kérdést: — Utánam jött leleszkedni?

Én csak szegény, vékony pénzü néző voltam ebben a dúsgazdag környezetben, valakit kerestem, és mert nem találtam meg, sietve elkotródtam. Csak egy mondatot kaptam el az ajtóban.

— A szerelem a testi jólét kérdése, csak a pénzteleneknek romantika.

Rémülten visszafordultam. De nem az írónő mondta, hanem egy hordó formájú, mennydörgő basszusú angol lady, akinek lengő tokájára legalább fél kiló puderkrém kellett. Tekintetem találkozott az írónő tekintetével. Egy hirtelen kibuggyant könnyesepp ült pilláján. Néha az ember elvétí és mégis szerelmes lesz, olyan méltatlanba, akit mindenki megvehetne, s annál inkább utálja önmagát. S amint ebben a pillanatban felfogtam, hogy nem titokzatos szfinx, csak asszony, aki száz évvel ezelőtt talán még maga lett volna áru és csak a női önállósulásban vált vevővé, s érzi, hogy az argentinban és az itt keringő többi férfiban hiába keresné a Kaméliás hölgyet, Traviatát, gyűlöli, a tébolyultságig gyűlöli a romantikát, mert nem tud szabadulni tőle.

A szállodával szemben meredezik az Akropolisz, tetején a tízpercenként ki-világosodó és tíz perc múlva újból sötétbe boruló fényreklámmal, a Parthenonnal. Az üzleti élet nem érzélgős és nem romantikus, sem a szépségekben. sem az isteneket árulgatva, sem bent a bárban, ahol az istentelenségeket árusítják.

TÁNCVERSENY A HAJÓN

Egy dollár a viteldíj Ciprusban a hajóról a partra és vissza, akár Limassol, akár Larnaca szűk, sekélyes kikötője előtt horgonyoz le a hajó. Reggeltől estig állomásozik itt a hajó, a vesztegelést szépítgetésére használják ki, mesteremberek jönnek a fedélzetre, és estig úgy kifestik az egész úszó palotát, mint valami kendőzködő asszonyt, hiszen egy hajón mindig van javítani, csinosítani való, és kell az ürügy, mert ez az egyetlen állomás, ahol egész nap tétlenül ácsorognak, meglelhetik szabadon a kikötői gyors szórakozásokat és kalandokat, hiszen otthon, Athénben vagy Velenében — aszerint, hogy görög vagy olasz a hajó

— családi kör vár rájuk, Haifában pedig örök rakodással és behajózással telik el a nap, nincs egy szabad percük. A Ciprus felé közeledő hajón hát már előző nap nagy az izgalom a személyzet körében, megcsillanó szemmel emlegetik Ciprust, és mosolyuk csupa várakozás, vágyakozás, türelmetlenség. Két részre osztják a személyzetet, mert a parti kirándulás rendszerint hasznavehetetlenné teszi a kirándulókat, s az egyik csoport odafelé, a másik visszamenet száll partra. Fél éjszaka tisztálkodnak, csinosítják magukat, minden ragyog rajtuk, zsebükből ott lapul minden pénz, amit ciprusi fontban felvehettek és amiből semmi nem marad, mire visszajönnek. Talán ezért is vezették be a ciprusi motorosokon, hogy partramenet kell kifizetni a dolláros viteldíjat, és visszafelé ingyen hozzák az utasokat.

A kimotorozók egy vámpalota elhagyott útvesztőjén át jutnak a városba; ott chypre-illat helyett az utcán sülő birka faggyúszaga, dús ciprusfák helyett por, piszok, sivárság s mindekelőtt zsvaj, tarkaság, járdát nem tisztelő autók forgataga fogadja őket, árusok kiáltoznak utánuk görögül, törökül, angolul, a Levante keverék nyelvén, amelyben a Földközi-tenger minden nyelvéből akad néhány szó; és Levante szellemében, hangos, olykor heveskedő alkudozásokkal, sok kiabálással, élénk arcjátékkal, nagy gesztusokkal, hiszen errefelé a kéz éppen úgy hozzátartozik a gondolatközléshez, mint a szó. Üzlet, üzlet hátán szorong, és mindegy, hogy török cigarettát, kézműves apró faragásokat vagy frigidaire-t árusítanak-e a boltban, az alkukint, a bolt előtt, az utcán, a forgatagban, tolongásban, az ajtó és a mindig közel eső kávéház apró csészékben méz-édesre szűrt kávéja között folyik, csak néhány köztéren és a vasrácsok mögé zárt templomok körül csendesedik a lendület, de mert görög-keleti nagyszombatra esett első látogatásom, ami ott már a többi közhivatallal együtt még a postát is egész nap zárva tartó, teljes munkaszünettel járó ünnep, a templomok szüntelen harangzúgással és a falakra függesztett hatalmas hangszórók, végtelen bömbölésével kárpóolták magukat a csendért, melyet, az áhítat és tisztelet vont köréjük. Ezekre a reklám-istentiszteletekre alighanem azért fanyalodtak, mivel az üzletek mind nyitva álltak, a zsvaj semmivel sem volt kisebb aznap Limassolban,

mint visszajövet, a hétköznapi Larnacában, mert nem akarták elszalasztani az alkalmat, hogy az egyidejűleg odaérkezett három nagy hajó népének kínálhatnak és esetleg eladhatnak mindent, amit leleményességük és a szabadkikötő lehetőségei oda összehordtak. Maguknak kevés a termékük, a kézműiparos is kevés lehet, mert a ciprusi emléktárgyak Athénban, a rézműves díszáru Törökországban, az olajfa faragványok, műanyag tárgyak Izraelben készültek, a szőttek Egyiptomból hozták, a kézimunkák Rodoszról jutottak el ide, és a gyári áru nagyobbára angol. Ezer méter magasságig húzódnak fel a szőlők a hegyoldalakon, de az egykor oly híres ciprusi borok már karcosak, s az errefelé mindörökké nyugtalan tenger felől fújó szél a kipusztított erdők kopár vidékét is csak porral lepi, szegényesíti; fosztogatja a szigetet, belepí termőföldjeit, elhordja partjait. oda tereli az életet a bazár zsvívására és a nappal nyitva álló éjjeli mulatók köré.

Igen, ahogyan a boltok árusai hangos kínálgatással ajánlgatják árujukat, a modern piktúrára emlékeztető, nagy festékfoltokból összerakott, egytől egyig szőkített, ellenőrizhetetlen korú nők is hangos szólógatással csábítják a bizonytalanágukról felismerhető, tétován keringő idegeneket a lépten-nyomon fellelhető mulatók felé. Rajtuk a tábla: egész nap üzemben. A tábla a mulatók ajtaján lóg, de a fél világ szennyéből, emigrációjából összeverődött nőkre is érvényes. Mert a Levante, a Közel-Kelet a mélypont a régebbi és későbbi emigrációk inségéből és tehetetlenségéből örök ittasságba, kábítószerekhez, fertőzésekhez menekülő női és férfi söpredék zsúfolt megállóhelyei során, de még itt is vannak fokokozatok, amelyek legmélyén a nappal is nyitva álló mulatóhelyek vannak, ahol a nap közben állomásozó hajók személyzete és kíváncsiskodó utasközönsége duhajkodással és dollárral vezet le a hosszú utakon felhalmozódott erőket, itt már szépnek sem kell lenni, mert minden a gyors lerészegülésen múlik, s akkor már ugyanis csak a festékcsomók színeit látják, a maguk kábulatát érzik, és a nyíló ajtók mögül fényes nappal, vadul özőnlő délszaki napfényben robban ki zene, duhajkodás, üvegtörés, csörömpölés, kurjongatás, mély férfihahota, féktelen női kacagás és olykor sikoly, amelyről nem tudni, hogy verés vagy rég feledett,

csak — mint valami arcfesték, ezt is — az alkalmilag felmázolt női érzékenység váltotta-e ki.

Néhol a zenés mulatóhely mögött játékbárlang van, hatóságilag engedélyezett, de az áldozatoknak csábítóbb, ha titkon, egyenként fülükbe súgják, hogy elvezetik a rulett-asztalhoz, kártyacsatákhoz, chemin-koporsóhoz; az ilyen áldozat azután, mikor kifosztották, nem mer lármát csapni, nem mer a hatóságokhoz fordulni, mert saját bűne tudatában következményektől fél; és a hajószemélyzet tudja, hogy ott bent csalnak, és heteken át egész rendszert dolgoz ki, hogy viszonzza a csalást, túljárjon a csalók eszén, úgyhogy végül mindenki csal, és így az erők eléggé egyenlőek. Nyerni azért még senki sem tudott, és nagyon elégedettek, ha ép bőrrel menekülnek ki a délutáni órákban. A legtöbbször nem sikerül, az egy szál egyenruhán kívül semmi sem marad rajta, mert közvetlenül a játékasztalok közelében a mulatóhely albérlője áll, kereskedő, aki mindent potom pénzért megvásárol, amit a veszto játékos odadob, hogy pénzt szerezzen, folytathassa a játékot és visszanyerje, amit elvesztett. Ez persze sosem történik meg, dacára a nőktől kikölcsonzótt szerencse-hajszálaknak, székcsereknék, elmormolt kabalisztikus varázsigéknek és egyéb kártya-babonás segélyeszközöknek. A felhajtók a selyembe vetkőzött festéktubusokhoz tartozó férfiak, többnyire emigráns tiszték különféle hadseregekből, akik kimenekültek belga szénbányákból, észak-afrikai vasművekből, a legnehezebb testi munkából, amire már az egész világon csak a más munkához nem jutó menekült-seregek vállalkoznak, és újból kimosakodva, feleségüket, szeretőjüket bocsátják áruba, többnyire már olyan elnyűtt korszakukban, amikor csak ezeken a levante-i végeken akad vevő, de itt aztán majdnem mindig mind a ketőtőlükre, a nőre és a férfira is. Ittasságukban, örök részegségükben, kábító-szer-hajszájukban mindig reménykednek, hogy egyszer sikerül valakinek a zsebéből kihúzniok egy vasos pénztárcát, vagy más, számukra egyedül elképzelhető módon sikerül pénzt szerezniök, és akkor hazamennek, lesz, ahogy lesz, haza. De soha senki még nem jutott haza ezekből a hátsó szobákból, amelyekben az esti órákban kikötő és éjjel továbbsikló hajók személyzete folytatja azt, amit a nappali hajókról jöttek abba-hajtok. Mikor alszanak?

Soha, a kokain tartja őket ébren, lopott néhány óras alvások között, míg végleg össze nem roppannak, s akkor jön a kórház, förtelmes ingyenosztály, szenny, továbbfertőzés, s onnan a temető, mert nem érdemes leromlottan meggyógyulni, állás többé nincs, munka nem akadáhat ilyen roncsoknak, hiszen a világ emigrációja még egyre ontja az újabb és újabb szállítmányokat, a mulatótulajdonosok frissek között válogathatnak, és nem érzélgősek, az eldobott rongyokat nem szedik fel többé.

Ugyan mit látott meg mindebből a spanyol zarándokok, a santa, béna, hajlott derekú vénasszonyok serege, hatalmas keresztrel a nyakukban és zarándokjelvényvel a bal mellükön, egy karcsú püspökkel, izmos, hatalmas szerzetes pappal az élükön, köztük mindössze két fiatal lánnyal és az idegenvezetővel, aki a zarándoklást vámhatárokon és devizakorlátozásokon keresztül vezette; ugyan találkozott-e ez a fél hajót megtöltő, hazafelé tartó sereg a bárók, mulatók spanyol nőivel, mert ilyenek is vannak, felfogták-e, mialatt kiránduláson jártak a sziget belsejében, az iszlám csodatevő helyein vagy a görög mitológia nyomában, hogy kik azok a készséges alázattal spanyolul vezető férfiak, akikben felágaskodot a rég feledett vallási alázat, és most melléjük szegődtek, vezekelni vagy önmagukat árnítani, ami egyre megy...?! Nem, nem tudnak semmiről, a püspök, aki nem turista osztályon utazik, fáradtan vonul vissza első osztályú kabinjába, a szerzetes folytatja végtelen vitáját a hajón utazó, bő- és szapora beszédű, pocakos olasz rabbi-val, a vénasszonyok cicomázkodnak, a délutáni hangversenyre készülődnek, és a két fiatal lány sietve lekasztja nyakából a megkülönböztető keresztet, leszedi a zarándokjelvényt, amelyet csak az elkísért mamák vagy nagynénik kedvéért vállalt, és amelynek kedvéért nem hajlandó lemondani sem a zarándokút, a hosszú, szép utazás apró, játszi, lehetőleg veszélytelen kalandjairól, sem a hajószalon vacsora utáni vidám táncáról.

Este hat óra felé a hajókürt bűgása sürgeti a késlekedőket, bár a későn kezdett kirakodás még nem fejeződött be, a nappali-éjjeli mulatókból visszazállózó mámoros, kabult népség visszaváltozik udvarias hajószemélyzetté, rajokban jönnek a motorcsónakok mindenfélét kínáló árusokkal,

a visszatérőkkel és az új utasokkal, a fedélközi utasokkal, akiket már csak indulás előtt vesznek fel, amikor tudják, hogy hol, mennyi hely lesz Athénig a folyosókon, ahova majd a hűvös éjszakai szelek, erős hullámverés elől behúzódnak ezek a legszegényebb vagy legtakarékosabb utasok, akik még a turistajegyet, a hálóhelyet és ellátást sem fizetik meg. Bizonytalankodva, az utazás első izalmával helyezkednek el a padokon, a raktártetőkön, első vagy hátsó fedélzeten, fénylő fekete szemű fiatal ciprusi nők, apró termetű, nyugtalan tekintetű, fekete szemű és hajú ciprusi férfiak s testes, a kötelező keleti elhízástól terebélyes mamák, akik, szemükről látszik, alig lehetnek harmincnégy-öt évesnél idősebbek, hiszen tizenöt-tizenhat éves korukban mentek férjhez, és lányok, akit kísérnek, ugyanebben a korban van, de megviseltek, elnyúttak, a kövérsegtől feszülő arcból pirossága már egyáltalán nem fiatalos, sőt olykor szinte hervadt, s tekintetük is csupa aggodalom, mert sok a csinos hajótsiszt a hajón, rengeteg veszedelem leselkedik a lányukra, pedig a világon a legeslegfontosabb, hogy a lány érintetlen maradjon, mert ha ekörül valami baj történik, soha senki Ciprus szigetén feleségül nem veszi, és ha egy lány nem mehet férjhez, akkor minek a világon. Ciprusiaktól nem is féltik a lányokat, azok ismerik a kérlelhetetlen törvényt, udvarlásuk csak pajtáskodás, és különben is többségben nők, s valamennyien tele vannak aggodalommal, gondnal, tervezéssel, hogy mire mennek majd ott, Görögországban, a nagyvilágban, hiszen azért mennek el a szigetről, mert nincs élet, megélhetés, a fél évezredes török uralom alatt a dús erdőségek kipusztultak, a termőföldek sivataggá változtak, öntöző rendszer sincs, a két párhuzamos heglánc között húzódo termékeny területen, végig az egész szigeten, olyan szegényes a földművelés, hogy hajónk, amelyen utazunk, a szomszédos Izraelből fél hajóra való tojást hozott, mert még az sincs; ipar nincs, és a kereskedelemhez már nem akad több helyiség, minden pince, földszinti lyuk és padlás tele van boltokkal.

Lassanként mindannyian elhelyezkednek és megnyugodnak, és amint hajónk méltóságosan beleúszik az alkonyégbé, és a megszerpítő távolságba került partokon kigyúlnak a fények, halk búcsúszóként ének bűg fel, alig hallha-

tóan, de egyre erősödve, mert a végteleen, alig tagolt dallamokat ahány legyen, ahány leány, ahány mama, mind dalolja... valahonnan egy harmonika kezd sípolni, s váltogatja a dallamokat... a gyorsabbnál egy lány hirtelen kézen ragadja barátinjét, az állványok közötti szűk középre dobbannak, gyorsabbnál gyorsabb, vadabbnál vadabb táncot lejtnek, a legények dobognak körülöttük, a körülülők énekelik a szilaj dalt, alig felismerhető rokonát a kezdeti sirató éneknek, a leggyakoribb görög dalnak. A spanyol zarándokok, botra támaszkodó, egymásba csimpaszkodó öregasszonyok, az izmos szerzetes, az útvezető és a két fiatal spanyol lány, egy ideig nézik, és a lilaoes püspök is fent áll az első osztály hídján kedvtelve bámulól tekintettel, amelyet egyáltalán nem fordít el, amikor a ciprusi rövid szoknyák nagyobbat lendülnek, és bizony még hiányos alsó öltözködésről is árulkodnak, ha nagyon heves a forgás. A fürgeteges tánc láttán a spanyol útvezető is előhossa harmonikáját (az ördög tudja, minek hozta magával ennyi vénasszony közé, amikor a két fiatal nélküle, útvezetés nélkül is megtalálta a táncalkalmat, szórakozást), bele-belesípol a másik harmonika játékába, és mikor a líhegő ciprusiak egy pillanatra megállnak, s számunkra ismerősebb dallam, spanyol táncdal csendül fel, a két lány középre áll, s előbb valami eszeveszett dobbantó, forgó táncot rop, azután pihentetőnek egy andalgót lejt, s még kavargóbb iramban fejezi be. Európai ruha van rajtuk, divatosan szűk szoknyával, kénytelenek jóval térd fölé felhúzni, hogy ne akadályozza őket; a szerzetes tágra nyílt szemmel, mohón bámulja, mást sem lát a lányokból, csak ezt a térden felüli lábészletet, a püspök szeme is majd leesik a földszintre, de mert látja, hogy a zarándok sereg öreg asszonyai féltéken fel-felpislognak, mit szól az elvetemültséghez, méltóságteljesen elvonul az erkélyről, mint aki némán áldását adja a fiatalok szórakozására, és közben látszik az arcán, szörnyen bánja, hogy nem maradhat itt, legalább nézhesse, ha már maga nem duhajkodhat.

A ciprusiak nem hagyják magukat, most már négy pár ugrik középre, szénfekete hajuk lobog, szénfekete szemük villog, régen divatjamúlt európai öltözékük lebeg, leng, úszik a lányok körül, csurom víz az ing a legényeken, s táncuk egészen különleges: keleti és népi. A lányok különválnak, lassú, ke-

leties, kígyózó testmozgással, szinte csak izmaik mozgásával követik a zene gyors ütemét, minden izmuk, idegük táncol, még szemük is részt vesz benne, ahogyan figyelik az őket gyors, erősen aprózott lépésekkel körülölgő leányeket. Viharos tapsot vált ki a megejtő, Kelet egész szerelmi varázsától átítatott kép; szerelem és játék, vágy és tartózkodás, ígéret és szízi báj, ígéret és megtagadás, kedveskedés és a másik oldalon férfias határozottság van benne, bűvös és elbűvölő játék, szinte egész pantomim.

De a két spanyol lány sem adja fel a versenyt. Mert most már verseny, összetalálkozott a Földközi-tenger két vége, mind a kettőben megmaradtak arab eredetű díszítő tánclemek, déli szilajság, gyorsan égő tűz, csak a spanyol lányok szeme világosabb, mint a ciprusiaké, vagy talán a neonfényben látszik így, amikor vadul villan, hogy az ősi tangó nagy, mély lépteit, hajladozását figyelje, a táncnak igazi ízét, hangulatát megadja, vagy az ezt követő torreador-táncnál a fejetés mozdulatait villanóan, játékosan kövesse s olyan magasra lobbánós lángokat gyújtson, hogy attól még a hajótorony is megszedül.

Már régen elmúlt a vacsoraidő, de a türelmetlen, sürgető személyzetre senki sem hallgat, a máskor alig várt vacsoracsengő szavát senki sem hallja, inkább mindenfelől idetódulnak az utasok, a személyzet, a fehér sapkás szakács és a kukták, az estélyi ruhás, szmoking kabátos első osztályú utasok, az erkélyen és az árbocon kapaszkodnak az emberek, méghozzá erősen, mert a Földközi-tengeren járunk, és errefelé a hajó is vadul táncol. A táncverseny egyre tart, a nagy tónak, hol a nyugati, hol a keleti végéről hozott táncok örvénylenek, vagy andalognak, dobbannak vagy siklanak, érzéken felkavarnak vagy kedveskedően elábrándoztatnak, hol az egyik, hol a másik harmonika szól, hol megfeledeknek mindenről és együtt topognak, dobognak, tapsolnak. S így eldöntetlen marad a verseny, nincs, aki bíráljon, méricskéljen...

A vacsora aznap minden kapitányi közbelépés ellenére kárbaveszett a nagy olasz hajón, mert éjfél felé járt, mire elhallgattak a harmonikák, és vége szakadt a hirtelen-bálnak. Lihegték, kipirultak, fáradtak voltak, alig támolyogtak már, de villogtak a szemek, a Dél minden igazi tüze, szilajsága, heve

égett bennük még akkor is, amikor a ciprusiak és spanyolok, dűltan, zilálta, elrendetlenedett ruhával széjjelszóródtak. A ciprusiak elvackoltak fedélzeten, folyosókon, turista szalokban, a spanyolok szétszóródtak kabinjaik felé.

De a szemekből még mindig nem hunyt ki a bűvös csillogás, pedig már csak a hajó táncolt, egyedül...

GRADUS AD PARNASSUM

Nem tudtam, hogy a kosárlabda rúgó sport, csak most jöttem rá, amióta a rohanó vonatban az összetolt üléseken éjszakára elfeszkelődtünk, és velem szemben a hosszú lábú, nyugtalan álmú belgrádi kosárlabdázó lány alszik ülésemre nyújtott lábbal. Hatan fekszünk a félhomályos fülkében, és ez a lány álmában újra kosarakat dob, rendszerint lábbal az oldalamba. Szagatott hát az álmom, nemcsak a körülöttem alvó, külföldi körútról hazafelé tartó kosarazók miatt, hanem amint egyre távolodunk Athéntől és végigfutunk a görög hegyek és völgyek, földek és folyók között, a vasútállomások tábláin ókori történelmi nevek és mitológiai fogalmak bukkannak fel, hogy álomba szóttan mind több isten nehezdjék a mellemre, éjszakámra.

Búcsúzkodom... Nem hiszem, hogy valaha még erre jövök, sok minden van még a világon, amit látni szeretnék, és fogy az időm, hiszen nem tudhatom, hogy a moirák — akiket a latinok párkáknak neveztek — mit szántak még nekem, meddig fon Klotho, milyen folytatását juttatja sorsomnak Lacheszisz, és mikor vágja el a fonalat a hajthatatlan Atroposz, akinek nevét persze a prospektusokból keresgélem össze, mert nagyon régen volt az, hogy görögptőlős családtagjaim mellett mitológiát tanultam, és mikor erre az útra indultam, neki kellett feküdnöm, hogy felidézsem istenek és történelmek antik világát... És most búcsúzkodom az istenektől. Haifában kezdtem, Carmel hegyére mentem fel utolsó este, miután az előző napon már délután jártam ott Eliás próféta barlangjában, és nem tudtam, melyiket nézzem meg, mert három van, egy görögkeleti, egy katolikus és egy zsidó, és mind a három igazi, hiteles, bebizonyíthatóan Eliás barlangja volt, amiből az derül ki, hogy lakáshalmozó lehetett. Este azonban

eltűntek a kétélyek, lent csillogott a város ezernyi fénye s a tenger a ráte-rülő holdesztben. Mögöttem ott vol-tak a babilóniai és asszír istenek, mö-göttem voltak a Mózes- és Krisztus-le-gendák, a Szent Föld, Názáreth, Gene-záreth tava, alattam a perzsa templom színrany kupolával, az arab városrész különös minaretjével, s körülöttem a hegy, amelyről a karmeliták szerint a hegyi beszéd elhangzott: „... boldogok a lelki szegények, a szelídek, akik sír-nak, akik éheznek és szomjaznak az igaz-ságot, az irgalmasak, a tiszta szívűek, a békességesek, akik üdözést szenved-nek az Igazságért...” Boldogok? Me-lyik boldogság az övék? A pillanat örö-me, vagy az álmok testetöltése? Ne csinálja magadnak faragott képet... — hangzott a tilalom, és mégis kőbe vés-ték, épületekbe szőkentették, üveg-csodákba fújták művész lelküket, és csak ez, csak ez maradt meg az évez-redekből, a többi mind, mind nyomta-lanul eltűnt, akár világhódító hadvezér, akár földet túró paraszt volt. Pedig neki épült, neki szépült, érte tettek cso-dát, az emberét, hogy a természetnek minél több titkát fejtsse meg, és mégis mindig előbb rombol, mielőtt építene; így épített vallást, városokat és vilá-gokat, és kénytelen új és újabb világo-kat így építeni.

Onnan, a Carmel hegyéről, a tűnő és újra támadó világ kilátójáról búcsúz-tam Baáltól, az aranyborjútól, a csoda-tételek legendáitól, a vértől, a földtől, amely körül és miatt annyi vér hullt. Azután az athéni napok után, vonat-indulás előtt, utolsó drahmáimmal fel-mentem az Akropoliszra, a Parthenon oszlopai és szobrai között bolyongtam búcsúzóul az alkonyatban... S ez ne-kem egyben az istenek alkonya volt, nem a bős germán, nyargaló, vad had-isteneké, hanem egy föld alól kiásott világ isteneié, mert az évezredek éle-teiből — íme — csak az új élet marad meg, ami azon túl van, ami isteni, azt az ember művészelke teremtette, gon-dolatokban, faragott kőcsodákban, da-losok dalaiban él, és úgy öröklődik hogy dacol a romboló kedvvel, a min-den percben meghaló álmokkal; és ezek az istenek ezerszer meghalhatnak, min-dig újra feltámadnak a művészcsodák-ban. És mialatt az éjszakába rohanó vonatból, a teljes sötétségbe merült tá-jaktól, a legendáktól és istenek lába nyomától búcsúzkodtam, bolygó-bo-lyongó lélekkel úgy éreztem, hogy az ember így szülte az istent, félelemből és roppant nagy álmokból, rettegésből

és nagyotakarásból, bánatból és költé-szetből, riadtságból és merészségből, fel, fel, útban a Parnasszosz felé, fokról fokra, fel a csúcscsigáig...

Es megyek, messze futok az istenek-től, az évezredektől, hogy ne gyötörje-nek tovább a kétségekkel, amelyek köz-tük, mellettük még súlyosabbak, és álomba bújok előlük, míg a kosárlab-dás lány újból oldalba nem rúg; fel-riadok, érzem, hogy a vonat áll. Kint-ről állomástábla mered felém: Thive... Théba... Felülök, állni nem lehet az összetolt párnák között, szemem az éj-szakába meregetem... Voltam király Beóciában — villan agyamba a régi fe-leedett mondat, amelyről nem tudom, egy tragédiából vagy egy múlt század-beli francia operettből ragadt-e fülem-ben. Théba Beócia fővárosa volt, pár-toskodó, hol Athénnel, állni nem lehet, hol macedóniai Fülöppel, hol Nagy Sándorral szövetező, sok bajt keverő országocska, tűnő emlék, csak régi ne-ve fogalom, több nem maradt meg be-lőle. Csak még valami... innen kanya-rodik az út Delfi és Parnasszosz fe-lé... Már robogunk tovább, közelebb oda, arrafelé, ahol romvárosok, Orcho-menosz és Cheronia fekszenek a hegy-lábnál, amelyeken át egykor Delfibe jártak Püthia sziklafalához, ahol Apol-lón megölte Püthot, a sárkányt, s temp-lomot építtetett, ünnepeket rendezett magának a barlang felett, amelyből kengőz száll fel, és révületbe hozta a jósló papnőt, aki már akkor tudta, is-merte a jövőt, az elkövetkező korokat és azt is, hogy ki juthat fel az ott tor-nyosuló Parnasszosz csúcsára... két és fél ezer méter magasba, és annál is sokkal magasabba, az egész világ fö-lé...

Vonatunk elfut mellette, a késő éj-ben már felkel a hold, lustán, álmosan, s ráragyog a csúcsra... Mind ide vágy-tak, akik az isteneket teremtették, költők, dalosok, gondolkodók, szobrá-szok... mind ide vágytak, mert ami ide látszik, az már a Parnasszosz... az élet csúcsa...

Szívembe mar. Lent vergődöm a mély-ségben, mert ma már tudom, hiszen minden percben összeomlik egy álom, tudom, hogy erőimből nem felt arra, hogy fekapaszkodjam, lent vergődöm a mélységben, mert Delfi mellett a Feb-riádokról engem is letaszítottak az is-tentagadókkal, és hiába akartam fel-kapaszkodni lépcsőfokokra — ő hazug gradus ad Parnassum! —, lehanyagot-tam a kaptatón. Csak így, messziről, sejtelmes holdfényben, erőtlen vergő-

désem maró könnyein keresztül láthatom a csúcst, amelyen istenek, múzsák csodák ültek, csak így, elfutó vonatból... Milyen magas, milyen elérhetetlen magas a csúcs! Ma már az álmom sem tud odáig felérni, s a vonatkerék talán már halk takarodót zakatol fülembe. Dolgom végezetlen, önmagammal meghasonlottan meredek a Parnassoszra... az elfordult múzsák felé...

A vonat pedig továbbragad, rohan, visz, egyre messzebb. Kegyetlen vonat. Nem visz fel a Parnassoszra; oda nem lehet jegyet váltani, első- vagy másod-

osztályt. S hiába bámulom elbűvölten, míg be nem futunk egy alagútba. A vonat, az élet, a szárnyzegettség egyre messzebb ragad onnan...

Elfészkelődöm ülésemen, lehunyom szemem, hogy ne lássam többé a tájat, az isteneket, a múzsákat, az álmok csődjét. Megkísérlem, hogy álomba sirjam magam, ha nem rúg éberre a kosarazó lány, s álmomban előrefussak, haza. Holnap otthon leszek, az ötödik emeleten.

Az én Parnassoszomat ilyen alacsonyra építették.

Jelek

Dési Abel

*Felbukkan
egy arc az időből*

*egy távlat
az álmokba merül*

*elindul
egy gondolat lépte*

*csak szavak
maradnak utánad*

Félelem és magány

Dési Abel

*Az ujjak élete
a szemek tájai
a homlok közönye
a tudat pincéje*

*csak egyetlen kérdés
és mennyi hallgatás*

*kopognak a szavak
az évek hullanak
szanaszét hevernek
az álmok csontjai*

*a hallgatás kútja
éjszakát terem.*

Tanyai távlatok

Burány Nándor

Egy agronómus mesélte, hogy diplomavizsgálata után az ösztöndíjazó birtok ki akarta helyezni az egyik igazgatóságra, de ő bizony nem megy abba a dzsungelbe! Így mondta: a dzsungelbe!

Bogaras tanyacsoport, a Zenta-Subotica-i vonalon vasúti megállója van. A megállótól mintegy négy kilométerre azonban új település épült a háború után. Ez tizenhét kilométernyi távolságra van Zentától, közvetlenül a Zenta-Topolya köves út mellett.

A telep lakói a zentai mezőgazdasági kombinát III. igazgatóságának dolgozói. Mintegy 900 hektár földje van az igazgatóságnak, és marhaállománya is 900 körül mozog.

Most 79 házban laknak a telepen, a mögöttünk maradt évtizedben azonban messzebbre nyúltak a házsorok. Eredetileg ugyanis az volt az elgondolás, hogy ide telepítik a környező tanyák lakóit, azért száznál is több ház építését kezdték meg, sokat azonban nem fejeztek be, és később lebontották őket, ugyanis változtak az elgondolások.

Így ez a falu is egy félbemaradt elgondolás képét mutatja. Főleg nincstelen parasztok, néhai béresek költöztek be az új lakásokba, hogy munkájukkal a birtokon keressék meg a kenyeret.

Mégsem tanya ez már, hanem falucska a tanyavilágban: villanyáram van, bolt, hentesüzlet, péküzlet, nagy kultúrotthon, ahol esténként televízió műsort lehet nézni, hetenként egyszer pedig filmet is vetítenek majd, hetenként kétszer kijár az orvos is (ha küldenek autót érte), az ápolónő pedig naponta jár ki az autóbuszon.

Azért persze nem álom és nem is Velenje ez a kis telep.

A köves úti autóbuzsmegállótól a téglázott gyalogút és a köves út is alig vezet túl az igazgatóság épületén, tovább már nem jutott, így állnak

majdnem a szobák padlózásával, a távolabbra eső lakásokban már nem futotta deszkából vagy pénzből.

Ivóvízzel is nagyon rosszul állnak. Egyetlen ártézi kút sincs a telepen, mindenki a maga kútjából iszik, az ápolónő nemrég vizet küldött a kutakból Suboticára, elemzésre, a válasz lesújtó: egy sem egészséges. Más módon azonban nem ihatnak. Különösen szárazság idején okoz nagy gondot a vízhiány, nem egy udvarban kiszáradt a kút. Megpróbálkoztak már ártézi kút fúrásával, de a vidék fekvése olyan magas, hogy bármilyen mélyre fúrtak is, nem tört fel a víz.

Az egészségügyi munkások nem kisebb gonddal emlegetik a WC-k hiányát. A falu utolsó házaiban nem készítettek WC-ket sem. Ezért azonban állítólag maguk a lakosok is felelősek, mert anyag van a birtokon, csak a munka és szorgalom hiányzik.

A falu utolsó házainak kerítés sem jutott, az utóbbi években azonban erre is adott anyagot a birtok, és a szorgalmasabbak be is kerítették az udvart.

Borbély nincs a telepen, de ennek mintha jó oldala is volna. Az emberek nyiratkozni, az asszonyok, lányok meg frizurát készíttetni bejárnak a városba. A gyümölcsöt is Zentán vásárolják, az összetöttetés jó, rendszerint autóbusszon utaznak Zentára, de sokan kerékpáron.

Van itt még étkezde, iskola és labdarúgópálya is.

Röviden és vázlatosan ennyit a telepről, éppen csak azért, hogy keretül szolgáljon a következőkhöz.

Minket valójában nem a birtok érdekelt, mikor kilátogattunk, elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy nevelődik, milyen körülmények között végzi iskoláit a telepi gyermek, milyen távlatok nyílnak meg előtte, látja-e már ezeket a távlatokat, él-e a lehetőségekkel.

EMBEREK ÉS VISZONYOK

Előbb még mondanék valamit a telep lakóiról, a lakosság összetételéről.

Összesen négyszázhuszan élnek itt: traktoristák, sofőrök, kocsisok, kovácsok, lakatosok, tehenészek, bognárok, kapások és más szakmabeliek. Becséről, Péterrévéről, Csúrogról, Apatinból, Srbobranból, Csantavérről, Kanizsáról, Tornyosról, Trešnjevacról és még ki tudja, honnan nem jöttek, most pedig itt alkotnak egy közösséget.

Nagy részük elemi iskolát végzett, de sokan csak egy-két osztályt fejeztek be, és van két írástudatlan is. Legtöbb családban csak a férfi dolgozik, idénymunka idején azonban, mikor kell a munkás és jól fizet a birtok, gyakran kapát fognak az asszonyok is.

Keresetükkel nem dicsekednek, néha panaszkodnak, hogy a kevésnek is csak a 80 százalékát kapják meg. A különbséget majd az év végi elszámolás után. Ott voltam éppen fizetésosztáskor. Szó nélkül írták alá a jegyzéket és tették zsebre a pénzt. Egy harminc év körüli munkás tizenegyzret kapott, egy idősebb kilencezret keresett, ebből lement 2000 kölcsönre, majdnem annyi a húsz százalékra és alig kapott hatezret.

Egy este 6—7 munkással beszélgettem a fizetésekről, életkörülményekről, lehetőségekről. A fiatalabbak között volt egy-kettő, aki nem nagyon lát különbséget a mai és a háború előtti viszonyok között. Az öregebbek nem engedik el szó nélkül az ilyen kijelentéseket, ők mindjárt összehasonlítják az ő fiatalságukat a maiakéval.

— Ma itt mindenki házban lakik, szoba- meg konyhabútora van, én meg bizony itt istállóban háltam — meséli egy ős bácsi —, és nem felejttem el, hogy egy reggel, mikor betegeskedtem és nem keltem fel, hát a gazda egy villa tehéntrágyát dobott az arcomba. De hát a fiatalok ilyenmire már nem emlékeznek, türelmetlenebbek az igényeikkel. Ez, azt hiszem, jó is.

Egyébként: két lakásban van televízió, majdnem minden családban rádió és kerékpár, nem ritka a motorkerékpár sem. Mikor végigsétáltam a soron, meglepett, hogy milyen kevés a kertekben a gyümölcsfa, pedig a környéken nincs nagyobb gyümölcsös, a telepen meg sok a gyerek, nekik kellene a friss gyümölcs. Egy kilenc gyerekes család van.

A munkásegyletemek a városokban igen sokat foglalkoznak a munkások továbbképzésével. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen forradalmi változások történnék a mezőgazdaságban és ezzel szemben milyen alacsony a munkások szakmai képzettségének színvonala, akkor látjuk csak, hogy milyen nagy szükség lenne itt a továbbképző tanfolyamokra, a munkásegyletemek fokozottabb tevékenységére.

Ezen a téren azonban eddig nem sokkal dicsekedhetnek. Elsősorban anyagi okai vannak ennek, nincs közlekedési eszköz, és a szakemberek meg előadók sem járnak ki szívesen a tanyavilágba.

JUBILÁL AZ ISKOLA

A telepen most 95-100 tanköteles gyermek van. Az alsósok a telepen működő iskolába járnak, egy tanító házaspár vezeti őket, a felsősök iskolába járása igen sok nehézségbe ütközik. Járhatnak a 6 kilométerre fekvő Felsőhegyre, vagy az ellenkező irányban fekvő Tornyosra, sőt a szomszédos kanizsai kommuna területén lévő oromi iskolába is.

A gyermekeket azonban sehol sem fogadják szívesen, mindenütt sok a diák, és az utazási lehetőségekkel is baj van.

Külön gondot okoz a tanítóknak, hogy korosztályonként is nagy különbségek vannak a gyermekek számában.

Íme csak néhány példa:

Az 1954-55-ös iskolai évben a második osztályban 9 tanuló volt, az ötödikben viszont húsz. Az 1956-57-es iskolai évben a kilenc második mellett 25 ötödikes látogatta az iskolát.

Érdekes a fiúk és lányok közti arány, illetve aránytalanság is. Ki tudná megmagyarázni, miért volt az 1956-57-es iskolai évben a 15 harmadikos között 13 lány. És miért van ugyanabban a tanévben a 25 ötödikes között csak 11 lány? A tanító meséli, hogy különösen, mikor idekerült, olyan kevés volt az iskolában a fiú, hogy gondot okozott neki a futball-capat összeállítása.

Néhány évvel ezelőtt még nagy harcot kellett vívni azért, hogy minden szülő elküldje gyermekét az iskolába, ma azonban ez már nem jelent különösebb problémát. De egy-két évvel ezelőtt a környékbeli tanyák gazdagabbak parasztjai még kereken kijelentették: tanító úr, az én fiamnak (vagy lányomnak) nem kell iskolába járnia, anélkül is lesz miből élnie. Még az iskolatanács-tagok között is volt egy, aki büntetés árán is, de otthon akarta tartani a lányát.

Egyedül a tanító házaspár lakik itt kinn az értelmiségiek közül. Ők vannak a legközvetlenebb kapcsolatban a telepiekkel, és a kapcsolat néha valóban együttműködés, néha meg összeütközés. Mert sokfélék a szülők:

vannak, akik bizalommal fordulnak az iskola felé; ha valami rosszat észrevesznek gyermeküknél, tanácsért fordulnak a tanítóhoz, de vannak olyanok is, akik rossz néven veszik, megharagszanak, ha a tanító szól valamiért.

Tíz éve, hogy megnyílt az iskola, indulása után már több tanító megfordult itt. A Matyko-házaspár most ötödik évét tölti a telepen. A tíz év alatt sok minden megváltozott. De sokkal gyorsabban is változhatott volna. Nem én mondom először: a tanyai iskolák, a tanyai gyermekek mostohagyermekek.

A tanító nemcsak az órákon foglalkozik diákjaival. Műhelyt is berendeztek, rakétát is készítettek, és nagy kedvvel tanulták a közlekedési jeleket is. A zentai Népi Technika illetékesei meg is ígérték, hogy majd év végén kijönnek és levizsgáztatják a gyermekeket, a kisdíjak azonban hiába tanultak, szorgoskodtak, a városiak feléjük sem néztek, megfeledeztek ígéretükről.

Szokás, szabály vagy törvény, hogy év elején orvosi vizsgálatra vezetik a diákokat. Nos, a bogarasi gyermekek még nem voltak orvosi vizsgálaton. Sok utánjárás kell ehhez, biztosítani kell egy napot a klinikán, aztán megszervezni a gyermekek szállítását, és akkor a végén... Tavaly ezt mind megszervezték, az orvosi vizsgálat mégis elmaradt, mert egész nap szakadt az eső.

A gyermekek fejlődését, haladását az iskolában megnehezíti az is, hogy szüleik gyakran cserélnek munkahelyet, egyik birtokról a másikra költöznek. Lapozgatom az osztálynaplót, nézegetem az évekkal előbbi bejegyzéseket, az egy lapra bevezetett öt diák közül négyen cseréltek iskolát. Közülük az egyik öt hónap alatt négyszer változtatta iskoláját, hol elment, hol visszajött.

Különösen az előbbi években nagy különbségek voltak az egy osztályba járó gyermekek életkora között. Az 1956-57-es tanévben például az elsőben találunk egy 13 és egy 7 éves lányt, az utóbbi kitűnő, az előbbi gyenge tanuló.

Csernák Gizi, Sőreg Anna, Major Mária, Urbán Ilona — nevek sorakoznak a noteszomban: egyik kitűnő, a másikat nem engedi iskolába az apja, a harmadik csak havonta egyszer jelent meg az előadáson.

Megrázó esetet mesélt a tanító:

Talán 1955 őszén, tanítás kezdete után beállít hozzá egy idősebb aszszony egy nagylánnyal és nagy fiúval. Elmondja, hogy szeretné gyermekeit beíratni az első osztályba, mert nem akarja, hogy írástudatlanok maradjanak, mint a szüleik. Ezek már nagy gyermekek, de ne haragudjon a tanító bácsi, jók lesznek, mert a lelkükre kötötte, hogy szót fogadjanak.

És valóban tanultak is a gyermekek. A nagylány azonban csak három osztályt fejezett be. Ekkor betöltötte már tizenötödik életévét, és levelet írt a tanítónak. Elmondja benne, hogy nagyon sajnálja, hogy nem tanulhat tovább, de ő már nagylány és szégyell ott ülni egy padban a kicsikkel.

ISKOLA UTÁN, A HÁZASSÁGKÖTÉSIG

Az elemi iskolát tehát most már szinte kivétel nélkül elvégzik, noha úgy látszik, hogy még igen sokáig nehezebb helyzetben lesznek, mint a városi diákok. (Vagy nincs már olyan messze az az idő, amikor majd az ő számukra vásárol autóbust a birtok, vagy amikor sima műúton minden gyerek a saját mopedjén roboghat be a városi iskolába?)

De most nagyobb gond, súlyosabb kérdés ez: hova menjenek az elemi után? Mit csinálnak, mit csinálhatnak a férjhezmenésig, nősülésig?

Ezt kérdeztem az emberektől, és ilyen válaszokat kaptam: Hát otthon vannak. Dolgoznak a birtokon. Akinek az apja kapál, annak a fia is azt csinálja, akinek meg orvos az apja, annak...

En némileg másmilyen elképzelésekkel utaztam ki közéjük, és most nem akartam elfogadni az ilyen egyszerű válaszokat. Beszélgettem hát az elemistákkal, a tizennyolc évesekkel, a szülőkkel. Kitűnő diákok nevét írtam ki a régi osztálykönyvekből, hogy aztán megtudjam, befejezték-e az elemi, és utána folytatták-e tovább az iskolát.

Bálint Jenő, Major Mária, Bagi Etelka, Bíró Magdolna, Újházi Ilona, Körmöci Mária, Mácsai András, Bugris Teréz, Újhelyi Irénke — egyikük apja a birtokon dolgozik, a másikuké valamelyik környékbeli tanyán bajlódik hat-hét holdjával. A fiúk és lányok rendszeresen jártak iskolába, jeles vagy kitűnő tanulók voltak, és most egy-két kivétellel folytatják apjuk „mesterségét”.

B. T. esete különösen érdekes. A hatodik osztályban alig jelent meg néhányszor az iskolában. Ez különösen azért látszik meglepőnek, mert egyik nővére tanítónő. A következő évben ismételte a hatodikat, és ekkor már kitűnően végezte az osztályt. Később aztán magánúton Felsőhegyen elvégezte a nyolcadikat is, de hova mehetett, milyen szakmát tanulhatott a telepen?

Munkába állt a boltban, itt fölvezték kisegítőnek, de nemsokára fölmondtak neki, sok volt a munkaerő. És most hova? Vissza a kapanyélhez. Máshova nem vezetne út?

A másik lány szülei beköltöztek Zentára, és ő most a közgazdasági középiskolába jár. Érdekes, hogy ebbe az iskolába jár egy másik telepi lány is, ennek Kovács az apja, az anyja is — azt mondják — rengeteget dolgozik, sok jószággal bajlódik, csak hogy a gyerekek tanulhassanak. Megkérdeztem egy anyát is — ő már tizennégy éve itt él a férjével —, hogy mi szeretne lenni hatodikos fia. Azt mondta, nagyon szeretne a közgazdasági iskolába iratkozni!

Miért választották ezt az iskolát? Most nehezen tudnám megmondani. Annyi bizonyos, hogy ha ezt az iskolát befejezik, könnyen és jól el tudnak helyezkedni. Itt kinn nem sok szakmát ismerhetnek meg. A kirándulások sokat segíthetnek. Az elmúlt években egy-két osztály meg is látogatta már a zentai üzemeket, a noviszádi Pobeda Gépgyárat és még néhány más gyárat.

K. M. a zentai egészségügyi középiskolába szeretett volna iratkozni. Nem lett belőle semmi. Egyesek azt mondják, nem kapott ösztöndíjat, az ápolónő szerint néhányszor volt bent nála, hogy megismerje a munkáját, és aztán meggondolta: nem bírná ő ezt a munkát. Most kinn dolgozik a birtokon, a földeken. Mint a többiek is, kapálás idején a kukoricasorok között hajlongnak, mikor ott jártam, néhány fiatal nadrágos lány a silózógép körül forgolódott villával a kezében.

Megvan az elemi iskolájuk, és itt maradnak mezőgazdasági munkásnak. Ez ellen nem lehet valakinek kifogása. Sőt örülhetünk is, hogy maholnap itt a tanyavilágban is mindenkinek meglesz az elemi iskolája. Nem kell külön hangsúlyoznunk, milyen sokat jelent ez. De hát az elemi iskolánál nem szabadna megállni. Megint a munkásegyetemre gondolunk: háztartási, egészségügyi, gyermekgondozó, kulturális és még sokféle más tanfolyam kellene, de nagyon.

Szerveztek is már évekkal ezelőtt ilyeneket. Mesélik, hogy volt olyan férj, aki nem engedte el az orvos előadásaira feleségét. Most is lehetne tartani, van is érdeklődés a tanfolyam iránt, de hát ehhez is pénz kell,

meg autó, hogy az előadót kiszállítsa. Pénz viszont kevés van. (Pedig a hasznát, amit az emberek az ilyen tanfolyamokkal nyernének, nem lehet pénzjegyekkel lemérni!)

Az igazgatóság irodájában van egy fiatal tisztviselő, aki már itt nőtt fel. A VII. és VIII. osztályt ő is magánúton végezte el, és nyilván vele is a silózógép mellett találkozom, ha két évvel ezelőtt — talán véletlenül — meg nem kérdezi apját a vállalati titkár: lenne-e kedve a lányának az irodába dolgozni. Az irodában, akarva, nem akarva, jobb helyzetbe került, mint a többi telepi lány, és ő ezt igen ügyesen ki is használta: könyvelési tanfolyamra járt be Suboticára.

Három telepi emberről akarok most még írni, ők már itt nőttek fel, szakmájuk van és családjuk, kettő tehenész, egy meg bognár.

Az ő életük, azt hiszem, nagyon tipikus, és valahogy túlmutat egyéni sorsukon.

A fejőistállóban a négy gulyás közül csak neki volt fehér sapkája. Tizenegyen vannak testvérek, és mindannyian valamelyik birtokon keresik meg kenyerüket. Neki most egy kislánya van. Apja mezőgazdasági munkás volt, semmijük sem volt, és ő csak három elemi tudott elvégezni. Traktorista szeretett volna lenni, aztán tehenész-tanfolyamot végzett. Még tavaly is be akart iratkozni a traktorista tanfolyamra, de az igazgató nem engedte, mert van már elég traktorista, pedig mit ártana az, hogy egy tehenész traktort is tud vezetni. Havonta 12-13 000 dinárt keres, néha csak kilencezret. Kerékpárja és rádiója van. Kérdezem, szeretne-e máshol dolgozni. Előbb mintha nem tudna válaszolni, aztán azt mondja:

— Nem. Jó itt, hova mennék?!

A másik fiatal fejőnek hat testvére volt, két elemi végzett, azt mondja, már nagyon fiatalon igen sokat kellett dolgoznia. Megjegyzi: a mai gyerekek már a felét sem dolgozzák annak. Aztán a keresetekről beszélgettünk, a tej után kapják a fizetést. Egy tehén kézzel fejve átlag öt, géppel fejve átlag három liter tejet ad naponta. A többiek is közbeszólnak. Mindenki tudja, hogy ez nagyon kevés, naponta három vagon silótakarmányt fogyasztanak a tehenek, a tej ennek az árából csak keveset fedez. De hát kell a trágya.

A harmadik egy rendkívül rokonszenves fiatal bognár. Félig szakképzett munkás, 1948-ban került ide, akkor tizennégy éves volt, most családja van, igen okosnak, jószándékúnak látszik, mindenről határozott véleménye van, és ezt nem fél kimondani. Miután ide került, előbb kinn dolgozott a földeken, a többiekkel együtt gyorsan elmúlt az idő, jó barátok között észre sem vették, hogy lejárt a munkanap. A katonaság után azonban úgy gondolta, mégis jobb lesz bennmaradni a műhelyben. Most szeretné, ha a télen megint elvégezhetne egy tanfolyamot és megszerezhetné a szakképzett munkás minősítését.

Túláságosan kevés a tapasztalatunk ahhoz, hogy szigorú törvényt állítsunk fel, de mintha valóban törvény körvonalai bontakoznának ki a három nemzedéknek — a bognár és a fejők, a mai nyolcadikosok és: akik most jönnek — ilyen viszonyában. A fejők még két-három elemi végeztek, a mai gyermekek már befejezik az elemi iskolát, és akik néhány év múlva állnak majd pályaválasztás előtt, azok talán már otthon lesznek az egyetemen is.

Legyen ez feltevés, alátámasztására még csak a következőket mondjuk:

A kombinátnak több mint ötven ösztöndíjasa volt, egyesek az egyetem elvégzése után annyira komolytalanul vették kötelességeiket, hogy az illetékesek most elhatározták, ezután csak a birtok munkásainak a gyermekei kaphatnak ösztöndíjat.

(Úgy gondolom, ez nagyon helyénvaló határozat.)

Vigasztaló és biztató, hogy mégis nagyokat álmodnak már ezek a tanyai emberek. Egy gyerek sincs ma, aki megállna a második emelinenél. Mások a lehetőségek. És ha az akarások gyakran megtörnek még, nem is tudom, hogy vigasztaló, vagy éppen elszomorító, hogy ez nem mindig az ő hibájukból történik.

A birtok bejáratánál, bal kéz felől van a gépállomás. Nem is olyan régen nagy kedvvel vásárolták össze a legkülönbélebb mezőgazdasági gépeket. Ezt alig kifogásolhatta valaki, hiszen a nagyobb termelékenység érdekében és nagyobb keresetek reményében tették. Szép volt, haladó az elgondolás; de mi lett a vége?

A gépek ma is ott állnak, rozsdásodnak az udvaron, fizetik értük a milliókat, és nagy részüket soha, de sohasem használták. Az emberek ott járnak el mellettük, és napról napra kérdezik egymástól: kellett ez nekünk? Ezért dolgozzunk nagy kedvvel, hogy ezekre a rozsdás vasakra menjen a keresetünk? (A gyönyörű patika tisztaságú fejőberendezések sorsáról pedig ne is beszéljünk.)

Szép nyárfasor szegélyezi az utat, a kultúrotthon, az étterem és az igazgatósági épület előtt tavasszal virágágyásokat is készítettek. A gaztól ma csak körvonalaik látszanak. Pedig igazán nem kerülne pénzbe rendbentartásuk. Ha az iskolásgyermek gondozná, akkor talán jobban meg is becsülnék.

A tanítót szeretik a gyermekek és a szülők is. A gyermekek azt mondják, az előbbi tanító bácsi mindig csak feladott sok-sok leckét, és aztán csinálni kellett, ez a mostani viszont ehelyett mindent nagyon alaposan megmagyaráz.

Egy panasz mégis van rá: nem szeret színdarabot rendezni. Ő ezt nem is tagadja, de íme, mit mond: egy színdarab megrendezésekor itt kötélidegek kellene. Mert kiosztod a szerepeket, megkezdődnek a próbák, közeledik a bemutató előadás ideje, és egyszer csak jön az egyik főszereplő, hogy ő tovább nem játszik, mert most már nem annak a lánynak udvarol, aki a partnere volt. És nem, és nem! Hallani sem akar tovább a színdarabról. Most aztán tessék új szereposztást végezni és újra kezdeni a próbákat, hogy megint közvetlenül a meghirdetett előadás előtt a másik főszereplő bejelentse: neki éppen lakodalomba kell mennie, halasszák el egy héttel a bemutatót. És így tovább...

De ha banálisnak látszik is, megint az álmoknál kell kikötnünk. Két gyermekkel, két testvérrel beszélgettem, ötödikesek, egy év a korkülönbség köztük. Apjuknak motorja van, és már ők is be tudják gyújtani. Fürdöttek már a Tiszában és a Palicsban is. Még úszógumijuk is van.

A kisebb már sok foglalkozást választott magának, szereti a cukrot, és úgy gondolja, jó lenne cukrásznak menni. Mikor megnyílt a bolt a telepen, akkor egy ideig boltos akart lenni. Tavasszal amikor repülőgép permetezte a répaföldeket, mint pilóta érezte volna magát legboldogabbnak. Határozatlan? Dehogy. Minél több foglalkozást ismer meg, később annál könnyebben tud közülük választani.

Az idősebb fiú a számtant és a kézimunkát szereti legjobban az iskolában. Kész mérnök, gondolom, de mikor megkérdeztem, mi lesz belőle, ő csak az asztalos szakmáig merészkedik. Aztán elmondja, hogy ha pénze lenne, venne egy új táskát, most már mégis ötödikes, kellene egy jó táska, aztán venne nylon borítót a füzetekre, könyvekre meg egy napszemüveget.

Aztán még elújságolja, hogy mostanában vásárolt egy körzöt, de megmagyarázza, hogy nem olyan ceruzára húzhatót, hanem igazit.

Velük fejezem be ezt a részt. Nekik már úszógumijuk is van, és talán, akkor talán csak eljutnak az óceánig.

Ez az adott helyzet, én ilyenek láttam, találtam. Emberekről szoltam, jövőjükről, távlataikról. A birtoktól függnek, és az is tőlük. Ez az egymásra utaltság. Vagy így: Övék a birtok? Vagy: Ők a birtok? Változnak a viszonyok, az új jelenségekre, fogalmakra új szavakat kell találni.

Bevallom, mikor mesélni kezdtek, elkeseredtem, aztán mintha rájöttem volna: ez a legkönnyebb és a leghaszontalanabb.

Dolgozni kell, küzdeni, harcolni.

Ésszerűen és keményen, követelően is.

Persze, hogy valaki mástól megkövetelhesse kötelessége pontos teljesítését, neki sem szabad adósnak maradnia a lelkiismeretes és becsületes munkával.

Számomra ez is tanulság.

Svetozar Marković emléke

Simin Magda

Svetozar Marković néphős özvegye, Milica Marković emlékezése.

Tizenötén is ott csücsültünk már a szűk cellában, tétlenül. A stajicevói parasztasszonyok ugyan állandóan tettek-vettek valamit a zárkában, tevékenység után kutatva, de végül is mindig le kellett ülniök és beismerniök azt a kellemetlen tényt, hogy több dolog már nem akad. Az első bánáti partizánosztatok harcosainak szülei voltak, s megtelt velük az egész becskerek-i börtön, és nemcsak a becskerek-i, hanem Kikinda és Pančevó minden börtöne. — Koča Kolarov legendás híró becskerek-i harcos édesanyja, a mindig tiszta, nyugodt lelkű, fekete ruhás asszonyka is itt ült hallgatagon, és mellette Ljuba, a bősöknyás vranjevói parasztasszony, akit, üres kosárral a kezében, a becskerek-i piacon tartóztatnak le. — Az asszonyok váltig kérdezték Ljubát, hogy mi volt abban a kosárban. Különösen egy leánygyermek volt kíváncsi, de Ljuba türelmesen válaszolgatott:

— A detektívek is ezt kérdezik tőlem, gyermekem. Nem győzöm nekik magyarázni, hogy én csak egyszerű falusi asszony vagyok, és papírba csomagolt sajtot árultam

A gyermek nem is kérdezett többet, mert megsejtette: éppen az volt a baj,

hogy Ljuba a sajtot papírban árulta. Mert azon a papíron volt valami! — De mi volt a papíron? — Az egész zárka tudta, hogy a detektívek éjjeleken át verik Ljubát, vallja már be, mi volt azon a papíron! — De Ljuba állhatatosan és szinte csodálkozva, mindig ugyanazt válaszolta:

— Mi lett volna?... Sajt volt a papíron.

S hogy kinek adta azt a papírt?... Hát mindenkinek, aki sajtot vásárolt.

Nekünk is csak ezt mondogatta a vranjevói asszony, miközben mindig Koča édesanyjára pislantott. Az meg csak nyugodt fejbiccentéssel hagyta jóvá: „Persze, hogy sajt volt! Mi lehetett volna más?”

Egy szóval sem árultam el Ljubának, hogy ismerem a titkát. A sajtlapírok röpcédulák és kiáltványok voltak, amelyekben a Központi Bizottság fegyveres felkelésre szólította Jugoszlávia népeit, és mindezt azon az öreg sokszorosítón nyomtatták, amit Svetozar és én hoztunk Becskerekre, amikor őt Noviszádról száműzték.

Egy napon, amint így szerencsétlen tétlenségünkben a padlón ültünk, kinyílt az ajtó, és a csendőrök egy seereg feltűnően öltözött, vihogó lányt

tuszkoltak be amúgy is szűk zárkánkba. Eleinte az újoncok — kórházból börtönbe hajszolt prostituáltak voltak — elég kényelmesen érezték magukat közöttünk: feszélyezte őket a nagy rend és az összetartás, amíg egyszer meg nem védjük őket az öröktől. — Munkára osztották be őket ugyanis, a börtön körzetében szabadon mozoghattak. Ételt hordtak, takarítottak, s rossz fát tehettek a tűzre, mert ütlegelve terelték őket a folyosón végig, a zárkáig. Hajuk zilált, ruhájuk rendetlen volt. Az örök éktelen kiabálás kedvelte kegyetlenül ütlegelték őket, de ekkor az asszonyok rájukförmedtek: nem szégyellik magukat, hogy így verik a védtelen lányokat? Az öröket kituszkoltuk a zárkából, és ezután a lányok barátságosabbakká váltak.

Volt közöttük egy Jovanka nevű, aki mintha teljesen újjászületett volna az új környezetben. Mellettem feküdt a szalmán, és minden este hosszasan kérdezősködött erről is, arról is.

Jovanka az irodákat tisztogatta, ahol napról napra sorjában hallgatták ki a túszoikat. Én Svetozar feleségeként szerepeltem a listán, túszként.

Egy napon Jovanka megtudta, hogy én vagyok soron. Szorongás fogott el az utóbbi napokban. Régi betegségem mindjobban erőt vett rajtam. Rosszul éreztem magam. Mi lesz, ha a nyomozók kezébe kerülnek a régi fekete-listák, és rájönnek, hogy nemcsak Svetozar feleségeként szerepelek a mozgalomban?!

Jovanka egy ideig merőn nézett rám, majd megígérte: gondoskodni fog arról, hogy az éjjel még nyugodtan alhassak. Mit hoz a holnap, azt nem tudja de ma éjjel nem lesz kihallgatás...

Értetlenül bámultam rá. Jovanka összesűgött barátnőivel, és mindannyian kivonultak a zárkából.

A kihallgatások rendszerint este tizenegykor kezdődtek, az ellenőrző és létszám vizsgálat után. A felügyelők éppen a zárkákat látogatták, amikor a folyosót éktelen kacagás, vihogás és ittas, dörmögő férfihangok kiáltozása töltötte be. Jovankával az élükön a lányok voltak, akik néhány „Volksdeutscher” katonával töltötték az estét, s most rávették őket, hogy kísérjék el zárkájukig.

Mondanom sem kell, hogy ezen az éjjelen a túszo helyett a német katonákat hallgatták ki. Értsem ugyan eljött Čirović, a régi államrend egy ittmaradt detektíve, aki valaha Svetozar iskolatársa volt — és bekísért a rend-

őrszobába. „Lesz, ami lesz” — gondoltam magamban, és útközben, a hosszú folyosókon egy kissé megleckéztem. „Szégyellheti magát, hogy a megszálók szolgálatába szegődött!” Nem várta a támadást, és nagyon elpirult. Zavarva állandóan fokozódott, mert végül még meg is rótták miattam. A rendőrszobában ugyanis már folyt a németek kihallgatása botrányos viselkedésük miatt, és a Gestapo-ügynökök észrevették, milyen élvezettel hallgatom a pörösködést. Ráripakodtak Čirovićra, hogy kísérjen vissza a cellába, s ő ezt meg is tette.

Másnap, szabadon bocsátották a túszoikat, és velük együtt engem is. Valóban csodálatos fordulat!

Odakinn tudniillik már régebben nagyméretű akció indult a túszoik érdekében. Illegális pártmunkások — a legismertebbek és legtekintélyesebbek — felkeresték a községi elnököket, és rábeszélték őket, hogy követeljék a le tartóztatott falusiak szabadonbocsátását. Az elnökök a régi Jugoszláviából átmentett falubírák voltak és bármilyen volt is politikai állásfoglalásuk, nem merték visszautasítani ezt a felhívást, hiszen valóban ártatlan emberek százairól volt szó.

Emellett a németek éppen ebben az időben alakították meg a Nedić-kormányt, és kissé szebb színben szerettek volna látszani a szerbiai és bánáti parasztság szemében.

A községi elnökök egyszerre érkeztek Beckserekre, és kijelentették: addig nem mozogunk, amíg a túszoikat szabadon nem bocsátják. Ha pedig kérelmüknek nem tesznek eleget, mindannyian lemondanak állásukról.

Igy kerültem szabadlábra. Čirović mégis magához tért zavarából, és elmondta, ki vagyok, de akkor én már a börtönön kívül voltam. A németek rögtön kiadták ugyan az elfogatási parancsot, többé azonban nem tudtak rámtalálni.

Jovanka telát az életemet mentette meg. Később, mikor szabadonbocsátották, teljesen a mozgalomhoz szegődött. Zsidó gyermekeket is rejtegetett. Tetten is érték egyszer, s meg is ölték azonmód, bíróság és ítélet nélkül. Azt mondják, napokig ott hevert egy városi udvar szemétdombján, senki sem merte eltemetni.

Ljubát, a vranjevói asszonyt, természetesen nem engedték ki a túszoikkal. Továbbra is kitarított ugyan a sajtóról és papírról szóló meséje mellett, és így halt meg embertelen kínzások közben,

egy nappal a mi kiszabadulásunk után.

Egyetlen napig rejtőzködtem csak Becskerekén, de az is elegendő volt ahhoz, hogy nagy események történjenek.

Ezen az éjjelen tartóztatták le többek között Koča Kolarovot és Sulman Rózsit. Meghitt, mély barátság fűzött mindkettőjükhöz. Valóban, Becskerek környékén lángra lobbantak a búzakazlak, a németek pedig dühükben razziát rendeztek a városban. Vajon minden akciót ilyen drágán kell majd megfizetnünk?

Koča a legkiválóbb és legnépszerűbb egyénisége volt a becskerei mozgalomnak. Olyan ember, aki közvetlenségével százak szívéhez és elméjéhez tudott közelférközni. Ő vétetett fel engem is tizenhat éves koromban a SKOJ-ba. A becskerei gimnázium hatodik osztályába jártam akkor, és az irodalmi csoport tagja voltam. Hosszú, majd négy évi betegség után — a tüdőbaj családi átokként kísérte végig fiatalágomat — hevesen vettem magam a csoport életébe, a vitákba, a munkába. A magányos, társtalan napok után, amikor csak a könyvek jelentették számomra az életet, különös szorgalmat mutathattam, mert Koča rögtön felfigyelt tevékenységemre. Egyetemistaként járt hozzánk. Vitába bocsátkozott velem, és megnyert a mozgalomnak. De nemcsak engem. Koča kiváló és sokirányú tehetsége szinte mágnesként vonzotta a fiatalokat. Kifűnően írt és rajzolt, szépen énekelt. Énekkarokban, előadásokon, élőújságokon sugárzó egyénisége sok fiatalot hódított meg a mozgalom számára. De vajdasági viszonylatban is jelentős egyéniséggé fejlődött, és egyike volt az OMPOK alapítóinak. A vajdasági ifjúság Fruska Gora-i kirándulásain közkedvelt személyiség volt, és még mindig emlékezem rá, amint jókedvűen, élcelődve halad a hegyi utakon, könnyedén hordva sovány vállán a sátorlapokat.

Sulman Rózsa, Koča élettársa — a csendes, kitartó pártmunkás —, a becskerei ifjúsági mozgalom legtisztább egyéniségei közé tartozott.

Szóval ott voltam még a városban, amikor elvezették őket. Koča a mozgalmat éljenzte. Felverte és felizgatta az egész várost. Az emberek elhagyták házuikat, legyőzték félelmüket, és elkísérték őket a börtönig. S bár Koča jókedvűen röpítette világgá csillogó szólamaait — szomorú menet volt ez.

Nehéz szívvel, mélyen megrendülve hagytam el a várost. Összeköttetésem révén Taroson és Csúrogon keresztül Noviszádra érkeztem.

Július vége volt.

Svetozar már itt tartózkodott. Žarko Zrenjaninnal egy illegális lakásban élt, ahol számomra már nem volt hely.

Apám Futaki utcai lakásában telepedtem le Ružičával, hároméves kislányommal. Apám abban az időben egy selyemgyár igazgatója volt, és a gyár területén lakott. Ez számomra nagy előnyt jelentett. Apám, akár a rendőrség, meg volt győződve arról, hogy Svetozar eltűnt, elment valahová, ahol kevésbé ismerik. Szemből szinte kiritt a gondolat: ha szerencséd van, többé vissza sem jön.

De apámtól ekkor érzelmileg már annyira távol álltam, hogy nem volt képes megsérteni magatartásával. — Megsértetted, elhagytad édesanyámat, velünk sem törődteél soha, csak saját élvezeteid hajszoltad — viszonoztam tekintetét —, most tőrj meg és hallgass. — Hallgatott.

Ismét a Párt technikáján (sajtószolgálat) kaptam feladatot.

Ott ismertem meg évekkal azelőtt Svetozart.

Apámat 1937-ben Becskerekéről, az akkori Petrovgradról Noviszádra helyezték, és én itt a leánygimnázium hetedik osztályába kerültem. Életem első nagy feladatát kaptam ekkor: a Párt tartományi sajtóosztályára utaltak Svetozar Marković mellé. Ő abban az időben a mezőgazdasági kamara hivatalnokja volt, és természetesen, a sajtószolgálat irányítója.

Büszke voltam beosztásomra és a bizalomra, habár egy kis szomorúság is vegyült ebbe a büszkeségbe: kemény munka zúdult rám. Becskerek vidám fiataljai között izgalmas, szép napokat éltem át. Tanultunk és vitatkoztunk, a jövő elképzelt szépségei gyönyörűséggel telítették képzeletvilágunkat. Itt az elvtársak kiadták a parancsot: a gimnáziumban kitűnő tanuló legyek, ott-hon ne kerüljek összeütközésbe szüleimmel, körülöttem a legnagyobb harmónia uralkodjon, nehogy valaki gyanúba foghasson, és ezenfelül „dolgozzak”. A mi illegális nyomdánkban erőltetett iramban folyt a munka, úgyhogy az ebédről azonnal az Arsa Teodorović utcai házába siettem, egy nagyon kezdetleges kézi sokszorosító mellé. Este 7—8 óráig is ott maradtam, és szólanul dolgoztam Svetozar mellett, aki szintén teljesen belemerült

a munkába, és órákig a fejét sem emelte fel. Csak magas, szép homloka világított felém.

Néha ugyan jöttek elvtársak, de némán, szólanul intézték dolgukat. Sohasem tudtam meg kilétüket. Svetozar a legszerényebb érdeklődésemre is csodálkozva emelte rám szemét, és tekintete ilyenkor feddő volt. A súlyos feladatok terhe alatt vált Svetozar ilyen rideggé, vagy a természetében rejlett ez a tulajdonság? Ezt még később sem, soha nem tudtam eldönteni. A fegyelem, amely körülötte uralkodott, akkoriban mindenképpen ridegen és katonásan hatott rám.

Svetozar akkoriban a vajdasági mezőgazdasági munkásságról írt művén dolgozott, de érdeklődése kiterjedt az egész ország gazdaságának helyzetére, s minderről sokfajta adatot gyűjtött. Néha napokig számokkal bibelődtem, százalékokat számoltam ki, hektárokat holdakra változtattam és fordítva (sohasem vallottam be Svetozarnak, hogy a gimnáziumban mennyire hadilábon álltam a matematikával), grafikonokat rajzoltam, gépeltem, diktáltam és sokszorosítottam, miközben gyakran gondoltam szomorúsággal a becskerei szép napokra. Úgy véltem, hogy természetellenes ez a légkör, és mindenáron valamilyen emberi, baráti kapcsolatot szerettem volna teremteni. Emlékszem, néhányszor üzenetet hagytam a papirosok között az éjjeli váltásnak: „Kik vagytok, elvtársak?” — kérdeztem tőlük.

Feleletet természetesen egyszer sem kaptam, másnap csak Svetozar csodálkozó szeme fogadott.

Az SZK(b)P történetét és Lenin műveit sokszorosítottuk az egész Vajdaság számára. A terep szomszamos szívtá magába az éltető betűt, az anyagból sohasem volt elegendő, és ma már belátom, hogy Svetozar már emiatt is kénytelen volt ránk kényszeríteni azt a megfeszített munkaütemet.

Mindig nehéz volt tartományi jelentőségű illegális sajtószolgálatot szervezni, és egyik sem tudott huzamosabb ideig fennmaradni.

1939-ben Žarko Veselinov és Jovan Beljanski-Lala alapított egy tartományi nyomdát Noviszádon, a monarchofasiszta diktatúra idején. Itt nyomtatták a *Komunist* című lapot, az 1930. május elsejei, valamint az októberi forradalom tiszteletére szerkesztett röplapokat. De az említett elvtársak lebukása után, novemberben, ez a nyomda

megszűnt működni. Ezután, tudomásom szerint, tartományi jelentőségű nyomda nem is működött Noviszádon, csak 1935-36 táján Kikindán, és az is megszűnt dolgozni az ottani elvtársak lebukása után. Most, 1937-ben, az újjáéledt és újjászervezett pártsejtek a terepen türelmetlenül várták a nyomtatványokat, és Svetozar nyomdájára hátrult a feladat, hogy kielégítse őket.

Azt hiszem, érdekes lesz, ha elmondom azt is, honnan kaptuk mi az első sokszorosítandó anyagot. A mitrovicai börtön rabegyeteméről. Ott fordítottak oroszról és németből, és Jovan Trajković által juttatták el hozzánk az anyagot.

Svetozar szenvedélyes odaadással dolgozott, tőlünk pedig tökéletes pontosságot követelt. Esztétikai követelményeinek is nehéz volt eleget tenni. Nem tűrte például a javításokat. A hibásan legépelte lapokat újra kellett gépelni, és csak azután sokszorosítani, a gépben ferdére csúszott fehér íveket újakkal helyettesíteni. Éppen ilyen szenvedéllyel gyűjtötte Svetozar a tiszta papírt is. Kis nyomdánk polcain mindig kötegekben állt a tiszta papiros. Aki a városba ment, tudta, hogy mindig papírt is kell vennie, éppen csak annyit, hogy ne legyen feltűnő, de hogy a nyomdában papiros miatt sohase legyen fennakadás.

1937 júniusában a Mitrovicán letöltött rabság után Noviszádra érkezett Pap Pál, akit azonnal szívembe fogadtam, talán azért is, mert egy kicsit igazolta a pártfegyelemről alkotott véleményemet Svetozarral szemben. Később is mindig Pap Pál jelentette számomra a legigazibb, legmeghittebb barátot, aki nem mulasztotta el, hogy meglátogasson és megvizsgáljon életem válságos pillanataiban.

Nyomdánk fásasztó, nehéz légkörébe Pap Pál új, friss áramlatokat hozott.

Ez időben Pártunk hatalmas erőfeszítéseket tesz, hogy behatoljon a legális tömegszervezetek életébe. Tito vonala ez már. Žarko Zrenjanin ezen a nyáron Noviszád pártaktivistáival tanácskozik, Svetozar a szakszervezetekben és különösképpen a földmunkások szakszervezetében dolgozik. Pap Pál a város ifjúsági szervezeteit élesztgeti, az ő tanácsai nyomán és aktív segítségével alakul az OMPOK, a vajdasági fiatalok gazdasági és politikai szervezete.

Hozzánk, a nyomdába, Pap Pál a barátság és a derű elpusztíthatatlan szellemét hozta. Mindig siettünk befejezni

a napi munkát, hogy este, amikor megérkezik, szabadon fogadassuk. Ő pedig közénk ült, beszélt Mitrovicáról, az elvtársáról, Moša Pijadéről.

Még csak annyit mondok el róla ez alkalommal, hogy nélküle talán nem lehettem volna Svetozar felesége. Ő védett meg azokkal a szigorú felfogásokkal szemben, melyek kétségbe vonták, hogy Svetozar felesége polgári származású asszony lehessen. Kemény próbatétel volt számomra ez a szerelem. A kétségbeesés széléről rántott vissza Pap Pál.

— Ha nem firtatták származását, amikor felvették a SKOJ-ba, akkor most még kevésbé firtathatjuk azt — mondta, és ezzel véget vetett a vitának, de nem tudott véget vetni annak a nyomott hangulatnak, amely engem körülvevett.

Egynéhány elvtárs eljött hozzánk a nyomdába, hogy megismerjék Svetozar leendő feleségét. Pap Pál mellett, egy ócska díványon ott ült Zarko Zrenjanin és Sonja Marinković. Velünk szemben, a szoba közepén, mint a vádlottak padján, Svetozar és én.

Végtelenül kellemetlen perceket éltünk át. Az elvtársak — először láttam őket — nyugtalanok és gondterheltek voltak, a szó a torkukon akadt. A bizonytalanság végtelen súlya nehezedett rám. Nem tudtam felfogni, mit vétettem.

De velem szemben ott ült egy asszony: Sonja. Hosszan néztük egymást. Mintha mélyen elmerült volna gondolataiba, s egyszerre, minden átmenet nélkül, felderült az arca, összecsapta kezeit, és éneklő hangon többször is ismételte :

— Milica cipőcskéi, Milica sárga cipőcskéi!

Mindannyian összenéztek, majd Sonja izgatottan idézte fel elfelejtett gyermekkorunk egy közös élményét.

Egyszer régen, nagyon régen, Zomborban, a fehér mirtuszvirággal övezett Bajai úton az emberek gödröket ástak, hogy villanypóznákat állítsanak. Kiásták és elfelejtkeztek róluk. Azután a tavaszi esők megtöltötték a gödröket vízzel és iszappal. A nap ugyan kiszűtött, a házak előtti füves térséget elözönlítették a gyerekek, de a gödrökben ott maradt a víz.

Sonja háza is ott volt a Bajai úton, és a szomszédságban az orvosnő háza, aki éppen vendég gyerekeket fogadott Petrovgradról: Milicát és Bórot, vagyis engem és a kisöcsémet. — A nagyanyámtól jöttem akkor Zomborba, kis

falusi topánkában, és nagynéném, az orvosnő, új, sárga cipőcskéket vett nekem.

Egy napon, éppen alkonyodott már és az utcán kigyúltak a lámpák, a kis Sonja odaszaladt az egyik gödörhöz, amelynek iszapjából neveltségesen kandikált ki egy pár sárga cipő. — Nézzétek, gyerekek — kiáltott Sonja társaihoz —, éppen olyan cipőcskéik, mint Milicánké! — Ezzel már meg is ragadta mind a két kezével a cipőket, és az összecsuódtul gyermekek megrökönyödésére, a cipőkkel együtt kihúzott engem is. Öt éves voltam akkor. Fejjel estem a gödörbe és biztosan ott veszek, ha a valamivel idősebb Sonja nem veszi észre a sárga cipőket.

Sonjának valószínűleg nagy erőfeszítésébe került, míg bennem, a szerencsétlen menyasszonyban fel nem fedezte az öt éves, sárga cipős Milicát. Most szívből örült és kacagott, jókedve mindenkire átragadt. Hogyan is férhetett kétség ahhoz, hogy a kislány — akinek ő mentette meg életét — Svetozar felesége legyen?

Ekkor olyan meghitt beszélgetés kezdődött a nyomdában, mintha mindannyian évek óta ismernénk egymást.

Svetozar felesége lettem tehát, szüleimtől elszakadtam, nem is várhattam tőlük megértést. A nyomdában nem dolgozhattam tovább, s mint Svetozar felesége, leginkább nyomasztó elkülönülésben éltem a mozgalmtól. Nehéz évek kezdődtek. Egy hideg téli éjjelen megszületett Ružica, első kislányunk. Svetozar vizet melegített és mindent elvégzett, aztán egy falat étel nélkül, hisz semmink sem volt, elutazott. Mennie kellett, nem tartóztathattam, nem is kérdezhettem, hová megy. Csak fájt, hogy megint éhesen indul útnak, és nem tudom, hová, és mikor érkezik vissza. Amikor megvirradt, eljött hozzám Sonja. Derűs, kedves arca fénynyel árasztotta el a csupasz városi lakást. Befűtött. Megfürdette a gyereket, megfőzött. Ezt a kedves, derűs, okos lányt Pap Pál mellé helyeztem szívemben és gondolataimban.

Svetozar állandóan azt tervezte, hogyan juthatnánk egy olyan lakáshoz, ahol egy korszerű nyomdát lehetne felállítani. A terv azonban csak sokkal később valósult meg, mert 1938-ban Svetozart letartóztatták és száműzték szülőhelyére, Stajicevóra. A rendőrségi „jó sors” után Svetozar nagyon rossz börtönben volt. A hivatalos zsuppolatás még válságosabbá tette volna helyzetét. Tudnivaló, hogy a zsuppolatás na-

pokig vagy hetekig tartott. Ilyenkor minden falu köteles volt kocsit és csendőrt adni, hogy a foglyot a következő faluig kísérfje. Ott azonban a szerencsétlen ember leszállt a kocsirol, és órákig vagy napokig várt valamilyen börtönszobában, amíg új kocsit és csendőrt kapott.

Sonja ismét közbelépett. Ismert ügyvédekot fogadott, akik elérték azt, hogy a rendőrség lemondjon tervéről. Aztán Sonja valódi luxusautót szerzett, ami akkoriban nem kis fáradságába kerülhetett, és azzal utaztunk végleg Stajicevóra Svetozar, én és kislányunk.

Svetozar családja a végső nyomor határán tengődött a kis paraszti házbán. A pelyvával mázolt, földes kis szobákban azonban olyan szeretet és családi összhang uralkodott, amilyent én nem ismerhettem szerencsétlen, veszekedő szüleim otthonában. Valódi boldogság volt ez számomra, és ezt az érzést még betegségem sem homályosíthatta el. A tüdővész ugyanis újra erőt vett rajtam, és csak a bölcsőben fekvő apró csecsemő és Svetozar öntöttek belém erőt ahhoz, hogy talpra álljak.

De Svetozar nem maradt mellettem. A száműzetés nem béníthatta meg. Illegálításba vonult, szüntelenül a falvakat járta, dolgozott. Žarko Zrenjaninnal együtt professzionális pártmunkás lett. Ez időtől kezdve Žarko és Svetozar elválaszthatatlan barátok, sokszor együtt járnak, Noviszádon egy közös illegális lakáshoz jutnak, ahol Svetozar tovább dolgozik egy korszerű nyomda felállításán.

1940 szeptemberében valósult meg terve, amely egyszersmind Szerbia Központi Bizottságának terve is volt. Vezetőségünk ugyanis azon fáradozott, hogy minden tartományt és országrészt egy-egy korszerű nyomdával lásson el.

A kézhajtású tégely-sajtót egy régi betűkomplettel Aleksandar Ranković hozta Noviszádra a papírost és a nyomdafestéket Zomborból Lazar Plavšić grafikus munkás küldte. A nyomdát Dragi Milenković lakásán állították fel, és ott Svetozar mellett jómagam és más noviszádi SKOJ-tagok dolgoztak.

A nyomda azonban nem kezdette meg azonnal a működését, mert kiderült, hogy a betűk már használhatatlannak. Ekkor Plavšić egy zombori magánnyomda hamisított iratával megrendelt egy új betűkomplettet a beográdi nyomdaipari vállalattól. Termé-

szetesen ezeket a részleteket csak a háború után tudtam meg, de úgy gondolom, nagyon érdekesek. Ez a megrendelés rendkívüli veszélyt rejtett magában, és a szállításnál valóban majdnem lebukott az ügy. A beogradi vállalatból éppen fel akarták hívni az illető zombori nyomdát valamilyen részletkérdés megbeszélése végett, amikor szerencsére Plavšić Beogradba érkezett. Gyorsan kifizette a számlát, felvette az árut, és minden bonyodalom nélkül elhozta Noviszádra.

Az új nyomdában Svetozar megszerkesztette és kinyomatta az *Istina* első számát, utána a *Trudbenikot*. Itt aztán végre sikerült korszerűbb géppel sokkal gyorsabban elkészítenünk az anynyira szükséges nyomtatványokat, de csak rövid időre. Dragi Milenković lakása gyanússá válik, s ezért a veszélyeztetett nyomdát átviszik Jakob Martina munkás lakására, de 1941 februárjában ott is felfedezik és elkobozzák. Svetozar és Žarko újra elmenekül Noviszádról. Vajdaság különféle helységeiben, majd egy ideig Beogradban tartózkodnak, a megszállás kezdetén pedig útjuk ismét visszakanyarodik Noviszádra, hogy innen irányítsák a felkelést.

1941 júliusának végén, amikor a hároméves Ružićával Noviszádra érkeztem és Svetozart csak nagyritkán láthattam, az illegálisan nyomtatott pártanyag széthordása jutott osztályrészemül. Svetozar ekkor más feladatokat teljesít, tagja a Párt katonai bizottságának, Žarkóval dolgozik, a sajtószolgálatot pedig Nikola Petrović irányítja. A tartományi technika és a járási futárok között összekötő szerepét töltöttem be. Böhm Lilitől vagy Čobanski Milától kaptam, és becsei, futaki, suboticei elvtársaknak adtam át a röpcédulákat, kiáltványokat, broszúrákat.

Az anyagelosztás hálózata elég sűrű volt a megszállás első napjaiban, pedig én csak a bácskai részét ismertem.

A város legkülönbözőbb pontjain volt találkám az elvtársakkal: a központban, a temetőben. Egy esemény különösen emlékezetembe vésődött. Az Almási temető felé indultam. A suboticei elvtársaknak kellett volna átadnom egy köteg anyagot, de a temetőt már körülzárták a detektívek és a csendőrök. S én ezt nem vettem rögtön észre. Amikor közelebb értem, láttam, hogy ott különös dolgok történnek. Néhány letört ember állt a bejáratnál és zokogott. A halott nem volt sehol. Rosszat sejtve, visszahúzódtam, és el-

menőben megtudtam egy asszonytól, hogy Ivan Pejinov-Bata, a halálra kínzott egyetemista szülei és rokonsága várt arra, hogy a nyomozóközpont kiadja a holttestet. Még ma is emlékszem rájuk, különösen a megrendült, ősz nagyapára...

Szerencsére a suboticaiak is észrevették a különös embercsoportot — amely nem hozta magával, hanem várta halottját —, és időben visszahúzódtak.

Nehéz napok következtek. A noviszádi kémelhárító osztag, az úgynevezett Armija emberei vad iramú munkába kezdtek.

A feladatokat mégis mindig örömmel, könnyű szívvel teljesítettem. Ha bizonyos szorongás vegyült érzéseimbe, akkor ez Ružica, a kislányom miatt történt.

Az abnormális élet és folytonos meghurcoltatások miatt Ružica beteges, fejletlen gyermekként nőtt. Az illegális munka nem is az én, hanem az ő életét és erejét tette szüntelenül próbára.

„Dugd az anyagot a gyermekkocsiba!” — még ma is a fülemben cseng az elvtársak tanácsa. És én engedelmeskedtem. A titkos anyagot a kocsiba raktam, a gyermek párnái alá, és toltam, húztam őt a városon át. Még mindig látom azt a kocsit a gyerekekkel, amint minden reggel megnyílik előtte a Futaki utcai gyár kapuja... — A letartóztatások közben napról napra szaporodtak. Emlékszem, tolom a kocsit, és ezen gondolkodom: ha felfognak itt az utcán, mi lesz a gyerekekkel?

Szeptemberben és októberben az Armijában már néhány száz kommunista volt bezárva. Én ezalatt hordtam az anyagot, és gyűjtöttem a híreket. Elésett Sonja Marinković, agyonverték Vlada Živanovićot, akinek élete utolsó napjaiban még sikerült eljuttatnia Svetozarhoz egy terjedelmes jelentést a titkosrendőrök módszereiről és az elfogottak magatartásáról. Đorđe Bešlint, aki még a nevét sem mondta meg, holtan hajították ki a srbobrani rendőrség ablakán...

Ezután Ćirpanovra, a tartományi vezetőség tagjára került sor. Žarko, Ćirpanov, Svetozar és mások megbeszélésre gyülekeztek a Búza tér közelében, de elárulták őket. Ćirpanovot elfogták, Žarko és Svetozar pedig lövöldözések közepette törtek ki a lezárt utcából. Žarko golyója eltalált egy tisztet, aki ugyanakkor rálőtt Žarkóra, a golyó azonban elpatant szájának kapcsáról. A tiszt ottmaradt holtan, Žarko és Sve-

tozar pedig eltűnt, majd az utcán sebtében felkapott kerékpárokon nagy nehezen elmenekültek a városból. Néhány napi bujdosás után Žarko visszatért Bánátba, Svetozar pedig Noviszádra.

Ćirpanovval egyidőben letartóztatták Ivačković Gordanát is, aki árulónak bizonyult, Valószínűleg ő árulta el a találka helyét is. Lebukások és szenvedések végtelen sorának lett okozója.

Ćirpanov halálával nagy veszteséget szenvedett a vajdasági mozgalom. Ćirpanovot roppant műveltsége és munkaképessége egyszerű cipészmesterből nagy tudású forradalmárrá emelte. Egy időben Noviszádon egy lakásban élünk, és ekkor jól megismertem. Sok ember fordult meg abban a lakásban, vajdasági forradalmárok. Ő valahogy mindannyiok fölött állt. Kissé zord természetű az arról a zord, nehéz életútról tanúskodott, amelyet a hosszú, nyomorúságos évek, magányos tanulás, raboskodások és száműzetések folyamán megtett.

Ćirpanov nagy mértékben előmozdította Vajdaság, de különösen Noviszád pártéletét az utolsó háború előtti években. A szakszervezetekben és a munkások körében természetesen hatalmas tekintélyre tett szert, ugyanakkor nagyfokú műveltsége, valamint megnyerő fellépése révén a noviszádi művelt réteg számos csoportját nyerte meg a mozgalomnak: mérnököket, orvosokat szervezett tevékeny munkára.

Már júliusban eltervezte, hogyan adhat a diverzáns- és partizánosztagok kezébe korszerű harci eszközöket. Műhelyt alapított aknák előállítására, melyekkel uszályokat és hajókat sülyesztettek el a Dunán. Az aknák tervét az ő utasítására Milan Jakovljević mérnök rajzolta meg, és a műhelybe Miloš Vlaović mechanikust alkalmazták állandó munkásként. Ő szervezi meg az első diverzáns csoportot is Noviszádon. Úgy tervezte, hogy ez a csoport lesz a zöme az első noviszádi partizánosztagnak. A csoport parancsnoka Milan Simin, volt altiszt, politikai biztosa Radovan Smiljanov grafikus munkás volt. Néhány vállalkozás után azonban a csoport minden tagja elesik a harcokban, és Ćirpanov halála még jobban elodázta a partizánosztag megalakulását és annak a tervnek a megvalósulását, mely szerint lehetetlenné kell tenni a dunai hajózást és az ellenséges hadsereg utánpótlását.

Amíg Gordana az egyik szervezetet a másik után árulja el, addig Svetozar

Zomborban keres menedéket, és Speidl Vili, a német származású antifasiszta mérnök házában folytatja a tartományi sajtószolgálat munkáját. Én is menekülök Noviszádról, és hol Zomborban Svetozarral lakom, hol pedig Verbáson, Sivacon vagy Felsótavankúton. Nem az anyaghordás már a feladatom, hanem futár és összekötő szerepet kapok, és azt a feladatot, hogy kiterjedt ismerettségem révén Vajdaság falvaiban biztos bázisokat találjak az üldözött illegális munkások számára.

Tavankúton egy öreg házaspárnál laktam kis szőlejkben. Bunyevác nap-számosok voltak. Az apó már nyolcvan, az anyó hetven körül járt. Részben összeköttetés révén, részben a saját kezdeményezésemre és kockáztatással jutottam hozzájuk. Szó nélkül elfogadták magyarázatomat: „Szerbiaiak vagyunk — mondtam. — A férjem, Marko, táborban van, és nekünk, hogy ne dobjanak át bennünket a Dunán, rejtőzködnünk kell.” Szépen fogadtak. Ružica teljesen újjáéledt a szőlőskert friss levegőjén. Éppen ilyen egyszerűen bántak velünk később is és mindvégig, Svetozar haláláig. De erről majd később.

Közben Svetozar ismét visszatért Noviszádra. Zombor kis, vidéki város, ahol mindenki mindenkit ismer. Lehetetlené vált észrevétlenül lebonyolítani a nyomda körüli elkerülhetetlen forgalmat.

A megszállás első éve már vége felé járt, amikor Noviszádon a Kraljević Marko utcában Svetozar elhelyezte nyomdáját. A korszerű gép helyett természetesen ismét a kézi sokszorosító került elő. Ugyanabban a házban Svetozarral Đurica Jojkíć, felesége és Fejős Klára élt.

Eljött azonban az 1942. januári razzia. Előre elkészített listák alapján a rendőrség elfogott és megölt néhány ezer polgárt. Svetozar menedékhelye bizonytalanná vált.

Ekkor eljött hozzám Tavankútra Fejős Klára azzal az üzenettel, hogy régi ismeretségeim révén Svetozarnak biztos menedéket kell találnom. Klára találékony, jó elvtársnő volt Bánátból. Bácskába, teljesen idegen terepre küldték munkára, ő mégis különös biztonsággal mozgott, és mindenütt barátokra, segítőtársakra talált.

Tehát újra utaznom kellett. Hamis igazolványom abban az időben Vaiskáról származott. Luka Vukov, községi hivatalnok készítette más hasonló igazolványok mellett, méghozzá nagyon ü-

gyesen. Létező személyek adatait jegyezte be az igazolványokba, olyanoké, akik eltűntek a háború forgatagában. Paragén is gyártottak hasonló igazolványokat; a mozgalomnak ekkor már erős támaszpontjai voltak a falvakban.

Mégis kétséges volt utam eredménye, és nemcsak az igazolvány miatt. Ismét betegeskedtem, torokgyulladással indultam útnak, és a kislány is égett a láztól, amikor felpakoltam. Nehéz volt az út Tanvankúttól Noviszádig.

Amikor beértünk Suboticára, minden vonat leállt: a noviszádi razzia egész Vajdaságra kiterjedt. Ott rekedtünk a váróteremben. Mellettem egy csoport gyulai magyar parasztasszony ült. Sohasem tudtam meg nevüket, de a beszélgetésből hamar megállapítottam, hogy fiaiktól vettek búcsút valahol, kivégzés előtt. Bámulatba ejtett egyszerű, sztoikus, bátor magatartásuk. Egy csúnya képű titkosrendőr lábatlankodott körülöttük, és hazaszeretéből leckéztette őket. Különösen egy idősebb, jobbmódú asszonyt igyekezett meggyőzni afelől, hogy fiának semmi keresnivalója nem volt a „banditák” közt. Az asszony csak ült megkövült fájdalomában, kezeit tehetetlenül ölébe ejtette, és körülbelül így felelt: „Csak ez tud majd bennünket itt tartani (Bácskára gondolt) — fiaink halála. Eljöttetek, hogy összevezsítetek bennünket szomszédainkkal. El is mentek majd, ahogyan jöttetek, és mi bátran a szemükbe nézhetünk majd, mert fiaink az övéikkel együtt harcoltak az ügvért.”

Szerettem volna szólni hozzájuk, de a csúnva képű titkosrendőr miatt inkább elhúzódtam tőlük.

A noviszádi állomáson beültem az első szánkóba. Erőm fogytán volt. A razzia óta csak három nap telt el, és az utcák még tele voltak vérfoltokkal. A kocsis megszólított: „Hová mégy, asszony, ebben a borzalomban, kell-e menned?” Nem tudom, hogyan érezte meg, hogy nem vagyok egyszerű utas, de kiöntötte előttem szíve bánatát. Elmondta, hogy a razzia idején mozdították, három napig holttesteket hordott, miközben állandóan azt kérdezte magától, hogy kénytelen-e ilyen munkát vállalni.

Nem találtam meg azonnal a házat, amelyet Klára megjelölt. Amíg bementem az első épületbe, a kocsis megvárta az utcán, megérezte, hogy még szükségem lesz rá. S ha nem vár meg, én tényleg összeesek az utcán a gyerekekkel, annyira beteg és fáradt voltam. Ami-

kor megadtam neki az új útirányt, csak ennyit morgott bajsza alá: „Nem baj, kellenek is az ilyenek, akik nem nyugszanak!”

Grujićek lakásán — Grujić egy zombori elvtárs nagybátyja volt — Ružica rátalált apjára. Betegen is magánkívül volt az örömtől. Nem lehet leírni, mennyire szerette Svetozart. Nem vált el tőle egész nap és egész éjjel, mintha tudta volna, hogy elérkezett a végső búcsú ideje. Mert Ružicát nem vonzolhattuk többé magunkkal. Belehalt volna. Nővéremnél, Dankánál hagytam, és ott is maradt Svetozar haláláig és azután is.

Svetozart Zomborba, majd Tavan-kútra veztettem.

— Markót, a férjemet, kiengedték a gyűjtőtáborból — újságotam Apónak és Anyónak, amikor megérkeztünk —, és most neki is el kell rejtőznie, nehogy átdobják Szerbiába.

Apó lesegítette Svetozar télikabátját, és amikor, karján átvette, a belső zsebből kiesett a revolver. Nagy elővigyázatlanág volt ez Svetozar részéről, de Apó arcán egy izom sem rándult meg. Lehajolt, felvette a fegyvert, és megkérdezte, el van-e zárva. Miután Svetozar átvette a revolvert, Apó csak ennyit mondott:

— Gyermekeim, úgy élünk majd, mint eddig...

Apó nagyon megszerette Svetozart, és rá akarta venni, hogy maradjon nála. — Tizenöt unokám van — dicsekedett az öreg —, egyik szebb, mint a másik. Ha azok elbújtanak, senki a világon meg nem talál.

De Svetozar nem akart elbújni. Apó háza is olyan volt mint sok más hazaszerető ember háza Vajdaságszerte. El-

bújhattál benne a háború végéig, átélhetted a veszélyt, de egy feltétellel: ha nem dolgozol. Mert ha dolgozni akartál, akkor ki is kellett járnod a házból, vagy másoknak bejárniok, ezt a kockázatot pedig csak kevesen vállalták, mert nem is vállalták.

És újra nem volt más kiút, mint visszatérni Noviszádra. Legalábbis úgy tűnt fel, hogy nincsen más választás.

A noviszádi elvtársak időközben kiépítették azt a bázist, ahol Svetozar és a nyomda helyet kap.

Cira Šovljanski, a mozgalom régi rokonszenvezője, éppen új házat épített a Kiszácsi úton, az Almási temető közelében. Beleegyezett, hogy házában erős bázist építsenek. Az udvari terasz alatt eredetileg két különböző nagyságú pincehelyiség épült. A nagyobból Šovljanski kőfallal elválasztott egy részt, ahová bevezették a villanyáramot, a falakra polcokat erősítettek az anyag számára. A helyiség nagyobb része teljesen egyenlő volt a másik pincehelyiséggel, úgyhogy semmi feltűnő nem volt benne. A bázisból lépcsők vezettek a ház egyik kisebb szobájába, s ha valaki fel akart menni a szobába, az egész padló megemelkedett, a fal tövében elhelyezett lécekkel együtt. Ez a megoldás azt eredményezte, hogy a padló mindenhol egyformán csikorgott a léptek súlya alatt, és sehol ajtó nem látszott. A szellőztetés kérdését is sikeresen megoldották, s így a bázis készen várt bennünket.

Svetozaron és rajtam kívül még Branko Bajić is ide költözött. Elhelyeztük a nyomdát és egy rádiókészüléket.

Utazásaimnak vége szakadt. De erről, további életünkről és Svetozar haláláról talán máskor.

Illúziók nélküli valóság szemlélet*

J u h á s z G é z a

Természetesen nemcsak Zákányra, hanem minden költőre vonatkozólag érvényes, hogy egyéniségének ismerete nagymértékben megkönnyíti költészetének megértését, a költészetben megnyilvánuló emberi és költői alapállás megközelítését, de ugyanígy a költői oeuvre nyomán bontakozik ki előttünk a költő lelki profilja, élet-szemlélete, valóság látása, emberi magatartása — egyszóval: egyénisége. Minden költő alkotásának vizsgálatánál elengedhetetlen e kettős irányú vizsgálódás, de különösen fontos ez egy olyan hangsúlyozottan szubjektív költészet esetében, mint amilyen Zákányé. S valóban, ahogy szép lassan követik egymást verseskötetei, ahogy elénk sorjáznak s emlékezetünkben lerakódnak versei a *Fönt és alant* (1954), *Napfény a sárban* (1959) és mostani *Varázslat* című köteteiben, egyre közelebről láthatjuk azt a kissé csipős, harapós modorú Zákányt, aki talán sokak előtt különnek látszik, mert fölényes gúnnyal intéz el egész sor illúziót, mely után mások futnak, apró, szinte törekeny természetét meghazudtoló meghatározottsággal és eréllyel leplez le álszépségeket és áligazságokat, s mindezt egyforma komolysággal a hét-

köznapi élet legszürkébb megnyilvánulásaiban és a világot mozgó nagy kérdésekben. Valami kettősség látszik feszülni külsejének törekenysége és erkölcsi, jellembeli szilárdsága, hajthatatlansága, konoksága, sokszor akaratossága között. S e kettősség mellé illesszük fontos jellemvonásai közé a magány, egyedüllét keresését, a sokadalom kerülését.

Nem hiszem, hogy túlzott általánosítás volna mindezeket a vonásokat összefüggésbe hozni azzal az emberi-költői magatartással, azzal a valóság szemlélettel, amely költészetében élénk rajzolódik.

Bár szinte minden versében találunk elszórtan egy-egy vonást a költői portréhoz, egy-egy sornyi önjellemzést, mégis legsűrítettebben az *En vagyok az* címűben fejezi ki önmagát, itt enged legközelebb magához.

„*En vagyok az,
aki fél a mástól*”

— kezdi, s a harmadik, utolsó kérdésfeltevés után adja meg rá a feleletet: mert megvilágosodott előtte, amit látni vágyott

* Zákány Antal: *Varázslat*, Fórum, 1961.

„... sötét kívánsággal,
örjögve, megbomolva,
s mert tisztább lett az,
mint remélni mertem volna —”

s most immár halottnak érzi magát:

„perctem, éveim
üres mutatványok.”

S miért vajon? Mert:

„Félek, félek,
Valami szörnyeteg átnyalából!
De, mivel a sötétség adott,
fakír leszek — fakír vagyok —
s a legnagyobb mutatványom
az — hogy élek!”

Hogy miért nagy mutatvány részéről az, hogy él, elmondta már a vers előbbi részleteiben:

„... bánat vagyok, örök bánat,
dala egy messzi, egzotikus tájnak,
melyet sohase fogok látni,
mely énnékem örökké tetszett...”

Aztán másutt:

„Egy kert él bennem,
egy változó táj,
egy kétszárnyú, fagyos ablak.”

Nem takargatja ugyan szegénységét, nehéz életkörülményeit, de itt alkalmasint nem arról van szó, nem azért megy mutatványszámba az, hogy él, hanem szinte kizárólag önmagában, lelki alkatában mutatja meg ennek okát: valami Adyra emlékeztető szent, irreális vágy kínozza, melynek megvalósulása eleve lehetetlen. Kár volna emellett figyelmen kívül hagyni a vers egyéb szépségeit, pl. a zeneiséget és ritmust, a versek dinamikáját, erős sodrását, s nem utolsósorban mesteri szerkesztését, a szakasról szakaszra megismétlődő, s így hangsúlyozott alapkérdést: „Miért fél? Miért félek?”, s végül a kérdéssorozat lezárását a felelet megadásával, ami egyben zárt egységbe fogja az egész vers mondanivalóját és hangulatát.

Zákány versépítő készségének, verskiképző művészetének egyéb sajátosságait figyelhetjük meg a kötet nyitó versében. Bár a hosszú, mégis keveset mondó cím — *Hozza vissza az eldobott napot* — nem mondható szerencsésnek, maga a vers annál érdekesebb. (Érdeemes e helyen felhívni a figyelmet arra, hogy költőink az utóbbi időben mintha nem fordítanak kellő gondot a vers címének megadására, s szinte sablonná válik a vers kezdő sorát vagy szavait tenni meg címnek, ami gyakran vezet ilyen nyakatekert és semmitmondó címekhez, mint a fenti.)

„Még most is várlak,
szent napsugár,
pedig már tél van —”

kezdi szépen, emelkedett, majdnem ünnepi kifejezésekkel, hogy nyomban utána, mintegy rajtakapva magát, ellensúlyozza ezt azzal, hogy a lehető legprózaibb helyzetet illeszti mellé hasonlatul:

„a kutya lábasában
egy reggel jéghártyát leltem”.

De a kutyalábas itt nemcsak azért áll, hogy a stílusnak e kettősségével feszültséget keltsen a versben, hanem fontos tartalmi funkciója is van: belép a versbe a kutya, a költő további meditatálásának tárgya és egyetlen társa a téli éjben. S bár a vers téli hangulat, táj leírásának indul, sőt első látásra, olvasásra annak látszik végig, mégse az, nemcsak az! A táj leírása csak eszköz, hisz a vers végén a hideg és tél sokkal mélyebb, egyetemesebb értelmet nyert: a költőt övező hidegséget, szorongást fejezi ki:

„Ó, bolond vagyok-e,
hogy csodát várok? ...
Elhítem, hogy elolvad
egyszer az Északi-tenger
jege és hogy jön,
szalad, bő, kacagó patakokban
csordul és beleénekel
ide, a szívembe
a szent áldott melegség!”

S ezeknek a záró soroknak ismét ket-tős jelentőségük van: mélyebb értelmet adnak az egész versnek, éles fényként visszaragyognak rá, bevilágítják, másrészt ismét a szerkezet kerekességét, a vers egységét teszik teljessé. Mutasunk rá az olyan szemléletes hasonlatra is, mint:

„Télbe harapott, mert
szájából kőd jön”

mondja a kutyáról, s ez az egyetlen mondat egyszerre elénk varázsolja a hideget, azzal, hogy a kutya lehelete meglátszik.

Több helyen szinte meglepetéssel tapasztaljuk, hogy e túlnyomóan rimtelen, modern hangszerelésű versekben a költő gyakran egyenesen a romantikus költészet nyelvi eszközeit, szemléltető kelléktárát használja fel egy-egy magas hőfokra izzított érzés kifejezésére. Pl. a *Vér* c. versben ilyen sorokat olvashatunk:

„Vér! Mi vagy te?!
Mi a te örületes,
éltipró, pokoli zajod

„Mi a te mélyedben
a szent nagy szótat,
a közel kacaja,
jaja a távoloknak,
az „Igen”, a tűz,
ez az anti-isten?!”

S az előbb elemzett *Hozza vissza...*
címűben:

„De kíván a lelkem,
ordít a vérem érted,
a velőm susterog
és nyűszörög minden csontom!”

Meglepő, ismétlem, pedig se nem ritka,
se nem új jelenség ez Zákánynál, csak
tán nemigen figyeltünk fel rá eddig,
pedig nem is csak a túlfeszített érzel-
meket kifejező nagy szavak, a víziók-
ból felépülő képek emlékeztetnek a ro-
mantikára, hanem számos vers poeti-
kus hangja, sőt ódai hangütése is.

Érthető, hogy amikor már ismert
költő új verseskötetét lapozzuk, az ol-
vasás izgalmát az is fokozza, hogy ke-
ressük, lessük benne az újat, a téma-
kör kitágulását, új területek meghódí-
tását, a formakészlet fejlődését, gaz-
dagodását. Nos, a *Varázslat* olvasása
után ez az igényünk sem marad kielé-
gítetlen. Igaz, hogy csak elvétve, de a
hosszadalmas, terjedelműknél fogva
epikus költeményekre emlékeztető, sok-
szor igen komplikált szerkezetű ver-
sek között találunk egy-két röpké
helyzetdalszerű versikét is, mint pl. a
Szól a cimbalom, ahol alig néhány sor-
ban, egy-két erőteljes színnel, vonás-
sal élénk varázsolja a piszkos kocsmát,
a poklot, ahol fehér galambként rep-
des a cimbalomszó, egyedül. Ha új te-
rületek meghódításáról beszélünk Zá-
kánynál, akkor sokkal inkább a *Lelki-
ismeret, idézlek* c. versre gondolunk.
Érdekes ez a vers, mégpedig érdekes
Zákánynál, mert oly egyértelmű politi-
kai állásfoglalás nyilvánul meg benne
— áttételesen ugyan —, ami Zákány-
nál ritkaságszámba megy. Közvetlen
mondanivalója a háború embertelensé-
ge s a háború utáni újjászületés, fel-
eszmélés, az 1939-től 44-ig nyugdíjazott
lelkiismeret „reaktíválása”, megidézé-
se, de ezen túl, távolabbról a pusztí-
tással, a halállal, a bűn tobzódásával
szemben a termelés, az építés, az élet
igenlése:

„Karamba tereljük a szétfutott
barmainkat,
meggazítottuk a cserepeket
a tetőkön, a hamut

kiszórtuk a földre,
a gebét megittattuk,
leporoltuk a térdeinken
a kalapjainkat és
szántani indultunk, mert
megleltünk egyméhány
szakajtó magot
elhamvadt csecsemőnk
összeszorított,
elpusztíthatatlan tenyerében.”

Jegyezzük meg e verssel kapcsolatban,
hogy bár mondanivalójánál fogva meg-
lehetősen ritka jelenség Zákánynál,
formája annál jellemzőbb a költőre.
Terjedelme folytán epikus költemény-
re emlékeztet, sőt első tekintetre tar-
talmánál fogva is, hisz eseménystort
beszél el. Mégis igazi lírai vers ez,
mert az események látszólag nyugodt,
epikus leírása csak külső köntöse, köz-
lési, megjelenési formája a költő ér-
zelmeinek. S ismét az ügyes szerkesz-
tés tette lehetővé, hogy terjedelme el-
lenére egyetlen lélegzetvétellel elmon-
dott gondolatnak érezzük, mert dina-
mikus előadásában sehol sincs törés,
egyetlen ívben emelkedik a záró so-
rokban elért csúcsig.

Ez a terjedelmesség azonban nem
egyszer meg is bosszulja magát a vers-
ben, mint pl. az *Őszben*, amely részle-
teiben szintén nagyszerű, de a laza
szerkezet folytán a remek részletek
nem állnak össze egységbe, s ez nagy-
mértékben csökkenti a vers egészének
hatását, az összbenyomás erejét.

A kötet második részében, az *En va-
gyok* az ciklusban három hosszabb,
verses regény részletre, lírával átitat-
tott elbeszélő költeményre emlékeztető
vers is van. Zákány kedvező formája
ez. De míg a *Lelkiismeret, idézlek* ci-
műben sikerült az epikus tárgy segít-
ségével lírai magatartást kifejezni, si-
került a külső leírást, eseményközlést
átizzítani az érzelem paraszával, a *Jó-
ság, hol vagy?*-ban ez a szándék már
nem valósult meg, s az *Álom-asszony*
remek részletei szintén elguruló, por-
ba vesző gyöngyszemek sorsára jutnak
a laza szerkezet következtében, pedig
jobb, sokkal jobb sorsra érdemesek! E
versekkel kapcsolatban még valamire
fel kell hívni a figyelmet. Az erősen
felfokozott érzelmek, a lírai hangulat
magas hőfokának kifejezésére szolgáló
túlfeszített hasonlatok, erős jelzők ke-
resése közben néha tévútra siklik, s
ilyen közhelyszerű eszközökkel is él:

„Képét leköpték, testét megostorozták.
és minden léptében tövisre hágtott.”
(*Jóság, hol vagy?*)

Bántó ez, hisz Zákánynak nincs
szüksége ilyen elkoptatott képek köl-

csönzésére, mikor maga ilyeneket tud alkotni:

„Az éj laktik az én szememben
s egy halott madárnak búsuló párja”.

Mégis ismételten ebbe a hibába esik:

„lelkünk a hulló szírommal szálldos
és hísszük, hogy annál is fehérebb —
jó a hajnal, játszik vele egy csöppet
s a szent galambból egyszerű veréb
(lett...)”

S ha tudjuk, hogy ez a versszak az előbbi szakaszban indított „Élünk mi, szegények, pörlekedve” gondolatmenet folytatása, akkor lehetetlen nem gondolni József Atilla „Aki szegény, az a legszegényebb” c. versének következő soraira: „Pedig benne lagnak a galambok, Csillagtollú éneklő galambok, De így végül griffmadarak lesznek...” Talán fölöslegesnek tetszhet a magyarázkodás. Dehogys gondolunk itt utánérzésre, csak párhuzamos helyzetre, hasonló hozzáállásra a témához és egy kis gondatlanságra.

E mindössze huszonegy verset tartalmazó, alig nyolcvan oldalas könyvecskéből máris jónéhány igen érdekes és értékes verset emeltünk ki és vizsgáltunk meg, amelyek fontos helyet követelnek maguknak irodalmunk legjobb lírai alkotásai között, de még mindig nem zárhatjuk le az ismertetést. Bűn s vétkes rövidlátás volna figyelmen kívül hagyni olyan költeményeket, mint a címadó *Varázslat*, amelyet nagyszerűen komponált a költő a képzelet, varázslat és való között feszülő ellentétre, vagy a nagyon plasztikus, érzékletes *Vér*, a *Gyászbeszéd* stb. Azt is meg kell azonban mondani, hogy az említett fogyatékoságok mellett vannak egész versek, is amelyek elhibáztak, mint pl. a széteső, helyenként zavaros *Rex*, *Végtelen az ősz*, *Dermedt szívvel*, *Szikra*.

Most, hogy rácsukódik Zákány sorrendben harmadik verseskötetére, a

Varázslatra a könyv hátulsó födele, s a könyvespolcon odakerül a *Fönt és alant* valamint a *Napfény a sárban* mellé, elgondolkoztatja az olvasót az ide zárt költői világ, ez a művészi teljesítmény, s felmerül a kötelező kérdés is, mely elől nehéz kitérni: mit hozott az előbbi kettő után ez a harmadik? „Egykor sötét szín volt az én örök mementóm” — mondja *Álom* című versében, s a sötét szín, az illúziók elutasítása, komorság, borongás, pesszimizmus ma is jellemző sajátos költszetének. Ezt korábbi, különösen első kötetével kapcsolatban fel is rótták neki, s mondjuk meg, nem is minden alap nélkül. Bár szükségtelen bizonygatni, hogy a kritika mércéje és szempontjai sem statikusak, változatlanok és változhatatlanok, letagadni is fölösleges volna korábbi merevségét s helyelyel-közzel tévedéseit, igazságtalan ítéleteit Zákány költészetéről, de nemcsak ennek van része a Zákány költészetre iránti kritikai magatartás megváltozásában, hanem elsősorban Zákány költői fejlődésének. S ez a fejlődés — a költői eszközök, a formanyelv, a formakészlet jelentős gazdagodása, tökéletesedése mellett — elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a költő pesszimizmusa, borongása, költészetének sötét alapszíne és komor hangja bonyolult módon és áttételesen ugyan, de egy valóságos és határozott emberi költői magatartást fejez ki, olyan mai embert, aki gyakrabban látja — kényszerül látni helyzeténél fogva — az élet árnyoldalait, mint napos tájait, aki a háború után újjáéledő, felegyenesedő embert is látja, de mélyen átérzi a korrunkra neheződő, szorongást keltő egyetemes emberi problémákat is. Röviden: a kritika közelebb került Zákány költészetének megértéséhez, Zákány viszont közelebb került az élethez, a valósághoz, s ez a *Varázslat* c. kötet óriási többlete az előbbi kettőhöz képest.

Emlékalbum a forradalom 20. évfordulójára

A háború és a jugoszláv népek forradalma 1941-től 1945-ig

Danilo Kecić

A napokban hagyta el a sajtót egy emlékalbum, amelyet forradalmunk évfordulójának szenteltek. Ez már a második emlékalbum a *Mladost* kiadó-vállalat kiadásában. Népfelszabadító háborúnkat és népi forradalmunkat öleli fel.

Kisebb alakú ugyan, mint az 1959 végén *Negyvenévi harc a szocializmusért* címmel megjelent első album, de terjedelme ugyanakkora: körülbelül 1500 fényképet, rajtot és faksimilét tartalmaz.

Mintegy 400 fényképet azonban egészen indokolatlanul az első albumból vettek át. Semmi szükség sem volt erre, hiszen múzeumaink több százezer képet és rajtot gyűjtöttek és rendszereztek négy esztendeig tartó emberfeletti harcunkról, és belőlük bizonyára kiválaszthattak volna közlésre 300 fényképet — még ha áll is az a kifogás, hogy

sok fontos eseményről csak egyetlenegy felvétel van.

Meglehetősen kiegyensúlyozatlanság tapasztalható a képek megválasztásának módjában, bizonyos átlagos jelentőségű történelmi eseményekről készült képek számában, az ország egyes területeinek felölelésében, illetőleg a háború és a forradalom eseményeinek illusztrálásában is. Néhány esetben több képet közül az album kevésbé fontos, helyi jellegű eseményről (például az 1942. július 22-i celjei kivégzésről három felvételt), vagy pedig két helyen közli ugyanazt az epizódot, eltérő adatokkal, eltérő szöveggel (például a Prijedornál elpusztított ellenséges harckocsi képét), viszont sok fontos eseményt egyáltalán nem regisztrál.

Vitathatatlan tény, hogy a népfelszabadító háborúban készített sok fényképről különböző adatok vannak, egy-

mástól eltérő szövegeket fűznek hozzájuk, mégis furcsa, hogy ebben az albumban az elsőből átvett némely képet is egészen más szöveggel közölnék.

Utóiratában a szerkesztő bizottság nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy az anyag rendszerezésében és közlésében az időrendi sorrend vezérelte, ám az album tanúsága szerint többször eltért ettől. Példaként megemlítjük *A JKP előkészíti a fegyveres harcot* című fejezetet. Ebben először egy hirdetmény faksimiléjét közlik a megtorlásul végrehajtott kivégzésekről 1941. június 17. keltezéssel, majd egy hercegovinai felkelő csoportról 1941 júniusában készült felvételt, utána pedig a *Slovenski Poročevalac* 1941 május első napjaiban ki nyomtatott és terjesztett számának faksimiléjét (!).

Nem tartották be a szerzők az utószóban leszögezett másik elvet sem: „Arra törekedtünk, hogy jelentőségük-höz képest megfelelő teret szenteljünk az eseményeknek és mozzanatoknak, és szükséges mértéket tartunk minden egyes országrészünk felszabadító mozgalmának bemutatásában.” Már a fentebbi megjegyzések is arra vallanak, hogy a szerkesztő bizottság nem így járt el, és ennek alátámasztására csak egy példát említünk meg. Az 1941. év *végi világeseemények* című fejezetet nyolc képpel illusztrálják. Hét képen a keleti front eseményeit mutatják be, és csak egyetleneggel adnak áttekintést, illetőleg igyekeznek áttekintést adni a többi hadszíntér legfontosabb történéseiről (?).

VAJDasÁG NéPEINEK FELSZABADÍTÓ HARCA AZ ALBUMBAN

A legbeszédesebben szól a fenti megjegyzések indokltsága mellett — mégpedig nem szubjektívan, hanem történelmileg teljesen objektívan tekintve — Vajdaság példáját. Az albumban közölt kb. 1500 kép közül összesen 45, illetőleg kereken 3% mutatja be a vajdasági népek felszabadító harcát. Azt hisszük, ehhez teljesen felesleges bármilyen kommentárt fűzni.

Ha azt vizsgáljuk, hogy ezek a képek mit és hogyan dokumentálnak, meglepő és lesújtó megállapításra jutunk. A 45 vajdasági vonatkozású illusztráció közül 10 kép egészen egyoldalúan a megszállókat és vajdasági terrorjukat

mutatja be, vérszegény, általános képszöveggel, egyetlen összesített adat, minden helyi színezet, helyi sajátosság nélkül. Az olvasó semmiből sem látja, semmiből sem tudhatja meg, hogy Vajdaságban a megszállók csak 1941-ben több mint százezer embert letartóztatnak, elpusztítottak, elűztek, táborba hurcoltak, hogy végzetes következményekkel járó gazdasági diszkriminációt alkalmazzanak, a helyi, túlnyomórészt szláv lakosságtól kétszázhuszezer hold földet elvettek, és tízezerrel sajátítottak ki lakóházakat minden élő és holt tartozékával együtt stb.

Ha tovább vizsgáljuk, mit ábrázol a többi kép, akkor kiderül, hogy egyetlen képet sem közölnek a bánáti népfelszabadító harcról, hogy 1942-ből csak egyetlenegy csoportkép szerepel az albumban, hogy 1944-ből egészen októberig egyetlen közlésre érdemes képet sem találtak, mintha Vajdaság végleges felszabadulásáig egyáltalán nem léteztek volna itt partizánosztagok. Ezekből és még számtalan itt nem említett példából kiviláglik, milyen önkényesen, bizvást állíthatjuk, véletlenszerűen választották ki a képeket és állították az albumba Vajdaságot, nem is szólva arról, hogy egyáltalán nem illusztrálták a forradalom legfontosabb vajdasági komponenseit. A szerzők egyetlen mondatral sem emlékeztek meg az új néphatalom és a tömegszervezetek fejlődési útjáról és tevékenységéről, a népfelszabadító mozgalom Vajdaságban követett agrárpolitikájáról és nemzeti-politikájáról, a vajdaságiak, a vajdasági brigádok részvételéről a Vajdaságon kívüli hadműveletekben stb.

A képszöveg sem egyezik mindig a történelmi tényekkel. Így például a Pančevón felakasztott hazafiak képe alatt az áll, hogy ez 1941 nyarán történt, holott a megszállók 1941. április 22-én követték el ezt a gáztettet. Ugyanilyen hibát találunk az 1941. április 22-én Pančevón agyonlőtt hazafiak képe szövegében is. Van más jellező, sajtóhibának tekinthető elírás is — például a karlovői helyi népfelszabadító bizottság képe alatt Karlović áll —, azonkívül, véleményünk szerint, metodológiai tapintatlanság is, például a közölt arcképek sorrendjében, amikor is előbb közlik a tartományi pártvezetőség tagjainak képét, és csak utána a tartományi párttitkárokat.

Az album nyilván gyorsan készült, pedig nemcsak alkalmi kiadványnak szánták. Véleményünk szerint a fentiek

alapján indokolt, hogy második kiadása jobb, alaposabb és kiegyensúlyozottabb legyen. A szerkesztő bizottság sikeresen megbirkózott több nehézséggel, és nyilván feltételezte, hogy az albumnak fogyatékosai is lesznek. Ezért is fordult utószavában az olvasókhöz, fel-

szólítva őket: megjegyzéseikkel, helyesbítéseikkel segítsék elő, hogy a már tervbevett második kiadás minél jobb legyen. Kizárólag ez a szándék vezérelt bennünket, amikor kissé bíráló hangon mutattuk be ezt a roppant érdekes és hasznos albumot.

Kollin József fordítása

LA REVUE DU CAIRE

Most első ízben került a kezünkbe az ébredő arab világ egyik folyóirata. *La revue du Caire* a címe. 1938-ban alapították. Főszerkesztője Alexandre Papadopoulo. Francia nyelven jelenik meg, és célja inkább a külföld tájékoztatása, mint az irodalmi élet erjesztése, s ez számunkra éppen megfelel, mert megismerkedhettünk az arab irodalom jelen helyzetével. Legutóbbi, 1961 júniusi száma Louis-A. Cristophe *Núbiai emlékművek* és B. V. Volkoff *Egy arab nemes* című cikkeit tartalmazza, ezután áttekintést nyújt a kairói színházi idényről és a piramisok tövében rendezett előadásokról, majd egy arab elbeszélést közöl — fordításban. Benünket ez érdekkel elsősorban. Az elbeszélést Jusef Idris írta. Címe: *A világ végén*. A fordító nevét nem tünteti föl a folyóirat. Az írás azzal az emberi és költői szándékkal készült, hogy meghassza és nemesítse az olvasó lelkét, és ezzel a sajátosságával, valamint kiadós adag érzelgősségével a hazai szociális irodalomra emlékeztet abból az időből, amikor még gyermekcipőben járt, viszont szerkezete, az adatszerűség elhanyagolása és a pszichológiai bonyodalmak előtérbe helyezése a modernebb idők alkotásai közé állítják.

A történet: egy fiúgyerek elviszíti két piaszterét (a *La revue du Caire* húsz piaszterbe kerül). A pénzdarabot édesapjától kapta, ezért olyan nagy számára a veszteség. Szegény gyerek a kisfiú, nincsen anyja, se testvére. Apja is távol él tőle, „valahol a világ végén”, így hát a fiú kénytelen megelégedni nagyanyja szeszélyes, öreges gyengédségével. Apja néhány hónapos időközökben keresi föl, és ilyenkor mindig hoz neki valami ajándékot: édességet, cezurát, legutóbb azonban egy kétpiaszteres ércpénzt adott neki, tehát igazi értéket, az első valódi értéket, ami a fiú kezébe került. Ettől a naptól kezdve a gyerek minden élménye, öröme, bánata a pénzdarabhoz fűződik. Ha örül, megtapogatja zsebében a kétpiaszteres ércpénzt, hogy még maradandóbbá tegye örömét, ha szomorú, azért fogja kézbe a pénzdarabot, hogy megvigasztalódjék. Az édesapja a kétpiaszteres, az apja, aki sohasem marad nála, az anyja, akit nem is ismer, öccse, húga, akik nincsenek, vigasz, kárpótlás a nincstelenségért, az iskolában és odahaza kapott verésért, reményforrás, ami bátorítja, hogy egyszer majd effendi lesz, bej, s nem kell megaláztatásokat elszenvednie. S most elvesztette a pénzt! Nincs többé számára se öröm, se bánat, nincs többé igazi élménye. Közömbös, elveszítettnek érzi magát. Úgy érzi, hogy nincs értelme a reggelnek, amire ébred, sem az iskolának, ahol a jó osztályzatért küzd, és arra sincs már remény, hogy az apja újra

eljön hozzá. A kétpiaszteres nélkül semminek sincs értelme, minden mellékes, valószerűtlen, alaptalan. Végül eszébe jut, hogy azon a napon, amikor a pénzt elveszítette — a tiltó szó ellenére is —, a vasúti töltésen bolyongott, fűgét keresett. Tüstént elmegy hazulról, a töltésre siet. Akár a mesékben — a pénzt megtalálja, de nem hallja meg a síneken dőbörgő vonat közeledését, és a kezek keresztülgázolnak rajta.

Íme, ilyen egy modern arab elbeszélés a nincstelenség és a magányosság következményeiről. Nem adja meg a környezet pontos körvonalait, csupán a légkört érzékelteti. Naiv, de nem unalmas, mert szakadatlanul kicsendül belőle egy emberi hang, és fedteteti velünk az írás irodalmi fogyatékoságait.

EGY ÍRÓI TEVEKENYSÉG DIAGNÓZISA

A modern amerikai írók közül John D. Salinger van legnagyobb hatással az Egyesült Államok ifjúságára és humanista műveltségű értelmiségére. A *The Atlantic* című folyóirat ezért szólította föl Alfred Kazin ismert kritikust, hogy a lap számára írjon Salinger *Frenny and Zooey* című új könyvéről — szem előtt tartva az író szokatlanul nagy népszerűségét. Kazin ügyesen eleget tett a feladatnak, nem esett a mesélgetés és érvelgetés hibájába, bírálatát általános megállapításokra alapozza.

Első észrevétele Salinger írói technikájára vonatkozik. Ki mondja, hogy az író az amerikai elbeszélő irodalomban, ebben a rendkívül feszült légkörű és drámai közegben — a tökélyig emelkedett. Az események minden pillanatát hősei tevékenysége tölti ki, a legjelentéktelenebb, látszólag legmellékesebb részletet is.

Új könyvének egyik elbeszélése, a *Zooey* című, egy fiatal emberről szól, aki a fürdőkádban olvassa levelét, és közli a cigarettázik. Az író — miközben leírja, hogy a fiatalember térdei szigetekként emelkednek ki a fürdővizből — hősenek minden mozdulatát és érzését rögzíti. Bejön az anya, a fiú a kád elé húzza a függőnyt, az anya meg a gyógyszeres szekrényt rendezgeti. Közben beszélgetnek. És Salinger mindent leír, amit csinálnak. Leírása egy szemernyit sem hasonlít a naturalisták felsorolásaihoz, ellenkezőleg, a színműírók és a színházi rendezők erőfeszítéseire áll legközelebb, amelyek arra irányulnak, hogy a színész egy bizonyos, meghatározott módon mozogjon a színpadon. Talán éppen azért fontos ez, mert az elbeszélés nem enged elég teret az egyéniség részletes megrajzolásához, az író a szereplők mozdulatainak leírásával érzékelteti jellemüket.

A másik elbeszélésben — ennek *Frenny* a címe — az olvasó egy fiatal emberrel találkozik, aki egy vendéglőben ül, martinijának első kortyait szürcsölgeti, majd „körülnéz a teremben, a színtele kézzelfoghatóan érzi a hangulat kellemességét, mert megállapítja, hogy a lehető legjobb helyen, a lehető legbájosabb lány társaságában ül”. Így készíti elő Salinger az olvasót az írás további részleteire, amelyekből kiderül, hogy a fiatalember azok közé az önelégült alakok közé tartozik, akiket *Frenny* — a lányt hívják így — kénytelen eltűrni a maga közelségében, kénytelen őket még szeretni is, noha valójában elviselhetetleneknek tartja őket.

Ezzel a megállapítással jutott el Kazin diagnózisának második részéhez. Salinger elbeszélésének fiatal szereplői „bölcsek”, más szóval megvetik hozzájuk méltatlan környezetüket, mindezettel teljesen tisztában vannak, és emiatt boldogtalanok. Nem tisztán

telik környezetüket úgy, mint Huckleberry Finn, aki a világnak csak egy kicsiny részét látta a tutajon, egy szőkevény néger rab-szolga társaságában üldögélve. Az ifjúságnak ez a „bölcssége” — állapítja meg Kazin — nem annyira azért aggasztó, mert hiányzik belőle a szeretet, hanem azért, mert nélkülözik a művészi nagyságot. Frank O'Connor, ismert amerikai író egy elbeszélésében azt írta, hogy nem más ez, mint „egy olyan művészi forma, amely a nem létező társadalom egyedével foglalkozik, aki tehát nem tartozhat a társadalomhoz, viszont kénytelen létezni, úgyszólván a maga belső világosságából táplálkozva”. Ez a tény az alapja Salinger művének, s ez szolgáltatja újabb bizonyítékát annak, hogy Amerika nélkülözi az egyént és a társadalmat szoros kapcsolatokkal egymáshoz fűző fejlett és érett társadalmi regényt.

Bármennyire jellemzi is ez a fogyatékossg Scott Fitzgerald munkásságát is, tény, hogy amikor Fitzgerald valakinek a hangját írta le, ezt azért tett, mert szerette ezt a valakit — természetesen az alkotó művész szeretetével —, Salinger-nél viszont a hang csak egy zörejt jelent, amit írásának valamelyik szereplője hallat. Tény az is, hogy a fiatal amerikaiak a Salinger által leírt „bölcsségben” önmagukra ismernek, saját érzékenységükből szőtt magányukra, idegenkedésükre a „Martini-ivóktól” — mindez róluk szól, de beszél Salinger írásművészetének korlátozott voltáról is.

BATORSÁG ÉS BOHÓCKODÁS

James Krüss neve Jugoszláviában is ismert. Több hangjátékát adták már elő, és *Világítótorony a rákok szikláján* című könyve néhány évvel ezelőtt jelent meg hazánkban. Ez alkalommal néhány érdekes adatot mondunk el az ismert gyermekíróról. A részleteket a *Welt und Wort* című folyóirat augusztusi számában közölt önéletrajzából merítjük.

Krüss 1926-ban, Helgoland szigetén született. Anyanyelve a fríz volt, s csak tizenhat éves korában, amikor Németországba került, hogy tanítóképzőbe járjon, jutott közvetlenül érintkezésbe azzal a nyelvvel, amely később művészi kifejezőmódjának eszköze lett. Az iskola azonban — mondja Krüss — elviselhetetlen valami volt számára, s ennek az idegenkedésnek tulajdonítja elhatározását, hogy a háború alatt önként jelentkezett katonának. A kapituláció napjáig viselte az egyenruhát, sértetlenül úszta meg a háborút, és ekkor kezdődött számára a „henyélés, az öröm és a szabadság korszaka”.

„Meg kell mondanom — fűzi hozzá —, hogy ennek az időszaknak a kezdete számomra nem a szellemi és politikai elnyomatás után következő megkönnyebbülést jelentette. Mindez nem volt bennem tudatos, mert Hitler urat még akkor is jó embernek tartottam, akit rossz szolgák vettek körül. Egyszerűen élveztem a korlátlan egyéni szabadságot: nem kötött vagyok, nem befolyásoltak jelszavak, nevelők, nem voltam felelős semmiért, mentes voltam minden konvenciótól, félelemtől, részvételtől.”

Krüss szerkesztője lett egy hamburgi újságnak, amely köré a letarolt Helgoland írói csoportosultak. Már tizenkilenc éves korában megírta első könyvét; hazájának emléke ihlette meg, hogy leírja az ódon helgolandi legendákat. Később Münchenbe került. Azzal kereste mindennapi kenyerét, hogy költői hangú beszámolókat írt újonnan megnyílt szállodákról, gasztronómiai különleges-

ségekről — egy vendéglátóipari lap számára. Döntő fordulatot hozott életébe az Erich Kästnerrel való megismerkedés. Kästner ugyanis vállalkozott, hogy kiadója lesz egy gyermeklapnak, amelyet Krüss alapított volna, a terv azonban sohasem valósult meg, viszont a két író között — más vonalon — termékeny együttműködés alakult ki. Kästner éppen ebben az időben adta ki *Konferenz der Tierre* (Az állatok konferenciája) című könyvét, és Krüss vállalta, hogy az írást rádióra alkalmazza. A munka kitűnően sikerült, s arra ösztönözte Krüssöt, hogy maga is írjon a gyermekek számára. Sok elbeszélés, költemény, regény és szindarab született meg így, és írójuk hamarosan hírnévre tett szert. Krüss azzal a tulajdonságával magyarázza sikerét, amire — szerte — minden gyermekírónak szüksége van. Ez a képesség: „gyermekesnek lenni egy magasabb fokon, megőrizni a gyermeki naivitást, óvakodni attól, hogy az ember komoly úriember, tiszteltreméltó polgár legyen”. De nemcsak erre van szükség, hanem bátorságra is, hogy az ember merjen bohóc lenni — közös és szükséges jellemvonása ez a gyermekek számára alkotó íróknak és a satirikusoknak. „Nem véletlen — állapítja meg Krüss —, hogy a legjobb gyermekírók egyben satíráírással is foglalkoznak.” Reméli, hogy egyszer majd ő is ír satírárt a rádióról, az egyháztól, a Nyugat megmentésére alakult szervezetekről és más, eredménytelenségre kárhözottatott egyesületekről.

HEMINGWAY IRODALMI HAGYATÉKA

Hemingway halálával kapcsolatban annyi megállapítás és vélemény hangzott el, hogy fölösleges, sőt túlzás lenne bármit is idézni abból a kétségtelenül roppant érdekes adathalmazból, amire a külföldi folyóiratokban bukkanunk. Ehelyett sebtében leírt készítenék az író hagyatékáról, amiről Carlos Baker, Hemingway kiváló ismerője ír a *Saturday Review*-ban.

Mindenekelőtt — a lista első helyén áll a *The Dangerous Summer* (Veszedelemes nyár) című könyv kézírata, az 1959-i spanyolországi bikaviadal-idény nem irodalmi igényű beszámolója. Az írás néhány töredékét a *Life* már közölte — a kritikusok nem nagy öröme. Megállapították és hangsúlyozták, hogy a *Death in the Afternoon* (Délutáni haláleset) című íráshoz viszonyítva, visszaesést jelent. Nem lehetetlen azonban, hogy a teljes, csonkítatlan írás kedvezőbb benyomást kelt majd. A másik könyv Hemingway visszaemlékezéseit tartalmazza a húszas évek Párizsára. Az író jóbarátai, akik olvasták a könyv néhány részletét, határozottan állítják, hogy jobb „bármelyik önéletrajznál, amely az „elvesztett nemzedék” döntő korszakában megjelent. Hemingway nagy gonddal dolgozott ezen a kéziraton, ezt bizonyítja közvetlenül a halála előtt Carlos Bakerhez intézett távirata is. Ebben arra kéri, hogy hagyja ki az Ezra Poundról és az orosz regényírókról szóló anekdotát, amelyet Baker egy írásában közölni akart, mert föl akarja használni visszaemlékezéseinek megírásánál. A harmadik könyv kézírata körül némi titok lappang. Hemingway ugyanis még tíz évvel ezelőtt arról beszélt Bakernek, hogy egy nagy regényt ír, amelynek tárgya „a föld, a tenger és a levegő” lesz. A beszélgetés során Hemingway félig gúnyosan, félig bünbánóan elnézést kért vakmerőségéért, hogy ilyen grandiózus témához mer nyúlni, majd hozzátette, hogy időnként felolvassa

kéziratának egy-egy részletét feleségének, hogy lássa, milyen hatást gyakorol az olvasóra. Hemingway csaknem betegesen titkolózó volt, ha saját munkájáról volt szó, ez alkalommal azonban nyíltan megmondotta, hogy befejezte a könyvet, s a kézirat — mindaddig, amíg át nem nézi és kiadót nem talál rá — a havannai Nemzeti Bank trezorjában marad. Elmondotta azt is, hogy egy rövidebb regényét — *Az öreg halász és a tenger* lesz a címe — egyszerűen kiemeli a *The Sea in Being* (A létező tenger) című kéziratából, viszont amikor két évvel később a kisregényért elnyerte a Nobel-díjat, arról beszélt az újságírók előtt, hogy *Az öreg halász és a tenger* egy trilógia része — így hát nem lehet tudni, egy vagy két kiadatlan mű van-e Hemingway irodalmi hagyatékában.

Hemingway — azok tanúbizonysága szerint, akik életének utolsó hónapjaiban együtt voltak vele — elégedetlen volt munkájával, aggályait azonban leplezni igyekezett. Poszthumusz műveinek megjelenése után derül majd ki, hogy beteges bizalmatlanság volt-e az elégedetlenség kútfeje, vagy pedig megérezte, hogy tehetségét apály fenyegeti.

PUNKTUM

Hemingwayjel egyidőben halt meg egy másik író is, akinek azonban nem adatott meg az elismerés, a dicsőség. Louis-Ferdinand Céline francia íróról, a *Le Voyage au bout de la nuit* (Utazás az éjszaka végén), a *Mort à crédit* (Halál hitelre) és a *Nord* (Észak) című magas színvonalú, költői vénájú művek írójáról, de a fasiszta ízű *Bagatelles pour un massacre* (Csekélység egy mérszárlásért) szerzőjéről is szólnunk. Céline-t a háború után, a megszállás idején tanúsított magatartásáért börtönbe vetették, s a fogházból öreg, megtört emberként szabadul ki. Másban is különbözött Hemingwaytól, aki halála pillanatáig megőrizte a mérész vadász derűs kedvét. Céline leplezetlen elkeseredéssel, azzal a mindig magával hurcolt teherrel várta be életének utolsó pillanatát, amit a kor öreges apátiává súlyosbított.

Minderről André Parnaud írásából szerzünk tudomást. Parnaud az író halála előtt néhány héttel beszélgetést folytatott vele, de az interjút csak Céline halála után jelentette meg az *Arts*-ban. Hiába kísérelte meg Parnaud, hogy a hatvanhét éves íróból egyetlen biztató választ csikarjon ki önmaga, saját munkája, hiúsága javára — Céline csökönyösen ismételtette, hogy semmi sem érdekli, s ha dolgozik (halála napjáig tevékenykedett), csak pénzért, muszájból teszi.

— Arról akar tehát meggyőzni bennünket, hogy legutóbbi könyveiben nincsen semmi az ön egyéniségéből? — faggatta Parnaud.

— Az egyéniségemből? Nem, abból valóban nincs bennük semmi. Azaz... talán mégis. Az, hogy nem tudom élvezni az életet. Tulajdonképpen nem is létezem. Ez az előnyöm sokakkal szemben, akik rothadtak, mert mást sem tesznek, mint szakadatlanul élvezik az életet. Élvezni az életet? Ugyan mit jelent ez? Ezt: enni, zabálni, bőfögni, szeretkezni és más effajta dolgokat, amik előbb-utóbb mindenkit a fenébe küldenek. En? Én nem tartozom az élvezők közé. De nem is bánom, hogy így van. Legalább tudok válogatni. Tudok próbálkozni. A züllés azonban, ahogy egy régi római mondotta, nem abban merül ki, hogy valaki bemegy a bordélyházba, hanem abban, hogy nem jön ki belőle.

Én egész életemben be-bementem a bordélyokba, de mindjárt ki is jöttem belőlük. Nem iszom. Nem szeretek zabálni. Utálom mindezt. Hogy van-e jogom hozzá? Mellékes. Csak egy kívánságom van: aludni, és az, hogy hagyjanak békén, de ebben nincs részem.

A következő kérdés így hangzott:

— Ön azt a benyomást kelti, hogy kívül áll a világon, holott hajdan századunk egyik legszenvedélyesebb embere volt.

— Voltam — felelte Céline —, de már nem vagyok. Túlságosan sokat ... gattak. Elegendem van már belőle. Nyomorult alak voltam, de többé nem vagyok. Most közömbös vagyok. Mindenki-ből elegendem van!

— De bizonyára meg van győződve róla, hogy az elkövetkező nemzedékek önnek adnak igazat?

— Isten ments! — tiltakozott Céline. — Isten ments! Azonkívül ki tudja, létezik-e még majd akkor Franciaország. Lehet, hogy a kínaiak vagy a berberiek leltározzák majd hagyatékunkat, és eszük ágában sem lesz törődni az én irodalmi alkotásommal, az én stílusommal, három pontjaimmal. Ami az irodalmat illeti, én befejeztem. Be én. A *Halál hitelre* után mindent elmondtam.

— Hiszen ön el van keseredve! — kiáltott föl Parnaud.

— Szó sincs róla! Mit akar ezzel az elkeseredésről szóló dumával? Ha el volnék keseredve, az azt jelentené, hogy reménykedem valamiben. Márpedig én semmiben sem reménykedem. Csak egyben: abban, hogy szenvedés nélkül fordulok föl. Meg abban, hogy senki se gyötrődik miattam, körülöttem. Akkor majd nyugodtan megdöglök. Hacsak lehetséges, szívszélhűdés következtében vagy önmagam kezétől. Így sokkal egyszerűbb lesz. A jövő? Mindegyre nehezebb. Már ma is sokkal több erőfeszítéssel dolgozom, mint, mondjuk, tavaly, jövőre pedig még nehezebb lesz, mint ma. Punctum.

A NYOMOR UNARCKÉPE

A hitelesség, az irodalom elapadhatatlan éltető nedve hatja át Oscar Lewis *The Children of Sanchez* (Sanchez gyermekei) című könyvét, amelynek alcíme így hangzik: *Egy mexikói család önéletrajza*. A mintegy ötszáz oldalas könyv a Sanchez-család négy gyermekének önvallomását tartalmazza. A fivérek és nővérek — még hétszáz emberrel együtt — Mexiko-City nyomor-nyegedének egy hatalmas bérpalotájában laknak.

Oscar Lewis nem író, hanem antropológus, és csak följegyezte a Sanchez-család sarjainak kijelentéseit, viszont hatalmas, kitartó munkát végzett, míg az évek során rábírt a fiatal teremtéseket, hogy megszólaljanak, és titokban magnetofon szallagra vegye szavaikat. A *New York Times Book Review* legutóbbi száma azt írja Lewis művéről, hogy a könyv nagy emberi értéket tartalmaz. Nem azért, mintha a Sanchez-gyermekek — nem sejtve, hogy a furfangos masina minden szavukat följegyezi — valami rendkívülit mondtak volna. A könyv legfőbb értékét éppen a közlések egyszerűsége adja meg. A család sorsa, végzete egyetlen szóban foglalható össze: nincstelenség. Koplálnak és rongyokban járnak. Munka nélkül állnak, és egyáltalán nincs kilátásuk arra, hogy valaha is tiszteséges foglalkozáshoz jussanak. Mindig és valamennyien egyetlenegy szobában éltek. Édesanyjuk meghalt, apjuk meg, nyers, kemény ember, időről időre új asszonyt hoz a

házhöz, új szeretőt, aki rendszerint egy sereg gyerekkel érkezik. A leplezetlen promiszkuitás világában, ahol a gyermekeket gyakran az utcán hagyják, még ez a sivár otthon is a mérhetetlen gazdagság érzését adományozza a Sanchez-gyermekeknek. Vágyaik és reményeik központja az apa, aki nehéz munkát végez, hogy együtt tarthassa a családot.

Az egyik fiú, Roberto, így jellemzi a helyzetet:

— Noha sohasem tudtam kimutatni, nemcsak szeretetem, — imádom apámat. Amikor még kicsiny voltam, nagyon büszke volt rám... Még mindig szeret... de most már nem mutatja, mert nem érdemlem meg.

A gyermekek teljesen tisztában vannak helyzetükkel, és az egyik lány, Consuelo, így beszél erről:

— Nem szeretek gondolni sem rá, de látnom kell, mi történik családomban. Lassanként valamennyien elpusztítják önmagukat. Nővérem, Quadaluppe, olyan, mint a kialvó láng, mint az oltáron pislákoló viaszgyertya. Márta csak huszonnégy éves, de már olyan, mintha harminc is elmúlt volna... Manuel? Igen, ő élni fog, soká, de kinek a nyakán? Vajon hányszor teszi majd próbára gyermekei szeretetét azzal, hogy nem ad nekik enniök? Még rá gondolni is rossz, hogy túl fogja élni gyermekeit!

Ezeknek a vallomásoknak a környezet ad mélységet: a hatalmas épületet benépesítő emberek sürgése-forgása. Körülöttük robbanó szenvedéllyel, mohó igényekkel és a legnagyobb mértékű lehetőségekkel teli élet nyüzsg: állapotos nők, törvénytelen gyermekek, bosszúvágyó és kielégítetlen férfiak, borközi verekedések, keserű ébredések, hiúság, örömtelen munka — áttörhetetlen bástyafalként emelkedik mindez a gyermekek közé, akik csak elenyésző részei az éhezők nagy hadseregének.

EGY SZENVEDÉLY

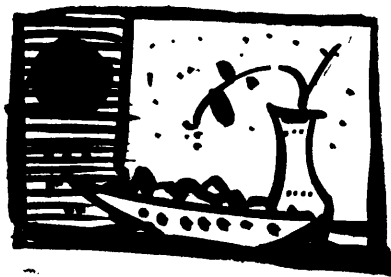
Már megemlékeztünk róla, mily nagy előszeretettel viseltetik a *Blätter und Bilder* című kéthavonként megjelenő német folyóirat a különlegességek és az exkluzivitás iránt. Ezt a megállapítást megerősíti az a körülmény is, hogy legutóbbi számában közli Vasko Popa *Messze önmagunkban* című versciklusát, és megjelentette June Barnes *Eine Passion* (Egy szenvedély) című elbeszélését is.

Az író nő Amerikában, Cornwallban született 1892-ben, s az amerikai irodalmi körök Virginia Woolf után az Egyesült Államok legnagyobb írónőjének tartják. June Barnes egyetlen regényével, az *Éjjeli növény*-nyel tett szert nagy hírnevére. Barátai és tisztelői közé Hemingway, Faulkner és Eliot tartoztak, sőt az utóbbi előszót is írt az *Éjjeli növény*hez — ez az egyetlen előszó, amelyet Eliot élő szerző munkájához írt.

Az *Egy szenvedély* stílusa egyáltalán nem amerikai, körülményes, kissé barokk ízű, nincs cselekménye, túlzottan kifinomult. Talán nem is mondható elbeszélésnek, inkább kép, vagy még ez sem, inkább gobelin, amelynek egységét egyforma öltések adják, és valamennyi együtt egy lappangó, módosult élet benyomását kelti. Az öregedés, az elmúlás, a megkövesedés légköre ez, ami Rohlinghousen hercegnőt veszi körül. A hercegnő — csütörtök kivételével — mindennap kikocsizik a párizsi Bois-ba. Ezeknek a kikocsikázásoknak a leírása foglalja el az elbeszélés

egynegyedét. A másik negyedét a hercegnő háztartásának leírására használja föl az író. A harmadik és a negyedik negyedét a hercegnő életében időnként felbukkanó két férfi, a nagyvilági unokafivér és a problematikus barát megrajzolásának szenteli June Barnes. Az elbeszélés egyetlen eseményére tizennégy oldalt vett igénybe. Teli van ez a visszaemlékezés rejtett értelmű célszavakkal. Alább adunk belőle, ízelítőnek, egy részletet:

„Csak két arckép függött az ebédlőben. Az egyik: a hercegnő apja egyenruhában, egy asztal mellett állva, tollas főveggel a kezében, másik kezét kardja markolatán nyugtatva, sarkantyús csizmájára hosszú szőrű bunda széle borul. A másik a hercegnő édesanyját ábrázolta. Egy kerti padon ült, rajta zöld vadászkosz-túm, fején félrecsapott csöppnyi férfikalap. Egy barokk díszítésű szelence teli volt szőke hajú, piros ábrázatú öcsikék és húgocskák miniatűr arcképeivel. Legyezők, pénzdarabok, pecsétnyomók, porcelántálok heverték szerteszét a szobában, és — egész értelmetlenül — ott állt egy szobrocska is, amely egy nőt ábrázolt, aki hálóingének lepkekönnyű fátylán keresztül fehér keblét nézegeti. Ha eső esett, a vízcseppek befröcskölték a magas ablakok üvegét, amelynek világosságát harsányan verte vissza a nagy tükör. A napsugár néha-néha megvillantotta a kandallón álló kristályt, amelyből ilyenkor hidegfényű tűzijáték szökkent a mennyezet felé.”

RÉSZLETEK A NAPLÓBÓL

Az itt közölt írások részletek Josip Vidmar *Mellette vagy ellene* című tanulmánykötetéből, amelyet magyar nyelven a közeljövőben a Fórum kiadó jelentet meg. Ez a kötet Vidmar válogatott írásait tartalmazza a szerző válogatásában és felöleli termékeny munkásságának valamennyi korszakát. A *Napló* itt bemutatott darabjai 1933 és 1934 között készültek.

Josip Vidmar 1895. október 14-én született Ljubljánában. Iskoláit Ljubljánában, Prágában, Bécsben és Párizsban végezte. Részt vett az első világháborúban és 1915-től 1918-ig orosz hadifogságban volt. 1934-től egészen a

második világháború kitöréséig a Szlovén Nemzeti Színház dramaturgja, majd 1941-ben az Osvobodilna Fronta egyik megalapítója, majd elnöke volt. A felszabadulás után a Szövetségi Népszkupstina Népek Házának elnöke, azután pedig a Szlovén Népszkupstina elnöke lett. A Jugoszláv Írószövetség harmadik kongresszusán az Írószövetség elnökévé választották. Ma a Szlovén Akadémia elnöke.

Tanulmányírói, kritikai munkássága rendkívül jelentős. Fontosabb művei: *A szlovének kulturális problémái*. Ljubljana, 1932. — *Oton Župančič*. Ljubljana, 1935. — *Irodalmi kritikák*. Ljubljana, 1951. — *Meditációk*. Ljubljana, 1954.

TARTALOMMUTATÓ

Josip Vidmar / Részletek a Naplóból — — — — —	901
Gál László / Csöndes vers hóról békéről emberről — — —	918
Varga Zoltán / Gyávaság — — — — —	920
Tolnai Ottó / Orfeusz a cseppkőbarlangban — — — — —	927
Vladan Desnica / A szem — — — — —	931
Szűcs Imre versei — — — — —	944
Sulhóf József / Bűvös esték, lidérces esték — — — — —	946
Dési Ábel versei — — — — —	958
Burány Nándor / Tanyai távlatok — — — — —	960
Simin Magda / Svetozar Marković emléke — — — — —	968
Juhász Géza / Illúzió nélküli valóság szemlélet — — — — —	977
Danilo Kecic / Emlékalbum a forradalom 20. évfordulójára	981
KRÓNIKA — — — — —	984
JEGYZETEK — — — — —	992

Jovan Lukić rajzait a 917, 919, 930, 957, 976. oldalon,
Torok Sándor rajzait a 926, 967, 983. oldalon,
Papp Miklós rajzait a 945. és a 959. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. 1961. NOVEMBER. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁL-
LALAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVISZÁD,
VOJVODE MISICA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK:
MINDENNAP 10—12-IG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG
ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN
EGY ÉVRE 1000, FELEÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR;
KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FELEÉVRE 700 DINÁR; KÜLFÖL-
DÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FELEÉVRE 1,17 DOLLÁR. — KÉ-
SZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVISZÁDON.

FD

zet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom